

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу.

Редакційна колегія: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова.

Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua.

Ідентифікатор медіа R30-01101

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 15 2024

ЗМІСТ

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського3

Робоча поїздка Президента України В. Зеленського на Волинь.....4

Аналітика

Політичні акценти

Хакімов М.

Візит Президента України В. Зеленського до Великої Британії.....4

Закіров М.

**Заміна кандидата від Демократичної партії на виборах
Президента США в оцінках експертів10**

Аулін О.

Офіційний візит Д. Кулеби в Китай: оцінки експертів і політиків.....16

Економічний ракурс

Кулицький С.

**Тіньова економіка в Україні під час повномасштабної
воєнної агресії Росії: аналіз повідомлень з відкритих
джерел інформації**

(Закінчення. Початок у № 14)22

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України.....35

Сучасні дослідження та розробки академічної науки.....43

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти.....44

Наука і влада.....48

До уваги держслужбовця

Шумілова А., Штих П.

Гендерний аспект у контексті державної політики.

Джерела до бібліографії (1992–2023 рр.).....56

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського

«Розуміємо, як поступово заповнюватиметься дефіцит електрики, урядовці мають чіткі завдання», – звернення Президента В. Зеленського.

«Дорогі українці, українки!

Сьогодні – дві наші області, робота в громадах. Спочатку – наша Харківщина, тепер – Полтавщина.

Почав цей день у наших воїнів Сил спеціальних операцій. Сьогодні їхнє професійне свято. І це один із найбільш сильних елементів наших Сил оборони, дуже результативний. Багато про це зараз ще не розкажеш – тільки після війни можна буде розповісти про все, що вдалося українським ССО. Вони діють і на фронті, і на окупованій території. Залучені дуже серйозно – і після 14-го року, і після 24 лютого – на багатьох напрямках. Від битви за Донецький аеропорт до боїв за Гостомель, а ще – Херсонщина, Харківщина, Донеччина. Пишаємося Силами спеціальних операцій! Були сьогодні з командою в Дергачі нашої Харківщини, і важливо, що це один із хороших прикладів, як почали відновлювати нормальне життя. Я вдячний усім, хто залучений до відбудови житлових будинків, хто підтримує людей, хто зберігає робочі місця та роботу підприємств наших українських – і в Харківській області, і в усіх наших регіонах. Провів нараду в Харкові – передусім щодо безпеки та енергетичних питань. Енергетика – одне з перших питань завжди. Розуміємо, як поступово, крок за кроком, буде заповнюватися дефіцит електрики, урядовці мають чіткі завдання, і відповідальність там персональна. Проходження зими – це те, що готується зараз, улітку. Працюємо і над конфігурацією ППО – так, щоб і в Харківщини, і в інших наших регіонів було більше захисту від ударів Росії. Головом Сирський, який також сьогодні брав участь у нарадах, та відповідні командувачі мають представити оновлену структуру роботи наших систем ППО й нові запити для партнерів – що саме маємо забезпечити до кінця поточного року. Була доповідь генерала Гнатова щодо захисту сходу нашої країни, наших дій, наших бойових можливостей.

І сьогодні ж – Полтавщина. Зустрічі з підприємцями, з працівниками в межах платформи “Зроблено в Україні”. Зокрема, й оборонні виробництва. Багато ініціатив бізнесу, готовності компаній працювати заради держави та пропонувати нову продукцію. Ми будемо підтримувати все це та збільшувати державні замовлення. Сьогодні є підписані контракти. Вся наша українська продукція – і військова, і цивільна, – кожне робоче місце – усе це допомагає Україні вистояти.

Дякую всім, хто зміцнює Україну! Дякую кожному й кожній, хто захищає українські інтереси – інтереси держави, інтереси людей!

Слава Україні!» (Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2024. – 29.07).

Робоча поїздка Президента України В. Зеленського на Волинь

Президент на Волині ознайомився з процесом будівництва фортифікацій і провів безпекову нараду.

Під час робочої поїздки до Волинської області Президент України В. Зеленський провів координаційну нараду щодо безпекової ситуації та захисту державного кордону, у якій узяли участь представники військового керівництва, Державної прикордонної служби, начальники Волинської, Житомирської, Рівненської, Київської та Чернігівської ОВА.

Голова ДПСУ С. Дейнеко доповів про захист кордону, зокрема про кількість залучених воїнів, їхні спроможності та озброєння.

Начальники Чернігівської ОВА В. Чаус, Київської – Р. Кравченко, Житомирської – В. Бунечко, Рівненської – О. Коваль, Волинської – Ю. Погуляйко та голова адміністрації Державної спеціальної служби транспорту О. Яковець поінформували про перебіг зведення фортифікацій уздовж кордону з Білоруссю.

Президент ознайомився з роботами на одному з опорних пунктів у Волинській області. В. Зеленський оглянув облаштування траншей, вогневих споруд і позицій, бліндажів.

З початку повномасштабного російського вторгнення тут було побудовано протитанкові рови, загороджувальні паркани та взводні опорні пункти з вогневими позиціями. На напрямках імовірного руху броньованої техніки окупантів встановлено залізобетонні конструкції та захисні споруди для укриття особового складу.

«З нашого боку є міцний захист і в особовому складі щодо чисельності, і в лініях оборони. В усіх областях, які мають кордон з Росією та Білоруссю, також збільшили кількість прикордонників. І ми продовжуємо це посилювати», – наголосив глава держави ***(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2024. – 30.07).***

Аналітика

Політичні акценти

М. Хакімов, власкор СІАЗ НБУВ

Візит Президента України В. Зеленського до Великої Британії

Попри спекотне літо марафон міжнародних подій у Європі триває. Слідом за самітом НАТО у Вашингтоні та самітами ЄС у Брюсселі 18 липня у Великій Британії очільники європейських країн зібралися на четвертий саміт Європейської політичної спільноти. Перший подібний саміт відбувся в жовтні

2022 р. З огляду на дату започаткування подібних заходів спостерігачі дійшли висновку, що їх проведення викликано необхідністю пошуку ефективних шляхів взаємодії в рамках цілого Європейського континенту із залученням тих країн, які не входять до НАТО чи ЄС. Російська агресія довела світ та насамперед Європі, що захист міжнародного права, проблеми безпеки, збереження суверенітету країн потребують спільних зусиль усіх країн, незалежно від залучення до економічних чи воєнних союзів. Отже, на черговий саміт Європейської політичної спільноти зібралося 47 голів європейських держав. Серед них 27 країн-членів ЄС і 20 країн, що не входять до союзу. Четвертий саміт Європейської політичної спільноти, який відбувся 18 липня, торкнувся трьох головних тем: захист демократії, регулювання міграції та вдосконалення взаємодії в енергетичній сфері (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3886518-u-britanii-rozpocavs-a-4j-samit-evropejskoi-politicnoi-spilnoti.html>).

Україна як невід’ємна частина Європи, а на сьогодні ключовий фактор впливу в межах усіх трьох головних тем саміту також узяла участь у засіданні. В аеропорту Лондону Президента України В. Зеленського зустрічав новопризначений посол нашої країни у Великій Британії В. Залужний. Під час виступу на саміті В. Зеленський зазначив: «Путін не досяг своєї головної мети, йому не вдалося створити розкол у Європі... Успіхи на фронті є найкращим показником результатів. Досягти їх вдалося, зокрема, завдяки дозволу використовувати західну зброю для ударів за межами України. Чи це призвело до ескалації? Ні. Чи була відповідь від Путіна? Ні».

«Путін не може підтримувати стосунки із сильними лідерами, і це наша перевага. Але це залишається нашою перевагою лише коли ми об’єднані», – зазначив він. В. Зеленський заявив, що ракети й дрони не є «носіями державного суверенітету». Саме тому необхідна колективна воля, щоб їх знищувати, включаючи з місцем запуску – як це було з іранськими ракетами над Ізраїлем (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ce58nn58nm1o>).

Отже, Президент України підкреслив у своєму виступі одразу дві важливі проблеми, які стоять перед європейською політичною спільнотою в цілому та перед нашими партнерами, які активно допомагають зброєю. По-перше, необхідність збереження єдності проти агресивної політики авторитарних лідерів, які підтримують Росію, та ефективної протидії політиці деяких європейських країн, що з власних політичних й економічних інтересів намагаються схилити Європу до капітуляції перед загарбницькими намаганнями Кремля. По-друге, необхідність більшої рішучості партнерів у захисті українського неба не тільки постачанням засобів ППО та ПРО, а й залученням засобів наших сусідів до збиття цілей і дозволу бити західною зброєю по військовим цілям на території ворога. Намагання сховатися під парасолькою побоювання «ескалації конфлікту» після ракетних ударів по лікарням і пологовим будинкам, падінь уламків на території країн НАТО, навіть загибелі громадян, як це було в Польщі восени 2022 р., уже не припустимо й лише провокує агресора.

Прем'єр-міністр Данії М. Фредеріксен закликала терміново доставити Україні більше зброї та боєприпасів, щоб вона могла витіснити Росію зі своєї території. На її думку, повномасштабне вторгнення Москви в Україну є лише одним із кроків на шляху до реалізації її імперських мрій та амбіцій. Говорячи про анексію Криму в 2014 р., М. Фредеріксен застерігає від переговорів з Путіним, кажучи, що «Росії не можна було довіряти тоді, Росії не варто довіряти зараз». Вона також застерігає від захоплення майбутніх агресорів до захоплення землі. Цитуючи Черчилля, М. Фредеріксен додає: «Недостатньо того, що ми робимо все можливе. Іноді нам доводиться робити те, що вимагається» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ce58nn58nm1o>).

Своїм виступом Прем'єр-міністр Данії вчергове підтвердила, що скандинавські країни залишаються серед найбільш рішучих і послідовних союзників України, які не мають жодних ілюзій щодо Кремля та готові продовжувати допомагати незважаючи ні на що. Така позиція особливо важлива з огляду на перманентно агресивну риторику й поведінку Кремля, який намагається розмовляти виключно ультиматумами і використовувати відкриті погрози або провокації. На це у своєму виступі звернув увагу очільник уряду Великої Британії. «Оскільки загроза з боку Росії поширюється по всій Європі, багато хто з нас був свідком нападів на нашу власну демократію. Люди стають мішенями на наших вулицях, військові літаки входять у наш повітряний простір, кораблі патрулюють наші береги, а в Молдові та на Західних Балканах загроза, вочевидь, є ще гострішою», – зауважив Прем'єр-міністр Великої Британії К. Стармер (URL: <https://uatv.ua/uk/u-velykij-brytaniyi-vidbuvsya-samit-yevropejskoji-politychnoyi-spilnoty-pidsumky-dlya-ukrayiny-video>).

Разом з участю в міжнародних самітах Україна продовжує роботу з розширення кола країн, з якими підписує двосторонні угоди. Зокрема, на полях саміту Україна підписала безпекові угоди з Чехією та Словенією. Обидві країни зобов'язалися задовольняти нагальні потреби України для зміцнення оборони. Зокрема, чеська та українська сторони посилять промислові потужності з виробництва боєприпасів на своїх територіях і створять спільні підприємства. «З кожною країною окремо ще проговорюються окремі пункти, наприклад, взаємодії в плані оборонних ініціатив, створення спільного ВПК, з великим відсотком концентрації в Україні. І мати відповідні розробки ВПК з Україною – це вигідно і в політичному, і в економічному планах, і у сфері безпеки», – пояснив політолог О. Буряченко (URL: <https://uatv.ua/uk/u-velykij-brytaniyi-vidbuvsya-samit-yevropejskoji-politychnoyi-spilnoty-pidsumky-dlya-ukrayiny-video>).

Залучення України до спільних проєктів з виробництва зброї з країнами ЄС відкриває широкі перспективи як для нас так і для наших партнерів з огляду на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Наша країна отримає доступ до сучасних технологій, зможе ефективно задіяти наявний промисловий і кадровий потенціал, отримає можливості до відновлення й розширення високотехнологічного виробництва з урахуванням набутого

українськими зброями та військовими досвіду практичного застосування сучасних видів озброєнь в умовах широкомасштабної війни. Європейські країни істотно покращать свої розробки, підвищать ефективність і конкурентоспроможність своїх виробів, підвищать рівень загальноєвропейської безпеки.

Разом з тим черговий саміт Європейської політичної спільноти надав привід експертам поміркувати щодо сьогодення та майбутнього не лише Європи, а й глобального світу, того порядку, який уже практично створився.

Зокрема, історик та колумніст британської газети «The Guardian» Т. Г. Еш зауважує, що попри оприлюднену заяву К. Стармера про ідеальний час і місце, щоб продовжити «перезавантаження» відносин з Європейським Союзом, до якого енергійно приступив його уряд, бути лідером у Європі поза ЄС важко. Більше того, він заявив, що «хоча трансатлантичний Захід загалом об'єднався, щоб підтримати Україну й накласти санкції на Росію, Китай, Індія, Туреччина, Бразилія та Південна Африка із задоволенням продовжують вести бізнес із цим неоколоніальним агресором». Сі Цзіньпін з Китаю та Н. Моді з Індії сприймають Путіна як цінного союзника. І ці неєвропейські великі та середні держави на сьогодні мають достатню економічну і військову силу, щоб протистояти зусиллям навіть об'єднаного Заходу. Отже, війна в Україні показує, що ми вступили в постзахідний світ (URL: <https://texty.org.ua/fragments/112980/staryj-yevropejskyj-poryadok-trishyt-po-shvah-chy-zmozhe-brytaniya-joho-vtrymaty>). Отже, у новому світі, який уже настав, Заходу доведеться шукати порозуміння з країнами, які мають значні відмінності, складну історію взаємовідносин із західним світом. За якими правилами відбуватиметься взаємодія, саме сьогодні визначається і в Україні, і на Близькому Сході, і в Південно-Східній Азії.

У Президента України В. Зеленського разом з участю в саміті було заплановано ряд важливих зустрічей. Зокрема, після саміту Європейської політичної спільноти відбулася аудієнція в короля Чарльза III. «Вдячний королю Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії Чарльзу III за аудієнцію. Сполучене Королівство залишається одним з найближчих і найважливіших союзників України. Цінуємо всю підтримку, надану українському народу», – написав В. Зеленський у соцмережі «X» (URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskij-zustrivsa-z-korolem-velikobritanii-carlzom-iii/a-69708088>).

Також Президент України В. Зеленський зустрівся з топ-менеджерами провідних британських оборонних компаній. На зустрічі були присутні міністр оборони Великої Британії Д. Гілі, міністр з питань бізнесу та торгівлі Д. Рейнольдс, а також представники компаній «ADS», «UK Export Finance», «BAE Systems», «Thales UK», «MBDA», «KBR», «Babcock». «Дякую Великій Британії за непохитну підтримку України. Ви стали першою європейською країною, що надала Україні летальну зброю, танки, далекобійну зброю. Саме з Великою Британією ми підписали першу безпекову угоду», – зазначив В. Зеленський. Президент запросив британські оборонні компанії до роботи на

українському ринку та співпраці з вітчизняними підприємствами. Під час зустрічі обговорили перспективи спільного виробництва боєприпасів, систем ППО, гармат, бронетехніки та безпілотників, а також ремонт й обслуговування військової техніки, яку Велика Британія передала нашій країні (URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/100731>).

Важливим заходом програми візиту Президента України В. Зеленського до Великої Британії стала участь у засіданні уряду. «Ми повинні позбавити Путіна грошей і можливості виробляти більше зброї. Він повинен заплатити своїми втратами та поразкою за зневагу до людського життя. Щойно ми зможемо завдати ударів далі, ніж просто біля кордону, зокрема по російських військових аеродромах, ми не тільки захистимо себе від будь-яких російських наступальних дій, а й убезпечимо наші передові позиції та міста від російських бомб», – наголосив В. Зеленський. Він підкреслив, що Росія щомісяця використовує близько 3,5 тис. керованих авіаційних бомб проти України. Їх неможливо збити, але можна знищити всі носії. «І я прошу вас проявити в цьому своє лідерство і, будь ласка, переконати інших партнерів зняти обмеження. Нам потрібен цей крок – крок, який змусить Росію шукати миру», – зазначив Президент України (URL: <https://ukrayina.novyny.live/vistup-zelenskogo-na-zasidanni-uriadu-britaniyi-iaku-zaiavu-zrobiv-prezident-187314.html>). Про значущість участі Президента України В. Зеленського в засіданні уряду свідчить той факт, що це перший виступ іноземного лідера перед Кабінетом міністрів Великої Британії з 1997 р.

Треба також підкреслити, що участь у засіданні уряду та особиста зустріч із Прем'єр-міністром Великої Британії К. Стармером підтверджує збереження вже набутого темпу розвитку взаємовідносин наших країн і дає надію на те, що Велика Британія зберігатиме рішучу й лідируючу позицію в підтримці України. Саме на цю обставину звернув увагу у своєму аналізі політолог О. Саакян. «Зокрема, договори про співпрацю у сфері військово-промислового комплексу, які відкривають для нас доступ до практично 4 млрд дол. у співпраці з Британією, співробітництво компаній з виробництва та вироблення нових технологій озброєнь – це дуже важлива віха в розвитку Договору у сфері безпеки, підписаного з Британією», – зазначив експерт (URL: <https://uatv.ua/uk/vizyt-zelenskogo-do-velykoyi-brytaniyi-pershi-pidsumky-pidbyv-politolog>).

На хороші перспективи збереження підтримки з боку Великої Британії за лейбористів вказує також політолог-міжнародник аналітичного Центру «Об'єднана Україна» Д. Левусь: «Усі побоювання, які були раніше, з приводу того, що в партії лейбористів існує таке крайнє ліве крило, яке виступає проти допомоги, воно в принципі зараз дезорганізоване. З високим ступенем імовірності ми можемо говорити, що К. Стармер продовжить лінію на активну підтримку України. Більше того, Велика Британія залишиться в активній зовнішній політиці взагалі... Можна дивитися на політику Великої Британії щодо України з певним, хоча й стриманим оптимізмом» (URL:

<https://unn.ua/news/politolooh-otsinyv-ymovirnist-prodovzhennia-novym-premierom-brytanii-aktyvnoi-pidtrymky-ukrainy>).

Крім того, експерт висловив думку, що в деяких процесах можливий навіть більший прогрес. «Скоріше, можливо навіть ми побачимо певну інтенсифікацію вибудови цього нового такого альянсу, про який багато говорили з Польщею, або скоріше навіть не стільки з Польщею, а безпекового альянсу, який не є альтернативою для НАТО, але все ж таки додає такої додаткової стійкості Європі в протистоянні з РФ, куди входитимуть Велика Британія, країни Скандинавії та Балтії й Україна... Оскільки для нового прем'єр-міністра потрібен пошук таких проєктів, які б посилили позиції, то думаю, що це один з варіантів, який може бути робочим», – додав Д. Левусь (URL: <https://unn.ua/news/politolooh-otsinyv-ymovirnist-prodovzhennia-novym-premierom-brytanii-aktyvnoi-pidtrymky-ukrainy>).

Отже, саміт Європейської політичної спільноти – відповідно до зроблених напередодні припущень спостерігачів – не приніс жодних сенсацій. Враховуючи, що він відбувся за лічені дні після ювілейного саміту НАТО у Вашингтоні, якихось гучних заяв годі було чекати. Разом з тим привід для певного аналізу й експертних оцінок усе-таки з'явився. По-перше, стає все більше зрозумілим настання нової епохи в глобальному розвитку, яку історик та колумніст Т. Г. Еш назвав постзахідним світом. Світ, у якому країни сталої демократії стикаються з протидією авторитарних режимів, які, завдяки економічній підтримці найбільших країн Сходу, мають змогу протистояти масштабним санкціям і продовжувати свою агресивну політику. По-друге, європейська єдність продовжує певною мірою потерпати від наслідків Брекзиту, посилення впливу правих політичних сил та позиції окремих країн ЄС і НАТО, які власні економічні інтереси й політичні амбіції лідерів ставлять вище загальноєвропейських цінностей. По-третє, лейбористський уряд К. Стармера у Великій Британії не лише підтвердив підтримку України, а й, на думку деяких експертів, може істотно розширити співробітництво та зробити ще більш рішучі кроки на шляху допомоги і створення системи колективної безпеки в Північній та Східній Європі. По-четверте, Президент України В. Зеленський на полях саміту провів ряд важливих зустрічей і підписав безпекову угоду із Чехією та Словенією. Таким чином, участь України в саміті Європейської політичної спільноти вкотре підтвердило непохитність європейської спільноти в підтримці боротьби нашого народу за свободу й незалежність, сприяла подальшому розвитку співробітництва в оборонній сфері та зміцненню політичних відносин з партнерами.

Заміна кандидата від Демократичної партії на виборах Президента США в оцінках експертів

В останню декаду липня в США відбулася історична подія, яка так чи інакше стосується практично всього світу та безпосередньо впливає на перспективне планування міжнародних відносин. Ідеться про зміни в складі учасників президентських перегонів. На сайті Білого дому 21 липня було опубліковано заяву діючого Президента Д. Байдена про зняття своєї кандидатури з виборів на посаду Президента. Водночас Д. Байден заявив, що виконуватиме свої обов'язки до кінця терміну повноважень. Треба нагадати, що сумніви щодо доцільності висування кандидатури діючого Президента від Демократичної партії вже час від часу лунали в інформаційному просторі протягом останніх місяців. Проте після дебатів 28 червня поточного року між кандидатом від Республіканської партії Д. Трампом і Д. Байденом заклики до діючого Президента щодо зняття своєї кандидатури зазвучали з подвійною силою. Спостерігачі одноголосно визнали, що Д. Байден дебати програв і це викликало практичну впевненість багатьох, що ймовірно і вибори Демократична партія із цим кандидатом навряд виграє. До того ж деякі спонсори почали відзивати свої зобов'язання щодо фінансування передвиборчої кампанії, якщо кандидатом залишатиметься Д. Байден.

Зокрема, знаменитий американський актор, один з організаторів збору коштів для Демократичної партії Д. Клуні 10 липня закликав діючого Президента США Д. Байдена вийти з передвиборчих перегонів. Як наголосив актор у публікації, Д. Байден за свою політичну кар'єру виграв дуже багато битв, проте він «не може перемогти в битві із часом». За словами актора, «уся справа у віці» і ні в чому більше. Він упевнений, що якщо Демократична партія піде на вибори із Д. Байденом, то не зможе їх виграти (URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/cldylv5ynw4o>).

Однак діючий Президент продовжував наполягати на своїй участі у виборчій кампанії і вів перемовини із спонсорами щодо продовження співпраці. З огляду на це в середовищі Демократичної партії тривало обговорення ситуації, і до заклику актора Д. Клуні додали свої голоси діючі політики. Зокрема, з публічним закликом до Д. Байдена відмовитися від участі в перегонах виступили шість демократів у Конгресі (члени палати представників від штату Вашингтон, Техас, Арізона, Іллінойс, Массачусетс та Міннесота). Трохи згодом до них приєднався конгресмен М. Шеррілл з Нью-Джерсі, заявивши, що ставки надто високі. Згодом з аналогічним закликом до Д. Байдена звернувся й перший сенатор-демократ М. Беннет (URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/cldylv5ynw4o>).

Проте очікуваної реакції на заклики політиків не відбулося. На думку спостерігачів, крім особистих міркувань досвідченого і відповідального політика Д. Байдена, у цій ситуації важливу роль відігравали й глобальні

політичні фактори. Насамперед це пов'язано з проведенням 9–11 липня ювілейного саміту НАТО у Вашингтоні. Політична доцільність моменту вимагала головування на саміті саме діючого Президента США та кандидата на майбутніх виборах. Цей факт був важливим чинником вагомості й наступності прийнятих на саміті рішень, гарантії виконання оголошених зобов'язань і збереження внутрішньої стабільності Альянсу.

Після завершення саміту з'явилися можливості для оцінювання ситуації, виникла певна пауза в знакових міжнародних подіях і важке рішення було прийнято. У своїй заяві Д. Байден вказав, що для нього є великою честю служити американському народу. «І хоча я мав намір домагатися переобрання, я вважаю, що в інтересах моєї партії та країни, щоб я пішов у відставку та зосередився виключно на обов'язках президента до кінця свого терміну», – оголосив Президент США (URL: <https://tsn.ua/exclusive/bayden-znyavsya-z-vivoriv-chomu-prezident-ssha-ziyshov-iz-peregoniv-hto-yogo-zaminit-ta-reakciya-svitu-2625582.html>).

Завісу над перебігом подій з посиланням на анонімні джерела піднімає видання «Politico»: «Байден, який у своєму будинку на узбережжі штату Делавер лікується від COVID-19, почав усвідомлювати ввечері 20 липня, що його кампанія з переобрання на другий термін провалюється. Останні кілька днів американський лідер проводив зустрічі зі своїми помічниками, і вони намагалися визначити шлях до перемоги у виборах. Проте вже 20 липня Байден заявив своєму найближчому оточенню, що готовий до альтернативного завершення. На обговоренні припинення кампанії Байдена були присутні провідні радники та керівництво його штабу. Коли рішення щодо зняття кандидатури Байдена було ухвалено, Президент особисто зателефонував віцепрезидентці К. Гарріс, голові штабу Д. Зінтсу та голові кампанії Д. О'Меллі Діллон, щоб повідомити їм про це. Також він провів розмови з радниками Білого дому перед офіційним оголошенням про вихід із перегонів» (URL: <https://tsn.ua/exclusive/bayden-znyavsya-z-vivoriv-chomu-prezident-ssha-ziyshov-iz-peregoniv-hto-yogo-zaminit-ta-reakciya-svitu-2625582.html>).

У зверненні до нації Президент США Д. Байден пояснив мотиви свого вчинку, окреслив основні напрями своєї діяльності в останні місяці перебування на посаді. «Я вважаю, що мій послужний список на посаді Президента моє лідерство у світі, моє бачення майбутнього Америки – усе це заслуговує на другий термін. Але ніщо, ніщо не може стати на шляху порятунку нашої демократії – у тому числі й особисті амбіції. Тому я вирішив, що найкращий шлях уперед – це передати факел новому поколінню. Це найкращий спосіб об'єднати нашу націю... Я маю наміри продовжувати працювати над тим, щоб закінчити війну в Газі. Повернути додому всіх заручників, принести мир і безпеку на Близький Схід та закінчити цю війну. Також ми продовжимо згуртовувати коаліцію гордих націй, щоб зупинити Путіна, який захопив Україну». У своєму зверненні Д. Байден запропонував як кандидата від демократів на посаду Президента віцепрезидента К. Гарріс

(URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4703858-baiden-poiasnyv-chomu-vyishov-z-peredvyborchoi-honky>).

Зміна кандидата на виборах Президента США від Демократичної партії попри тривалі розмови щодо можливості такого кроку виявилася несподіваною та істотно змінила всю ситуацію навколо виборів. Така вкрай незвична подія значною мірою навіть нівелювала іміджеві переваги, отримані кандидатом на пост Президента Д. Трампом унаслідок невдалого замаху на нього та його подальшої дуже гідної поведінки. У нинішніх умовах, на думку спостерігачів, усі попередні доводи республіканців щодо віку демократичного кандидата, його фізичного стану тощо починають працювати проти Д. Трампа, від якого новий кандидат-демократ К. Гарріс молодша майже на 20 років. Отже, команді Д. Трампа доведеться швидко перебудувувати свою передвиборчу агітаційну стратегію.

«Республіканці місяцями готувалися до виборів проти Д. Байдена. Тобто це значна підготовка інформаційної кампанії, зокрема лозунгів. І тут раптом молода жінка, яка чудово себе представляє, оголошує про те, що балотуватиметься від демократів. Республіканці в розпачі, але відчувається, що вони намагаються знайти правильний підхід до К. Гарріс», – зазначає політолог, професор Ратгерського університету О. Мотиль (URL: <https://espreso.tv/svit-respublikantsi-prignicheni-politolog-motil-rozpoviv-yak-garris-zminila-peredviborchi-peregoni-v-ssha>).

Деякі експерти звертають увагу на те, що К. Гарріс матиме певні переваги як жінка. Зокрема, політичний оглядач зі США Д. Абрамсон зазначив: «Можливо, неправильно дивитися на Камалу під таким кутом, але вона може залучити людей, які вже давно хочуть побачити жінку на посаді Президента або хотіли б побачити темношкіру жінку на посаді Президента. Це було б велике досягнення для країни. На мій погляд, вона – потужний кандидат у будь-якому разі, сама по собі... Вона одразу, одразу та дуже ефективно стала атакувати Трампа, нагадувати виборцям, з ким ми маємо справу. Гарріс сказала, що була прокурором і знає, що робити з такими людьми, як Трамп. Я вам не дослівно переказую, але сенс такий, що Трамп – злочинець, і проти таких людей вона виступала в суді, і вона знає, що з ним робити зараз, на передвиборчих перегонах» (URL: <https://www.unian.ua/world/garris-bula-prokurorom-i-znae-shcho-robiti-z-takimi-yak-tramp-politolog-zi-ssha-dmitro-abramson-12706770.html>).

Крім того, запальний характер Д. Трампа в сукупності з його відомими раніше сексистськими настроями може відіграти негативну роль у його публічних виступах проти кандидатки жінки. До того ж перший дзвоник уже пролунав. Коли журналісти пригадали кандидату у віцепрезиденти від республіканців сенатору Д. Д. Венсу інтерв'ю 2021 р., коли він назвав політиків-демократів «купкою бездітних кошатниць із нещасним життям», останній не став спростовувати свої слова, ба більше, він підтвердив, що не змінив своєї позиції та заявив, що політикою мають займатися лише ті, у кого є діти. В інтерв'ю М. К. Венс пояснив: «Я бажаю К. Гарріс, її прийомним дітям

і всій її родині всього найкращого. Справа не в тому, що вона гірша за інших. Справа в тому, що її партія проводить політику, яка докорінно суперечить інтересам дітей» (URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/306787-kandidat-v-vitse-prezidenty-ssha-vens-vysmeyal-kamalu-kharris-za-bezdetnost-i-popal-v-skandal>). Не зважаючи на той факт, що образливі заяви пролунали не з вуст самого Д. Трампа, це значно шкодить його іміджу як політика й кандидата на пост Президента, оскільки Д. Венса він обрав сам і, відповідно, можна зробити висновок про збіг їхніх думок. Тому в інформаційному просторі вже лунають думки про токсичність Д. Венса та необхідність заміни кандидатури віцепрезидента, що само по собі також не надає очок у виборчих перегонках, особливо враховуючи всім уже відому причину такого шагу.

Небезпека для Д. Трампа полягає і в тому, що кандидатура К. Гарріс виявилася доволі популярною. Про це свідчить приголомшливі результати збору коштів на вибори. Зокрема, лише за першу добу нова кандидатка від Демократичної партії збрала 80 млн дол., а за перший тиждень ця сума становила 200 млн дол. Крім того, вона має хороший послужний список успішного політика й державного діяча, у тому числі з 2011 по 2017 р. вона займала посаду генерального прокурора Каліфорнії – найбільшого за населенням штату США.

Разом з тим унікальність нинішньої ситуації полягає в тому, що Д. Трампу протистоїть не діючий Президент США, на якому лежить тягар відповідальності за минулі помилки в роботі, на які можна безкінечно вказувати і в яких можна звинувачувати опонента. За особливостями розподілу функцій у виконавчій владі США віцепрезидент не має виконавчих повноважень, а є насамперед гарантом збереження влади в руках політичної партії в разі втрати діючим Президентом можливостей виконувати свої функції, тому віцепрезидент фактично не несе відповідальності за ті рішення, які приймалися командою Президента. Отже, звинувачувати К. Гарріс у прорахунках владної команди звичайно можна, але це буде далеко не такою ефективною стратегією, як у протидії з діючим Президентом.

Саме тому політичний оглядач зі США Д. Абрамс звернув увагу на більш активну позицію К. Гарріс щодо критики Д. Трампа як експрезидента: «Вона стала нагадувати виборцям усе, що він зробив за чотири роки, коли був президентом. Згадувала все, що він накоїв, усі порушення законів, Конституції, норм, етики, усі корумповані рішення та відсутність менеджерських здібностей, коли почався COVID-19... Президентство Трампа закінчилося тим, що він уперше в історії Америки відмовився мирно передавати владу й організував спробу державного перевороту. Гарріс усе це зараз нагадуватиме виборцям. І я маю визнати, що вона вже це робить більш ефективно, ніж робив Байден» (URL: <https://www.unian.ua/world/garris-bula-prokuratorom-i-znae-shcho-robiti-z-takimi-yak-tramp-politolog-zi-ssha-dmitro-abramson-12706770.html>). Цілком зрозуміло, що діючий Президент змушений обережно користуватися такою двосічною зброєю, як критика діяльності

опонента на посту Президента, тому критика Д. Байдена не була такою ефективною.

З великим розчаруванням сприйняли не лише зняття з перегонів кандидатури Д. Байдена, а й заміну на К. Гарріс у Кремлі. «Якщо К. Гарріс переможе на виборах, це стане величезним розчаруванням для Кремля». Не тому, що вони очікують якихось конкретних антиросійських кроків, а тому, що природа американської політики стане, на їхній погляд, ірраціональною, непрагматичною та саморуйнівною. К. Гарріс, за словами засновниці політичної консалтингової компанії «R.Politik» Т. Станової, «представляє те, що в Москві називають ліберальними терористами, ліберальними диктаторами. З такими людьми буде дуже важко закінчити конфлікт. Усі вікна будуть зачинені наглухо» (URL: <https://texty.org.ua/fragments/113045/chomu-kreml-poboyuyetsya-peremohy-kamaly-garris-na-vyborah-wp>).

Ситуація для Росії виглядає ще більш складною з огляду на те, що так чи інакше на сьогодні для російського керівництва все більш-менш було передбачувано й зрозуміло. Вони вже були знайомі з президентством Д. Трампа та могли передбачати поведінку Д. Байдена. Зокрема, у статті The Washington Post зазначається: «Дикі вихваляння Трампа про те, що він може закінчити війну в Україні за один день, наводили на думку, що він може змусити Київ віддати територію. А Байден, хоча і направив безпрецедентну військову та фінансову допомогу Україні, був оцінений багатьма російськими зовнішньополітичними діячами як виходець з епохи холодної війни, коли Росію боялися як суперника наддержави. Вони розглядали Байдена як передбачуваного діяча, який не ризикуватиме ескалацією до прямих військових дій з Росією». Видання зазначає, що К. Гарріс, майже невідома росіянам, сприймається в РФ з тривогою. Прокремлівський політолог С. Марков заявив, що «під очільництвом Гарріс керуватиме глибинна держава». Видання пише, що російські пропагандисти почали поливати К. Гарріс брудом. Один телеведучий назвав її «божевільною», а провідний академік А. Сидоров зробив расистський коментар, назвавши К. Гарріс «гіршою за мавпу з гранатою» (URL: <https://texty.org.ua/fragments/113045/chomu-kreml-poboyuyetsya-peremohy-kamaly-garris-na-vyborah-wp>).

З огляду на зазначене спецслужби США очікують на збільшення загрози зовнішнього втручання в перебіг виборчої кампанії. За словами представника розвідки США, іноземні суб'єкти особливо зосереджені на «подіях, які відбулися цього місяця в контексті президентських виборів». Імовірно, ідеться про рішення Д. Байдена не переобиратися на другий термін і замах на кандидата на пост Президента Д. Трампа. «Ми очікуємо, що ці суб'єкти пристосуються до цих подій і включать їх у свої наративи впливу, прагнучи підірвати демократичні інститути». Він зауважив, що Росія й Іран продовжують дотримуватися тієї ж стратегії, що й на попередніх виборах Президента США: перша – дискредитує Демократичну партію, інший – намагається зірвати перемогу республіканців (URL:

<https://trueua.info/news/amerikanska-rozvidka-poperedila-pro-mozhlivi-inozemnogo-vtruchannya-v-prezidentski-vibori>).

Цілком очікувано центральною темою аналізу багатьох спостерігачів та експертів стало питання подальшої політики США щодо України у світлі змін у виборчих перегонах. На думку професора історії Єльського університету Т. Снайдера, рішення Д. Байдена зняти свою кандидатуру і висунути кандидатуру К. Гарріс означає для України тільки хороше. «Тепер в адміністрації Байдена більше часу для України. До минулої неділі в Д. Байдена було дві роботи: Президент і кандидат на пост Президента. Тепер у нього тільки одна робота: бути Президентом. Це означає більше часу для політики, включно із зовнішньою політикою. Людям у його команді, які працюють над Україною, буде легше привернути його увагу. Крім того, Президент Байден тепер думатиме про свою спадщину. Він знає, що будь-які політичні рішення, які він хоче прив'язати до свого імені, мають бути сформульовані та реалізовані протягом наступних шести місяців», – підкреслив Т. Снайдер. На питання щодо політики нової адміністрації демократів експерт відповів: «Хоча неможливо бути впевненим, але я припустив би, що Україна, імовірно, відіграватиме таку саму центральну роль у президентстві Гарріс, як і в президентстві Байдена» (URL: <https://fakty.com.ua/ua/opinion/cze-oznachaye-tilky-horoshe-chogo-ochikuvaty-ukrayini-na-vyborah-u-ssha>).

Разом з тим треба мати на увазі, що головна боротьба ще попереду. Більшість упевнена, що на з'їзді Демократичної партії в серпні К. Гарріс висунуть у кандидати від партії, але це ще має відбутися. Потім будуть важкі місяці виборчого марафону, який, як і має бути в демократичній країні, передбачити неможливо. Тому експерти продовжують робити прогнози щодо можливої політики як республіканців, так і демократів та не робити передчасних висновків. Зокрема, політолог В. Кулик зауважує: «Не треба робити передчасних висновків із заяв Трампа. Адже те, що говорить Трамп і те, що він робить, – різні речі. Тому не варто зачаровуватися, щоб потім не розчаруватися. Тому публікації в ЗМІ, що проти РФ буде введено жорсткі санкції, якщо Трамп очолить Білий дім, – під великим питанням. Крім того, є Венс, який говорить про територіальні поступки України РФ. Також є ряд інших політиків у Республіканській партії, які озвучують далеко не дружні ідеї для України. Тому очікувати, що Трамп виконає кроки, про які пишуть журналісти, я би не став», – зазначає політолог (URL: <https://i-ua.tv/news/87504-chy-bude-dlia-ukrainy-harris-na-postu-prezydenta-krashche-za-trampa-vidpoviv-politoloh>).

Натомість політолог Т. Загородній вважає, що республіканці діятимуть більш рішуче в інтересах США, що значно більше вдарить по Росії. За його словами, «республіканці знімуть обмеження щодо нафтогазового сектору США. Це означає, що американської та канадської нафти на світовому ринку буде більше, а в Росії та Ірану будуть проблеми з ціною та збутом нафтопродукції. Однак цього не зроблять демократи, які фактично зараз годують своєю політикою Росію та дають їй гроші на ведення війни». Також

можна передбачити, що республіканці рватимуть економіку Китаю. Зокрема, запровадять мита. Д. Байден лояльно ставиться до КНР. Він зняв багато обмежень щодо Китаю, які запровадив Д. Трамп під час своєї каденції. Також Демократична партія ввела обмеження на нафтогазовий сектор Сполучених Штатів Америки (URL: https://24tv.ua/vibori-ssha-peremoga-yakoyi-partiyi-bude-vigidnisha-ukrayini_n2607337).

Отже, ситуація залишається непевною і світовій спільноті залишається лише спостерігати за розвитком подій та сподіватися на перемогу демократії й послідовне втілення в політику США тих принципів, які зробили цю країну лідером вільного світу. «Вибір мають зробити американці. Вони обирають з точки зору лідера з урахуванням національних інтересів. Ми маємо це прийняти. Україна може працювати і з Трампом, якщо знайти до нього ключики. Тому б не відкидав взаємодії з Трампом, якщо він переможе. Чи буде Гарріс кращою для України, не знаю. Якщо продовжиться політика, яка була за часів Байдена, то тоді не маю завищених очікувань від Гарріс. Адже вона діятиме в рамках політичної сили. Тому почекаємо», – зазначає політолог В. Кулик (URL: <https://i-ua.tv/news/87504-chy-bude-dlia-ukrainy-harris-na-postu-prezydenta-krashche-za-trampa-vidpoviv-politolo>).

Таким чином, унаслідок зняття Д. Байденом своєї кандидатури і висунення К. Гарріс ситуація у виборчій кампанії на пост Президента США істотно загострилася. До певної міри зрозумілі позиції виборчих штабів і розроблені стратегії потребуватимуть значного коригування, а участь у виборах відносно молодого політика азійського походження додає значної інтриги та непередбачуваності перебігу змагань за голоси дуже строкатого за багатьма ознаками населення США. У світлі цих змін українські політики мають готуватися до продовження співпраці з американськими партнерами незалежно від результату виборів, оскільки будь-які прогнози щодо ефективності тієї чи іншої адміністрації в допомозі нашій країні залишаються лише прогнозами. Разом з тим аналіз інформаційного простору свідчить про те, що в будь-якому випадку йтиметься лише про масштаби співробітництва й ступінь рішучості партнерів.

О. Аулін, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Офіційний візит Д. Кулеби в Китай: оцінки експертів і політиків

Наприкінці липня 2024 р. відбувся офіційний візит міністра зовнішніх справ України Д. Кулеби в КНР. Під час зустрічей голови українського МЗС із представниками китайських дипломатичних кіл і регіональної влади обговорювалися питання щодо поліпшення політичної та економічної комунікації між обома країнами. Перший з 24 лютого 2022 р. візит у Китай українського посадовця такого рангу викликав значний резонанс у вітчизняних і закордонних мас-медіа, а також в експертному середовищі.

У Гуанчжоу 24 липня Д. Кулеба провів переговори з міністром закордонних справ КНР Ван Ї. Головною темою обговорень став пошук шляхів припинення російської агресії та можливої ролі Китайської Народної Республіки в досягненні сталого й справедливого миру. «Переконаний, що справедливий мир в Україні відповідає стратегічним інтересам КНР, а роль Китаю як глобальної сили миру є важливою», – зазначив головний український дипломат під час зустрічі з китайським колегою. Міністр Д. Кулеба наголосив, що «російська агресія зруйнувала мир і загальмувала розвиток, а кожен новий день війни тягне за собою нові порушення гуманності та подальшу ерозію справедливості. Тому потрібно завершити війну проти України, відновити мир і прискорити відновлення нашої держави» (URL: https://lb.ua/news/2024/07/24/625785_kuleba_van_i_proveli_kitai.html).

Разом з тим Д. Кулеба окремо поінформував Ван Ї про результати Саміту миру у Швейцарії та роз'яснив логіку подальших кроків у впровадженні української «Формули миру» як шляху до справедливого завершення російської агресії. Глава МЗС України довів послідовну позицію офіційного Києва, яка полягає в готовності до переговорів з РФ у разі, якщо Москва продемонструє добросусідність у двосторонніх відносинах. Але наразі такої готовності з російського боку не спостерігається. Під час зустрічей сторони також обмінялися думками щодо актуального стану й перспектив розвитку двосторонніх відносин і міжнародного порядку денного. Глава МЗС України підкреслив, що «російська агресія стоїть не лише на заваді розвитку України. Вона також шкодить міжнародній стабільності, розвитку добросусідських відносин, зокрема торгівлі між Китаєм і Європою» (URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-spravedlivij-mir-v-ukrayini-vidpovidaye-strategichnim-interesam-kitayu>).

Д. Кулеба 25 липня відвідав Спеціальний адміністративний район (далі – САР) Гонконг. Глава МЗС провів зустріч з главою адміністрації САР Д. Лі. Сторони говорили про створення нових можливостей для торгівлі та інвестицій між Україною й Гонконгом у контексті відновлення України. Д. Кулеба також закликав адміністрацію Гонконгу вжити заходів, щоб позбавити Росію та російські компанії можливості використовувати САР для обходу обмежувальних заходів, запроваджених за російську агресію проти України. Глава вітчизняного МЗС наголосив, що міжнародні санкції необхідні для послаблення потенціалу Кремля для продовження війни та вбивства українців. Міністр підкреслив, що російські махінації не мають псувати репутацію Гонконгу як високорозвинутої ліберальної економіки, яка ґрунтується на непохитній повазі до верховенства права. У рамках візиту міністр провів окрему зустріч із представниками гонконгського бізнесу, де обговорив перспективи взаємодії з українськими компаніями та інвестицій, зокрема в контексті відновлення та відбудови України (URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-vidvidav-gonkong-i-zaklikav-zakriti-rf-shlyahi-dlya-obhodu-obmezhuvalnih-zahodiv>).

Президент України прокоментував підсумки візиту очільника українського МЗС Д. Кулеби в Китай. За його словами, «є чіткий сигнал, що Китай підтримує територіальну цілісність і суверенітет України. Також було підтверджено й те, що мені говорив лідер Китаю Сі Цзіньпін, – Китай не постачатиме зброю Росії», – зазначив В. Зеленський у традиційному відеозверненні (URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskij-pro-vizit-kulebi-pidtverdzeno-so-kitaj-ne-postacatime-zbrou-rosii/a-69758816>).

Коментуючи результати візиту, у Державному департаменті США заявили, що Україна демонструє готовність до переговорів, а Росія хоче продовжувати війну. У Сполучених Штатів Америки не змінилася позиція щодо можливого завершення російської агресії проти України дипломатичним шляхом. Речник Держдепу М. Міллер прокоментував зустріч голови українського дипломатичного відомства з китайським колегою: «Я бачив заяву МЗС Китаю про переговори з міністром закордонних справ Кулебою, і я також бачив заяву МЗС України з цього приводу, у якій зазначається, що в їхній позиції нічого не змінилося». М. Міллер підкреслив, що Україна демонструє готовність вести переговори для досягнення тривалого та справедливого миру. Однак російський диктатор Путін не змінив своєї думки й прагне продовжувати війну. «Тож наше ставлення залишається таким, як і раніше впродовж певного часу: коли йдеться про дипломатію, нічого про Україну без України», – підкреслив представник зовнішньополітичного відомства США (URL: <https://nvip.com.ua/2024/07/25/u-derzhdepi-prokomentovali-peregovori-kulebi-z-golovoyu-mzs-kitayu-2627667-html>).

З приводу візиту М. Мезенцева-Федоренко, депутат від правлячої партії «Слуга народу», член групи з міжпарламентських зв'язків з КНР, зазначила: «Сам факт поїздки до Китаю і спілкування на рівні міністрів – це вже величезне зрушення. Я можу так сказати: коли Китай, китайська сторона – хто б це не був: дипломати, депутати, міністерства, ...не мають плану чи волі домовлятися і входити в процес як сторона, то вони навіть не зустрічаються або скасовують зустрічі... Найголовніше, що китайський міністр Ван Ї вважав за потрібне запросити українського колегу саме зараз. Значить, у цьому, вочевидь, була якась потреба, почути саме українську сторону на тлі активного графіку контактів Китаю з Росією». Один з важливих моментів, що були на порядку денному візиту, – сигнал Пекіну, що Україна хотіла б бачити його на другому Саміті миру. «Україна хоче передати Китаю вже конкретне запрошення на Саміт миру 2.0, який попередньо планується, напевно, на осінь», – зазначає М. Мезенцева-Федоренко.

Як відомо, Китай проігнорував запрошення на перший Саміт миру, що відбувся у Швейцарії в червні. Але Сі Цзіньпін не лише сам не поїхав на саміт. Пекін цілеспрямовано намагався зірвати його проведення шляхом відмовляння держав Глобального Півдня від участі в заході. «Позиція Китаю тому погіршується насправді. Офіційно залишається ніби такою як є, але реально погіршується. Поки що не бачимо ознак, що Китай готовий до її зміни», – вважає український китаєзнавець Ю. Пойта. Можливо, матиме

значення місце та час проведення другого Саміту миру. Із чотирьох зустрічей за участі політичних і безпекових радників, які відбулися в 2023–2024 рр. до Саміту миру, Китай узяв участь лише в одній – у саудівській Джидді. Пекін не міг відмовити своєму стратегічному партнеру на Близькому Сході, від якого критично залежить у питаннях нафти (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-kytay-kuleba-visit-analiz/33049404.html>).

Крім того, Ю. Пойта звертає увагу на те, що війну Росії проти України Китай називає «українською кризою», а не війною чи тим більше російською агресією. «Чи війна, чи криза, чи конфлікт? Якщо криза, то вона виключає вину РФ, а винувата нібито Україна. Криза – це нібито немає війни, немає воєнних злочинів і воєнних злочинців. Протягом двох років війни Китай не змінив свої дефініції. Хто винуватий? За китайською позицією, причиною є розширення НАТО. І це не змінюється. Вона не покладає вину за війну на російську сторону», – зауважує експерт. Пекін наполягає на миттєвому припиненні вогню та проведенні міжнародної мирної конференції за участі України й Росії. Також Китай за припинення постачання західної зброї Україні та скасування санкцій проти Росії. Фактично, такий підхід може заморозити конфлікт, коли не йдеться про виведення російських окупаційних військ (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-kytay-kuleba-visit-analiz/33049404.html>).

У свою чергу директор Центру близькосхідних досліджень І. Семиволос вважає: «Стратегія Китаю зрозуміла. Якщо для країни США це – супротивник, явно не партнер, то ключове завдання Пекіну – по можливості відірвати Європу від США. Тому маршрут візиту голови Китаю Сі Цзіньпіна у Європу був доволі красномовний. Тобто Франція агітує за посилення ролі Європи в рамках можливого приходу до влади в США Д. Трампа, який займається ізоляціонізмом, що на руку Китаю. Інша річ, що у відповідь європейці хотіли б бачити певні зрушення китайської позиції. Поки що ми цього не побачили або принаймні з того, що відомо, не почули» (URL: <https://espresso.tv/svit-politichno-kitayu-vigidna-porazka-zakhodu-direktor-tsentru-blizkoskhidnikh-doslidzhen-semivolos>). «Китай залишається на своїх позиціях. Ніяких змін публічно під час зустрічі з Президентом Франції Е. Макроном ми не почули. Отже, Китай намагатиметься відокремити політику від економіки. Наскільки це вдасться, це велике питання, особливо зараз. Ми бачимо, що США вже запроваджують нові санкції, а потім запроваджують нові митні правила для китайської продукції. Також є непрямі санкції, які застосовуються до китайських банків, що працюють з РФ. Ми побачили вже певний ефект. Стосовно стратегії взаємодії з Китаєм, з одного боку, це запровадження непрямих санкцій, з іншого – спроба все ж таки переконати Сі Цзіньпіна в тому, що подальше зближення з Москвою буде лише шкодити китайським інтересам», – додав експерт (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-kytay-kuleba-visit-analiz/33049404.html>).

На погляд В. Портникова, українське керівництво захопилося побудовою відносин з країнами Глобального Півдня, тому занадто оптимістично ставиться до заяв про визнання української територіальної цілісності та обіцянок – з китайського боку – не продавати зброю Росії. Однак за лаштунками залишаються відповіді на багато більш значущі для України питання. «Чи готові такі країни, як Китай та Індія, відмовитися від закупки російських енергоносіїв – що й дає Росії можливість продовжувати мілітаризацію власної економіки та війну з Україною? Чи готові Китай та Індія відмовитися від стратегічного партнерства з державою, яка здійснила напад на Україну? Чи готовий Китай відмовитися від поставок до Росії продукції подвійного призначення, яка сприяє роботі російського ВПК?.. Чи готова сама Україна, беручи до уваги й те, що Президент В. Зеленський був на саміті НАТО у Вашингтоні, приєднатися до жорстких оцінок на адресу Китаю та його співробітництва з РФ?». Якщо Україна не дасть відповіді на ці запитання і не ставитиме їх перед лідерами країн Глобального Півдня, доброзичливі партнери з Пекіну чи Нью-Делі просто використовуватимуть свої контакти з українськими урядовцями для маскуванню своїх привілейованих відносин з РФ шляхом «створення фактів», якими можна було б відповідати на критику Заходу й можливе запровадження західних санкцій, зазначає публіцист (URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/kitaj-namagaetsya-vikoristati-ukrainu-yak-reague-na-tse-kiiv.htm>).

Візит мав значний резонанс у світових ЗМІ. Наприклад, журналісти BBC звернули увагу на те, що Ван Ї робив акцент на доцільності прийняття спільної китайсько-бразильської позиції щодо припинення війни, яка, на думку голови дипломатичного відомства КНР, «отримала широкий відгук і підтримку» на міжнародній арені. Ця позиція була опублікована Китаєм і Бразилією 23 травня 2024 р. за підсумками зустрічі Ван Ї та головного радника Президента Бразилії С. Аморіма. Тоді дві країни закликали:

- дотримуватися трьох принципів деескалації ситуації (припинити розширення території бойових дій, відмовитися від загострення бойових дій та провокацій);
- скликати міжнародну мирну конференцію, визнану і Росією, і Україною, для обговорення всіх планів;
- уникати нападів на цивільних осіб або об'єкти, захищати цивільних осіб, зокрема жінок, дітей, провести обмін військовополоненими;
- відмовитися від використання ядерної, хімічної чи біологічної зброї;
- уникати атак на атомні електростанції та інші ядерні об'єкти;
- протидіяти поділу світу на ізольовані політичні чи економічні групи держав (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/clwyp35wz3qo>).

Не оминула своєю увагою візит і впливова в ісламському світі медіакорпорація «Aljazeera», яку, зокрема, зацікавила інформація речниці МЗС КНР М. Нін про те, що обидва міністри обговорили необхідність довгострокового погляду на розбудову двосторонніх зв'язків і що Китай «продовжуватиме розширювати імпорт продовольства з України». М. Нін

зазначила, що Китай стурбований гуманітарною ситуацією в Україні й Пекін продовжить надавати гуманітарну допомогу. Вона додала, що російська та українська сторони «різною мірою сигналізували про свою готовність до переговорів» у війні. «Хоч умови ще не дозріли, ми підтримуємо всі зусилля, спрямовані на досягнення миру, і готові продовжувати відігравати конструктивну роль у досягненні припинення вогню та відновлення мирних переговорів», – вважає речниця китайського МЗС (URL: <https://www.aljazeera.com/news/2024/7/24/ukraine-tells-china-that-russia-is-not-ready-for-good-faith-talks>).

DW запропонувала прокоментувати результати візиту експерту Центру європейських цінностей (далі – ЦЄЦ) у Празі Я. Янду. На думку останнього, візит голови українського МЗС у Китай певною мірою це прорив, адже досі Китай унікав теми переговорів Росії та України щодо припинення вогню чи миру. Водночас це певною мірою відображає те, що Україна через поточну ситуацію вимушена йти на якісь дипломатичні поступки. Експерт вважає, що на ситуацію впливають декілька факторів. Основними з них є те, що Росія має певну тактичну перевагу на полі бою. Вона не перемагає стратегічно, але тактично має деякі успіхи. Інший полягає в зменшенні політичної та матеріальної підтримки України з боку європейських країн і Сполучених Штатів Америки. Крім того, існує велика вірогідність перемоги Д. Трампа на президентських виборах у США, який активно тисне на Україну, щоб та уклала будь-яку угоду з Росією. Коментуючи заяву Президента В. Зеленського за підсумками візиту, зокрема про підтвердження від Пекіну, що той не постачатиме зброї РФ і поважатиме територіальну цілісність України, Я. Янда висловив сумнів у дотриманні КНР своїх обіцянок. Аргументуючи свою позицію, представник ЦЄЦ звернув увагу на те, що Китай уже порушив чимало міжнародних угод не лише щодо України, а й багатьох інших держав. Також треба пам'ятати про основний факт, який полягає в тому, що Китай є головним спонсором, головним донором і прихильником російської війни проти України – політично, матеріально, фінансово. Навіть у НАТО це визнали, називаючи Китай «вирішальним фактором», який уможливив таку масштабну війну Росії проти України (URL: <https://www.dw.com/uk/ekspert-pro-vizit-kulebi-kitaj-ne-vikonae-svoi-obicanki/a-69767922>).

Колишній міністр зовнішніх справ України П. Клімкін зауважує, що китайці вже заявляли раніше про повагу до суверенітету й територіальної цілісності всіх країн. «Це їхній пункт у 112 принципах “мирного плану”. Але одночасно КНР не голосувала за резолюцію ООН, яка закликає до виведення російських військ з України. Тому китайці формально віддані принципам ООН, але в плані реалізації в них позиція інша», – зауважує експерт. Тому за результатом візиту не варто очікувати з боку Китаю практичних кроків до досягнення миру, наголошує П. Клімкін. «Китайці почнуть діяти, коли відчують шанс на успіх. Поки що вони такого шансу не відчують, але вони будуть спокійно готуватися. Цей візит частина цієї підготовки», – вважає експерт закордонних справ України. Нині КНР потрібно показати своє

бажання говорити з усіма сторонами, але вони й далі використовуватимуть Росію для своїх цілей, зауважує П. Клімкін. «Для Китаю стратегічний пріоритет номер один – це суперництво зі США. І для цього суперництва їм потрібен сьогоднішній російський режим. Тому вони не мінятимуть своєї позиції в питанні комунікації з Росією. Але тим не менше вони показали, що розмовляють з усіма. Насправді це теж результат. Не проривний, але тим не менше результат», – підсумував П. Клімкін, додавши, що «сам факт візиту й розмови на політичному рівні – це добре» (URL: <https://www.dw.com/uk/ne-prorivnij-ale-rezultat-ak-v-ukraini-ocinili-vizit-kulebi-v-kr/a-69765673>).

Отже, українська дипломатія дійсно зробила значний прорив – створила умови для подальшого розвитку діалогу безпосередньо з керівництвом Китаю – лідера Глобального Півдня, на співпраці з країнами якого значною мірою утримується російська військова експансія в Україні. Разом з тим треба враховувати, що китайському дипломатичному досвіду вже декілька тисяч років. До того ж головним символом Піднебесної є дракон. Хоча субстанціональна складова поняття «дракон» у китайській міфології, на відміну від європейської, не несе в собі безпосередньо печатки зла, вона є втіленням владної сили. Тому потрібно бути дуже уважним, щоб не опинитися в пащі дракона.

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Тіньова економіка в Україні під час повномасштабної воєнної агресії Росії: аналіз повідомлень з відкритих джерел інформації

(Закінчення. Початок у № 14)

Трансформовані види тіньової економічної діяльності

Як зазначалося раніше, повномасштабна війна, розв'язана Росією проти нашої держави, призвела до певної трансформації тих напрямів тіньової економічної діяльності, які вже раніше функціонували в Україні. Це пов'язано з відповідними змінами, у тому числі й соціально-психологічного характеру, які відбулися в життєдіяльності українського суспільства під впливом масштабних воєнних дій 2022–2024 рр., адже за умов гострої кризи відбувається ментальна диференціація, навіть поляризація, суспільства, коли одні люди самообілізуються на боротьбу з джерелом кризи, готові до самообмежень та самопожертви, а інші намагаються скористатися ситуацією для отримання за будь-яку ціну особистої вигоди, у тому числі й економічної.

Особливо виразно, як згадувалося на початку цієї праці, вони проявилися на вітчизняному ринку праці. Рівень його тінізації зріс через прагнення чоловіків призовного віку уникнути мобілізації. У результаті в

нашій державі зростає кількість працівників, які влаштовуються на роботу без належного оформлення відповідних документів. При цьому не тільки Сили оборони України втрачають резерви поповнення свого особового складу, а й державний та місцеві бюджети не отримують великі суми у формі відповідних податкових надходжень.

Зокрема, як стверджує, голова Комітету ВР з питань економічного розвитку, народний депутат від партії «Слуга народу» Д. Наталуха, в Україні є 3 млн чоловіків призовного віку, про яких держава знає лише їхній індивідуальний податковий номер. Він наголосив, «що насправді ці люди відіграють активну роль в економіці держави – щось купують, виробляють, просто роблять це неофіційно», наводить таку інформацію сайт «Ліга» (URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/natalukha-v-ukraini-3-mln-cholovikiv-pryzovnoho-vidku-pro-iakykh-derzhava-znaie-lyshe-ipn>).

На сайті «Українська правда», з посиланням на розрахунки ініціативної групи у Верховній Раді, яку зібрав голова Економічного комітету Д. Наталуха, крім іншого, повідомляється, «що існує категорія чоловіків, які перебувають в Україні, однак про яких державі не відомо взагалі нічого, крім ПН (індивідуальний податковий номер. – Прим. ред.): вони ніде не працюють, не платять податків, не служать у війську тощо. Вони просто є. І їх ціла армія – майже 950 тис.». При цьому йдеться про чоловіків віком 25–60 років, які підлягають мобілізації згідно із законом. Загалом чисельність чоловічого населення України зазначеної вікової категорії становить 11 140 тис. осіб.

До того ж у цій публікації наводиться детальна структурна диференціація чоловіків віком 25–60 років. Зокрема, там (мовою оригіналу) подаються статистичні дані за такими категоріями: працевлаштовані офіційно, служать у Силах оборони, люди з інвалідністю, перебувають закордоном, перебувають в «АР Крим + ОРДЛО», перебувають на «ТОТ Херсон + Запоріжжя», активні ФОП (чоловіки) і (статус) невідомий. Саме до останньої категорії і належать зазначені вище майже 950 тис. осіб (URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/02/14/7441744>).

Як видно з наведеного, інформація щодо українських чоловіків, яких потенційно можна віднести до сфери тіньової зайнятості, подана на сайті «Українська правда» значно детальніша, а тому викликає більше довіри, ніж та, що оприлюднена на сайті «Ліга». При цьому виникають сумніви щодо коректності подання інформації в певних ЗМІ.

Водночас треба пам'ятати, що призовний вік в Україні починається з 18 років. За оціночними даними Державної служби статистики (Держстату) України станом на 1 січня 2022 р. (більш нові дані не опубліковані) в Україні у віковій категорії 20–24 роки налічувалося 985,8 тис. чоловіків і ще 387,1 тис. у віковій категорії 18–19 років. Якщо до них додати згадуваних вище 950 тис. чоловіків віком від 25 до 60 років, то отримаємо вірогідну чисельність чоловіків віком від 18 до 60 років, які нині перебувають на підконтрольній законній владі території України й за станом здоров'я можуть бути

мобілізовані до Сил оборони України. Їх чисельність становить близько 2 млн 323 тис. осіб.

Разом з тим варто згадати, що, за даними згадуваного раніше європейського видання «Politico», «близько 650 тис. чоловіків призовного віку змогли виїхати з України від початку повномасштабного вторгнення. Більшість із них зробили це незаконно». І, звичайно, українська влада не знає, на які кошти вони живуть.

Якщо ж ми підсумуємо всі перелічені групи чоловіків, що належать до вікової категорії від 18 до 60 років та які можуть бути мобілізовані до Сил оборони України (і, звичайно, мають індивідуальний податковий номер), то отримаємо 2 млн 973 тис. таких осіб. Цей показник, по суті, дуже близький до згадуваного вище головою Комітету Верховної Ради з питань економічного розвитку, народним депутатом від партії «Слуга народу» Д. Наталухою, 3 млн чоловіків призовного віку в Україні, про яких держава знає лише їхній індивідуальний податковий номер. Таким чином, ми виявили джерела наведених вище розбіжностей у статистичних показниках щодо сучасної тіньової зайнятості чоловіків в Україні через їх некоректне тлумачення в деяких ЗМІ.

Разом з тим у грудні 2023 р., з посиланням на допис голови Комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцева в телеграмі, ЗМІ повідомляли, що «з початку війни 7,4 млн українців (за вирахуванням пенсіонерів, дітей та осіб, що зареєстровані на окупованих територіях), за даними податкової, не отримують жодної копійки доходів». Він висловив припущення, що вони все ж отримують доходи, але нелегально. «Насправді розуміємо, що доходи отримують, але отримують в чорну, не сплачуючи податки... Цифра ще більше шокує, коли ти розумієш, що протягом останніх 10 років ця ж кількість платників, що не отримали ні копійки, становить 4,7 млн осіб», – додав голова комітету (URL: https://biz.censor.net/news/3461114/podatкова_ne_bachyt_ni_kopiyiky_dohodiv_u_74_milyiona_ukrayintsiv_getmantsev).

З наведеного Д. Гетманцевим випливає, що за час повномасштабної війни, розв'язаної Росією, тіньова зайнятість на українському ринку праці зросла. Причому цей приріст становить 2,7 млн осіб (7,4 млн осіб – 4,7 млн осіб = 2,7 млн осіб), близький до згаданого вище на сайті «Ліга», з посиланням на голову Комітету Верховної Ради Д. Наталуху, числа «чоловіків призовного віку, про яких держава знає лише їхній індивідуальний податковий номер».

Але вважати, що таке значне зростання тіньової зайнятості відбулося лише за рахунок означеної категорії осіб, не можна. Та й сам приріст тіньової зайнятості, розрахований на підставі наведених Д. Гетманцевим цифр, видається некоректним. Адже Д. Гетманцев нічого не згадує про українців, які після російського воєнного вторгнення виїхали закордон і про яких Державній податковій службі України теж нічого не відомо, крім їхнього ПІН. Таких українців, яких можна віднести до категорії економічного активного

населення, судячи з даних міжнародної, іноземної та української статистики, даних соціологічних опитувань та інших джерел інформації, за кордонами нашої держави може бути навіть більше 2,7 млн осіб (Детальніше див.: Україна: події, факти, коментарі. 2024. № 1, 2).

Отже, проведений вище аналіз повідомлень відкритих джерел інформації стосовно тіньової зайнятості в Україні дає підстави для таких висновків. Найвірогідніше, що під впливом повномасштабної війни, розв'язаної Росією, рівень тіньової зайнятості в Україні в цілому змінився несуттєво. У структурі тіньової зайнятості в загальнонаціональних масштабах радше відбулися певні гендерно-вікові зміни, пов'язані з намаганням чоловіків вікового діапазону від 25 до 60 років уникнути мобілізації до Сил оборони України. Хоча, звичайно, на місцевому рівні, особливо в прифронтових регіонах, тіньова зайнятість могла значно зрости.

Утім останнім часом відбулися певні зміни й деяких інших тіньових процесів на вітчизняному ринку праці. Зокрема, голова Комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцев заявив, що «у 2023 р. «відбілювання» заробітних плат в Україні стало одним з трендів – кількість роботодавців, які відмовляються від виплат зарплат у конвертах зростає. Прикметно, що бізнес це робить самостійно на випередження тих негативних наслідків, які зарплати в конвертах тягнуть. Дуже важливою є і роз'яснювальна робота Державної податкової служби з бізнесом щодо цього питання». За словами депутата, «це дало змогу додатково отримати 2,3 млрд грн податку на доходи фізичних осіб (ПДФО)». Також він зазначив, що тренд на відбілювання зарплат залишається висхідним» (URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/02/16/710027>).

Однак наведені Д. Гетманцевим цифри не дають уявлення про масштаби «відбілювання» зарплат в Україні загалом. Не відомо, скількох працівників цей процес стосувався, оскільки нічого не говориться про величину підприємств, де було проведено «відбілювання» зарплат. Не зрозуміло також, як співвідноситься названа Д. Гетманцевим сума додаткових надходжень від ПДФО із загальною сумою ПДФО, зібраною в Україні, і за який період.

Цілком можна припустити, що за умов повномасштабної війни згадане «відбілювання» зарплат є наслідком своєрідного поєднання соціально-психологічної мобілізації в роботі, з одного боку, менеджменту та працівників згаданих підприємств, а з іншого – працівників відповідних державних органів.

Також, про що свідчить аналіз повідомлень ЗМІ, в Україні, попри повномасштабну війну, тіньові процеси продовжували функціонувати у сфері виробництва й продажу різних товарів. Зокрема, навесні 2024 р. «детективи Бюро економічної безпеки (БЕБ) викрили масштабне підпільне виробництво взуття та одягу відомих міжнародних брендів. Фабрики й склади, де вироблялася та зберігалася підроблена продукція, розташовані в Миколаївській та Одеській областях... На підпільних виробництвах працювало понад 100 співробітників без відповідного документального оформлення.

Жодних податків фабрики не сплачували. Для промислового виробництва підроблених товарів понад 15 відомих брендів використовувалося професійне обладнання. Виготовлену продукцію зберігали на складах та надалі продавали її по всій Україні. Щомісячний оборот підпільного виробництва орієнтовно становив понад 10 млн грн» (URL: <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/novosti/beb-vykrylo-masshtabni-fabryky-z-vyrobnystva-pidroblenoho-brendovoho-odiahu>).

Разом з тим директор «Консалтингової групи А-95» С. Куюн зазначає, посилаючись на аналіз податкової дисципліни мереж автозаправних станцій, що в країні існує потужний потенціал для збільшення податкових надходжень, а отже, фінансування оборони. Абсолютна більшість операторів ринку нафтопродуктів офіційно декларує безприбутковість або мінімальний прибуток, але при цьому інвестують у будівництво та модернізацію своїх об'єктів чималі кошти. Експерт переконаний, що бізнес із мільярдними оборотами не може працювати без прибутку, який забезпечує повернення інвестицій та нові вкладення. «На податку з прибутку оптимізації не закінчуються. Зарплати в конвертах – вічна класика. Як я вже демонстрував, діапазон окладів лінійного персоналу в одній галузі становить від 3 до 25 тис. грн на місяць», – зазначає він. С. Куюн наголосив, що тут уже цікавий не тільки факт відсутності моніторингу з боку податкової, скільки аморфна позиція місцевої влади. Адже податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) сплачується саме до місцевих бюджетів і є важливим джерелом їх наповнення. Тут серед проблемних регіонів він виділив Запорізьку, Дніпропетровську, Миколаївську, Львівську області» (URL: https://biz.censor.net/news/3472901/bilshist_merej_azs_deklaruye_minimalnyyi_p_rybutok_ale_investuye_u_budivnytstvo_chymali_groshi_ekspert).

До речі, зауваження С. Куюна щодо поширення виплат зарплати в конвертах на вітчизняних мережах автозаправних станцій вступає в дисонанс із наведеним вище твердженням голови Комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцева, що «у 2023 р. “відбілювання” заробітних плат в Україні стало одним з трендів». Загалом це може свідчити про вибіркового характер оприлюдненої Д. Гетманцевим інформації про «відбілювання» заробітних плат в Україні та обмеження розвитку цього процесу.

Водночас голова Комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцев в інтерв'ю агентству «Укрінформ», говорячи про продовження детінізації української економіки, наголосив: «Стосовно поточних результатів роботи податкової, то вже йдеться про плюс у 53,3 млрд грн надходжень від початку року. Якщо порівняти показники рік до року, то у 2024 р. маємо збільшення надходжень у 1,5 раза. У тому числі надходження від ПДВ зросли на 48,8 %, що значно перевищує інфляцію і, вочевидь, свідчить про те, що єдине джерело такого перевиконання – якраз зусилля з детінізації. Адже йдеться про значне збільшення цифр навіть

порівняно з мирним 2021 р., незважаючи на те, що обсяги економіки зі зрозумілих причин скоротилися.

Зміни помітні в обсягах надходжень від окремих галузей з традиційно високими ризиками перебування в “тіні”. Наприклад, від виробництва та продажу алкоголю з початку року додатково до плану маємо 18,1 % податкових надходжень. Обсяги легальної реалізації спирту етилового торік зросли на 30 %... І це підтверджують інші цифри. Наприклад, податкова ефективність з ПДВ по лікєро-горілочаних підприємствах зросла з 4,5 % у 2021 р. до 6,16 % у 2024 р. Скажімо, у Глобал Спїрітс Груп (бренд “Хортиця”) податкове навантаження збільшилося з 5,3 до 7,84 %, у “ЛВН лімітед” (“Немирів”) – з 4,7 до 8,5 %, на заводі “Гетьман” – з 0 майже до 14 %. І це показник того, що галузь виходить з тіні. Інший приклад – ювелірні вироби. Загальне податкове навантаження на галузь зросло в 2,2 раза рік до року.

Якщо говорити про пальне, то податкове навантаження у І кварталі (2024 р. – Прим. ред.) становило 2 грн/л, тоді як у 2022 р. було на рівні 1,12, а в 2023 р. – 1,8 грн. Тобто обсяг податків, які сплачуються з кожного літра, постійно зростає, що ми бачимо в розрізі фактично кожної великої автозаправної мережі» (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3884694-zavdaki-detinizacii-ukraina-moze-dodatkovoto-trimuvati-do-05-triljona-na-rik-getmancev.html>).

Але твердження Д. Гетманцева про зростання податкового навантаження на пальне вступає в дисонанс з наведеною вище інформацією директора «Консалтингової групи А-95» С. Куяна про те, що «абсолютна більшість операторів ринку нафтопродуктів офіційно декларує безприбутковість або мінімальний прибуток, але при цьому інвестують у будівництво та модернізацію своїх об’єктів чималі кошти». На думку С. Куяна таке відбувається через так звану оптимізацію податку з прибутку, тобто по суті використання відповідних схем для зменшення сплати зазначеного податку.

При цьому також треба звернути увагу на повідомлення ЗМІ про значне погіршення якості пального в деяких автозаправних мережах через «додавання прямогонної дизельної фракції, яку отримують на тих же мініНПЗ». Про це написав у фейсбуці експерт ринку пального, директор «Консалтингової компанії А-95» С. Куян, спираючись на документи Випробувального центру паливно-мастильних матеріалів. «Після заправки бензином на АЗС “БРСМ-Нафта”, “Мотто” та “Luxwen” підвищена витрата пального мінімум на 10 %, дизелем – корозія всього і вся». При цьому С. Куян наголосив, що «менше вражений тим, у кого це знайшли – БРСМ, Мотто та маргінальна сіточка Luxwen. Перші дві – справжні патріархи малої нафтопереробки та “крафтового” пального. Як бачимо, дотримуються традицій навіть попри війну. Стимули серйозні: акциз + ПДВ = 11 грн/л» (URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/ekspert-pro-doslidzhennya-palnogo-brsm-nafta-ta-motto-ce-sama-naturalna-bodyaga-zroblena-z-bezakciznih-komponentiv-12693516.html>).

Як видно з наведеного, у ряді випадків торгівлі палим доходом тіньового бізнесу формуються не за рахунок ухиляння від сплати податків або організації повністю нелегального виробництва товарів, а за рахунок свідомого погіршення якості пального, що продається в деяких автозаправних мережах. До речі, за таких обставин і зростання податкового навантаження на палине легше виконати і воно не веде до значних втрат реальних доходів означених підприємців.

Також Д. Гетманцев визнав, що стан справ на ринку тютюнових виробів «усе ще не такий, як має бути в цивілізованій державі, з колишніх 23 % цюгоріч “тінь” зменшилася до 18 %. І БЕБ, ...схоже, взялося за цю галузь по-серйозному». Наведені ним статистичні дані взято з проєкту «Моніторинг нелегальної торгівлі тютюновими виробами» в Україні», який проводить компанія «Kantar Україна» на замовлення провідних вітчизняних виробників тютюнових виробів.

У цьому дослідженні зазначається, що «в Україні триває падіння тіньового ринку сигарет – у квітні 2024 р. загальний рівень нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні знизився до 18 % (проти 19,1 % на початку 2024 р.). Станом на перше півріччя 2024 р., втрати державного бюджету України оцінюються в 23,4 млрд грн, а обсяг тіньового ринку сигарет в Україні становить 6,8 млрд шт.».

«Попри зниження загального рівня нелегальної торгівлі тютюновими виробами ми фіксуємо збільшення частки підробленої продукції – від початку 2024 р. обсяги підробок зросли з 8,7 до 10,1 %. Понад третина контрафакту мають ознаки підроблених акцизних марок (40 %). За написом на упаковці вони вироблені Юнайтед Тобако / Маршалл Файнест Тобако / VK Тобасо FZE (18 %), Українським тютюновим виробництвом (17 %) та виробництвом Табако Дім (5 %)», – зазначає Т. Свєрдлик, аналітик компанії «Kantar Україна».

Також наразі зменшилися обсяги продукції, яка маркована надписом «Duty Free» або призначена для експорту, але нелегально продається в Україні (до 5,7 %). Більша частина тютюнової продукції (51 %), що маркована позначкою «Duty Free» або призначена для експорту, і нелегально продається в Україні, має напис про те, що виробником є Винниківська тютюнова фабрика. Інша половина цієї групи нелегальної продукції – сигарети «Compliment» і «Lifa» з написом «Duty Free» (50 %). Кіоски й магазини залишаються основними каналами нелегальної торгівлі тютюновими виробами, через які продається нині 66 % нелегальної продукції. Лідерами за рівнем розповсюдження нелегальної продукції є шість областей України, де реалізується 67 % такої продукції: Дніпропетровська – 21 %, Одеська – 12 %, Київ і Київська область – 10 %, Харківська – 10 %; Хмельницька – 8 %; Львівська – 7 % (URL: https://www.kantar.com/ua/inspiration/ait/monitoring-nehelhalnoi-torgivli-tutunovih-vyrobiv-_kviten-2024).

Як видно з наведеного, 43 % нелегальної продукції розповсюджується в урбанізованих регіонах, наближених до фронту, до яких і належить

Дніпропетровська, Одеська та Харківська області. Прикметно, що в цих регіонах зосереджено багато споживачів тютюнової продукції, матеріальне становище та доходи яких через повномасштабну війну сильно постраждали. Саме це й підживлює високий попит на нелегальні тютюнові вироби.

Однак зі свого боку Д. Гетманцев стверджує, що «на сьогодні виготовлення нелегального тютюну заблоковано повністю. Маю обґрунтовану надію – назавжди». Однак перевірити обґрунтованість його сподівань можна буде лише згодом.

Водночас тіньові тютюнові вироби часто контрабандою постачаються з України до сусідніх європейських країн. Наприклад, 24 травня цього року на митному посту «Солотвино», що на кордоні з Румунією, закарпатські митники запобігли незаконному вивезенню 158 пачок сигарет без акцизного збору України, прихованих в іномарці «Peugeot 308» громадянином Румунії. І це лише один з дуже багатьох подібних випадків.

Також у відповіді на питання кореспондента «Укрінформу» Д. Гетманцев визнав існування проблем у сфері детінізації ринку електроніки в Україні. Він зазначив, що «ринок електроніки є одним з найскладніших і потужних за своїм фіскальним потенціалом. Зміни, на жаль, усе ще повільні, хоча певний результат уже є. Наприклад, можемо говорити, що податкові платежі за п'ять місяців цього року порівняно з минулорічними показниками зросли на 1 млрд грн, а податкове навантаження, податкова ефективність ПДВ – збільшилися з 1,35 до 1,59 %. Зрозуміло, цього недостатньо. На жаль, галузь характеризується тим, що величезний обсяг продукції перебуває в “тіні”, продукцію імпортують незаконно. Також є великі багаті мережі й магазини, які продають електроніку через ФОП, мінімізуючи податки. Податкова зараз активно бореться з такими схемами». При цьому він висловив вдячність «великим мережам: Комфі, Фокстрот, Алло, які почули державу й зупинили незаконні практики».

Також голова Комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцев наголосив, що надважливе питання, яке ставиться народними депутатами перед Національним банком України, – «це пришвидшення боротьби з використанням безготівкових розрахунків для “чорних” (ми раніше називали їх “кешевими”) операцій – так званих дроперів та інших схем. Повертаючись до теми торгівлі електронікою, – зайшовши на сайти великих мереж, бачимо пропозиції придбати техніку за криптовалюту, також можна обміняти звичайні гроші на крипту. Це неприпустимо. На ці та інші моменти ми і звертали увагу керівника Національного банку. За наслідками заслуховування буде рішення комітету, де міститиметься офіційна оцінка» (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3884204-danilo-getmancev-golova-finansovogo-komitetu-vr.html>).

Також повномасштабна війна з Росією та блокування агресором українських портів призвели до стрімкого поширення у вітчизняній економіці різних тіньових схем експорту української сільськогосподарської продукції, насамперед зерна. Одночасно потужним стимулом у цьому ж напрямі стало

зняття Європейським Союзом обмежень на імпорт до його країн-членів української сільськогосподарської продукції.

За словами Д. Кохана, заступника голови громадської спілки «Всеукраїнська аграрна рада», особливо відверто схема «чорного зерна» діяла у 2022 р., коли на початку повномасштабної війни експортерам припинили відшкодовувати податок на додану вартість (ПДВ) і «розділилися курси валют на офіційний та комерційний. Різниця між ними була аж 25 %... У той момент легальний та повністю білий експорт був значно менш вигідний, ніж так звані сірі схеми, коли закупували зерно за готівку, щоб не платити та не мати проблем з ПДВ, бо його все одно не відшкодовували. Валюта, таким чином, не поверталася в країну, бо її при поверненні треба було половину продавати по заниженому курсу. А так через фінансових посередників повертали готівку» (URL: https://agro.24tv.ua/chorniy-eksport-zerna-zelenskiy-pidpisav-zakoni-dlya-protidiyi_n2579851).

У «більшості експортних поставок передують довгий ланцюг операцій на внутрішньому ринку, участь у якому беруть дуже різні фірми, від порядних виробників до компаній-одноденок, які найменше переймаються якимись там податковими кредитами. Те, що важковаговики вбачають у цьому не менше як колапс, засвідчує, що і в їхніх ланцюгах зустрічається різне», – підкреслює редактор відділу економіки «Дзеркала тижня» (ZN.UA) Ю. Самаєва (URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/jakshcho-navit-bilij-eksporter-opirajetsja-tsivilizatsijnim-zminam-pishi-propalo.html>).

Причому, «відповідно до оцінок НБУ (є в розпорядженні “Економічної правди”), у 2022–2023 рр. (до 20 вересня) обсяг валютної виручки від агроекспортерів, яка не надійшла у встановлені законом терміни, становить близько 2 млрд дол. (еквівалент 80 млрд грн). Сумарний обсяг грошей, які експортери не завели в Україну, голова НБУ А. Пишний оцінив у 8 млрд дол.». «На початку ж 2023 р. українці дізналися про масштабні оборудки на митниці. Служба безпеки та Бюро економічної безпеки викрили десяток високопосадовців ДМС (Державної митної служби. – Прим. ред.) та Одеської митниці, причетних до схем з розкрадання коштів на експорті українського зерна. Гучні скандали та великі обсяги неотриманих валютних надходжень змусили владу шукати альтернативні способи розв’язання проблеми». Результатом цих пошуків стало ухвалення 12 січня парламентом законів, які запровадили в Україні режим експортного забезпечення (URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/11/1/706098>).

До цього треба додати, що, судячи з повідомлень ЗМІ, доволі вагомим стимулом для боротьби з тіншовими схемами експорту української сільськогосподарської продукції, особливо зерна, стали блокування польсько-українського кордону польськими фермерами та гучні міжнародні скандали із цього приводу у ЄС. У червні згадані вище закони, спрямовані на боротьбу з тіншовими схемами експорту української сільськогосподарської продукції, підписав Президент України. Загалом останнім часом боротьба з тіншовим експортом української сільськогосподарської продукції дає позитивні

результати. Зокрема, покращується надходженні валюти від експортерів назад в Україну. У Національному банку це пояснюють результатами його взаємодії з урядом.

Отже, проведений вище аналіз тіньового бізнесу у сфері виробництва та продажу ряду товарів в Україні дає підстави для деяких висновків. Видається, що найбільшого ефекту боротьба з тіньовим бізнесом у сфері виробництва та продажу різних товарів досягає тоді, коли вона ведеться з, як правило, відносно простими й давно існуючими тіньовими схемами. Безпосередньо ж процес такої боротьби для його успіху потребує якомога менше міжвідомчої координації. Водночас відповідні органи державної влади та управління мають істотні складнощі в боротьбі з відносно новішими напрямками тіньового підприємництва, де, наприклад, застосовують схеми розрахунків з використанням криптовалюти. На підтвердження цього висновку доцільно згадати про наведені вище висловлювання голови Комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцева про успіхи в подоланні тіньових схем з виробництва та продажу алкоголю, з одного боку, і складнощі, які існують у сфері детінізації ринку електроніки в Україні – з іншого.

Під впливом повномасштабної війни з Росією відповідних змін в Україні зазнали й такі традиційні форми незаконного збагачення, як шахрайство та хабарництво. Зокрема, з початком повномасштабної війни об'єктами шахрайських дій дедалі частіше стають військовослужбовці та члени їхніх родин. Повідомляється, наприклад, що в Дніпрі Служба безпеки України та Національна поліція нещодавно затримали «всіх п'ятьох учасників схеми, які, за даними слідства, діяли в складі злочинного угруповання. Вони знімали всі заощадження з банківських рахунків загиблих військових, тіла яких доправляли на судово-медичну експертизу до Дніпра. Серед них – працівник Дніпропетровського обласного бюро судмедекспертизи. У морзі він викрадав особисті речі полеглих воїнів. Серед награваних предметів: платіжні картки та мобільні телефони, номери яких були зареєстровані в інтернет-банкінгу. Крім працівника бюро судмедекспертизи, до складу банди входив ІТ-фахівець, який «зламував» банківські додатки полеглих воїнів, а також рецидивіст, який уже має судимість. Через гаджети полеглих воїнів зловмисники входили до банківських додатків і переказували гроші на власні рахунки. Загалом шахраї привласнили майже 1,5 млн грн, які належали загиблим захисникам України (URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/100383>).

ЗМІ повідомляють й про інші шахрайські схеми привласнення коштів, які мають належати військовим та/або членам їхніх родин. Зокрема, в одному зі столичних судів до червня 2024 р. «майже рік розглядали справу, де колишня дружина зниклого безвісти військовослужбовця вимагає визнати другий шлюб свого колишнього фіктивним. Каже, у Києві в день реєстрації шлюбу його не було. З РАЦС – жодного фото молодят. Ба більше, нова дружина бійця – колишня працівниця РАЦС». Після тривалого розгляду суд виніс вирок: «Визнати шлюб, зареєстрований Дніпровським відділом

держреєстрації актів цивільного стану в місті Києві між військовим і Біднюк Яною Всеволодівною, актовий запис від 2 серпня 2022 р., неукладеним». Тому «Дніпровський РАЦС за рішення суду має анулювати актовий запис... А от хто саме підробив документи й підписи – це вже визначатиме інша, кримінальна, справа. Зараз по ній триває слідство» (URL: <https://glavcom.ua/country/criminal/u-kijevi-pratsivnitsja-ratssu-odruzhilasja-zizniklim-vojinom-i-zarobila-na-tsomu-miljon-hriven--1006512.html>).

Повідомляється також і про те, що шахраї пропонують членам сімей українських військовополонених визволення їх з російського полону. Але для цього вимагають певні суми коштів. В останні роки активізувалися й інші форми шахрайства, не пов'язані безпосередньо з військовослужбовцями та членами їхніх родин. «Від початку повномасштабного вторгнення в Україні зросла активність кібершахраїв. Користуючись ситуацією та складним становищем громадян, злочинці адаптували шахрайські схеми під сьогодення та ошукували людей, прикидаючись банками чи обіцяючи фінансову допомогу від імені держави, міжнародних та благодійних організацій. “Опендатабот” у партнерстві з Національним банком України провів відповідне опитування українців. У результаті опитування було виявлено, що 11 % українців ставали жертвою шахраїв від початку повномасштабного вторгнення. Виявилось, що найчастіше злочинці ошукують молодь (18–24) та людей у віці 65+».

Загалом, за інформацією платформи «Опендатабот», з посиланням на дані Генеральної прокуратури, в Україні у I першому кварталі 2024 р. «відкрили понад 24 тис. кримінальних справ за статтею про шахрайство (ст. 190), що на 20 % більше, ніж за аналогічний період роком раніше. Це є рекордним показником за останні 12 років... Зазначається, що в середньому цьогоріч відкривають по 8 тис. справ на місяць, тоді як торік – майже 7 тис. Для порівняння, у 2021 р. цей показник був меншим учетверо – 2 тис. Водночас до суду дійшло лише 3,4 тис., або 14 % усіх зареєстрованих на початку 2024 р. справ. Ще понад 2 тис. проваджень було закрито. Натомість за відповідний період минулоріч до суду надійшло лише 10 % відкритих проваджень, а у 2021 – 19 %» (URL: <https://opendatabot.ua/analytics/fraud-2024-4>). За 5 місяців 2024 р. в Україні було відкрито рекордні 38 тис. 204 кримінальні провадження щодо шахрайства. «Це вже у 1,6 разів більше, ніж за весь 2021 р., коли було відкрито 23 тис. 847 справ. Кримінальних проваджень щодо шахрайства побільшало на 10 % порівняно з аналогічним періодом торік». Водночас, «за даними Національного банку України, найпопулярнішими методами шахрайства з платіжними картками в Україні традиційно залишається соціальна інженерія та фішинг. Аби знизити пандемію шахрайства та допомогти громадянам захиститися від злодіїв, НБУ разом з Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України розпочав Всеукраїнську інформаційну кампанію з платіжної безпеки» (URL: <https://opendatabot.ua/analytics/fraud-2024-5>).

Причому аналіз статистичних даних свідчить про стрімке зростання кримінальних проваджень щодо шахрайства у 2022–2024 рр., особливо порівняно з 2020–2021 рр. Зі свого боку оглядачі ЗМІ наголошують, що в Україні у 2023 р. було відкрито 82,6 тис. кримінальних справ за звинуваченнями в шахрайстві. Це у 2,6 раза більше, ніж у 2022 р. та є найвищим показником за останніх 11 років. Вочевидь це є прямим наслідком соціально-психологічної дестабілізації українського суспільства, обумовленим повномасштабною війною, розв'язаною Росією проти нашої держави.

Що ж стосується хабарництва, то й на цю сферу кримінальної діяльності повномасштабна війна, розв'язана Росією, наклала свій відбиток. Зокрема, серед повідомлень ЗМІ про хабарництво разом зі згадками доволі звичних сфер цієї тіньової діяльності (підприємництво, органи державної та місцевої влади й управління, соціальна сфера) дедалі частіше з'являються повідомлення про хабарництво, певним чином пов'язані з військовою службою та військовослужбовцями. До речі, буває й таке, що зазначені сфери хабарництва перетинаються. Ось деякі з повідомлень на цю тематику. Наприклад, «правоохоронці затримали в Одесі головного фахівця одного з відділів Одеської обласної державної адміністрації, який вимагав гроші з директора критично важливого підприємства за надання відстрочки від мобілізації військовозобов'язаних працівників... За даними слідства, за 1 тис. дол. затриманий обіцяв “вплинути” на потрібних осіб у Міністерстві оборони та Міністерстві економіки України для ухвалення позитивного рішення» (дані за 19 липня 2024 р.).

«19 липня цього року в Україні провели спецоперацію з викриття учасників розкрадання бюджетних коштів для ЗСУ. Зазначається, що загальна сума збитків державі становить понад 138 млн грн. За даними Офісу Генерального прокурора України, причетними до розкрадань коштів виявилися службовці квартирно-експлуатаційних підрозділів спільно з представниками комерційних структур майже в усіх регіонах України. Окремих службових осіб також викрито на недбалому ставленні до військової служби та незаконному збагаченні. За результатами слідчих дій затримано та повідомлено про підозру 30 особам, з них 15 – у складі організованих злочинних груп. Зазначається, що серед підозрюваних три начальники квартирно-експлуатаційних управлінь у Харкові, на Миколаївщині та Дніпропетровщині, сім начальників квартирно-експлуатаційних відділів у містах Кропивницькому, Чернігові, Львові, на Прикарпатті, Житомирщині, Волині та Луганщині, а також представники комерційних структур».

Повідомлялося також, що «злочинна група на чолі з топ-військовим вимагала й отримала від офіцера ЗСУ хабар у розмірі 230 тис. грн за переведення з фронту у тилу частину» (15 липня 2024 р.).

«На Дніпропетровщині поліцейські ліквідували корупційну схему, за якою, за 10 тис. дол. військовозобов'язаних визнавали непридатними до військової служби. Як встановили оперативники управління стратегічних

розслідувань у Дніпропетровській області спільно зі слідчими слідчого управління обласної поліції, організували схему заступник командира військової частини та ексвійськовослужбовець – мешканці Кривого Рогу. Маючи вплив на посадових осіб військово-лікарської комісії, ділки допомагали чоловікам отримати законні підстави для ухилення від мобілізації» (13 липня 2024 р.).

За повідомленням Державної прикордонної служби, «від початку запровадження воєнного стану прикордонники відмовилися від отримання неправомірної вигоди на суму 12 270 000 грн». Ідеться про «1100 припинених спроб надання неправомірної вигоди на загальну суму 12 млн 270 тис. грн у національній та іноземній валюті – саме такими наразі є загальні цифри припинених прикордонниками спроб підкупу в пунктах пропуску через державний кордон з початку введення в Україні правового режиму воєнного стану. Як зазначається, у більшості випадків спроби правопорушень чинили особи призовного віку, що намагалися незаконно виїхати з України, зокрема за підробленими документами. В усіх випадках здійснено відповідне реагування представників Національної поліції» (4 червня 2024 р.).

Крім повідомлень про хабарництво, яке певним чином пов'язане з військовою службою та військовослужбовцями, у ЗМІ також доволі багато повідомлень про хабарництво серед представників різних органів державної та місцевої влади й управління, а також про статки цієї категорії українських громадян, які не можуть бути обґрунтовані їхніми офіційними доходами. Тут варто згадати про нещодавні офіційні звинувачення в хабарництві прокурорів Офісу Генерального прокурора України та народного депутата від партії «Слуга народу» М. Задорожного, який до того ж очолює створену Верховною Радою тимчасову спеціальну комісію щодо використання бюджетних коштів на облаштування фортифікаційних споруд та інженерних загороджень на лінії зіткнення, а також на виготовлення та закупівлю безпілотників для Сил оборони.

Причому за умов повномасштабної війни такі дії відповідних посадовців справляють укрain негативно-психологічний вплив на стан українського суспільства загалом, що підтверджується відповідними відгуками в ЗМІ та реакцією соціальних мереж. Тому доцільно провести соціально-психологічний і юридичний аналіз різних пропозицій щодо підвищення кримінальної відповідальності за хабарництво, корупцію в умовах війни. Таким чином, проведений у цій праці аналіз відкритих джерел інформації засвідчив, що за умов повномасштабної війни з Росією боротьба з тіньовою економікою стає в Україні не суто економічним завданням, а набуває нині виключного значення для національної безпеки нашої держави загалом *(При підготовці праці було використано інформацію з таких джерел: Міністерство економіки України. Загальні тенденції тіньової економіки (<https://www.me.gov.ua>); Апостроф (<https://apostrophe.ua>). – 2024. – 3.07; Вечірній Київ (<https://vechirniy.kyiv.ua>). – 2024. – 10.07; Главком (<https://glavcom.ua>). – 2024. – 22.06; Дзеркало тижня (<https://zn.ua/ukr>). –*

2024. – 25.04; *Економічна правда* (<https://www.epravda.com.ua>). – 2023. – 1.11; 2024. – 16.02; *Ліга.net* (<https://www.liga.net>). – 2024. – 1.02; 30.04; *Ми Україна* (<https://weukraine.tv>). – 2024. – 6.07; *Наші згоди* (<https://nashigroshi.org>). – 2024. – 30.05; 7.06; 8.07; *Опендатабот* (<https://opendatabot.ua>). – 2023. – 9.10; 19.04; 12.06; *РБК Україна* (<https://rbc.ua>). – 2024. – 18.06; 3.07; *СмонКор – антикорупційні новини України* (<https://www.stopcor.org>). – 2024. – 23.05; *Телевізійна служба новин* (<https://tsn.ua>). – 2024. – 24.05; 15.06; *Українська правда* (<https://www.pravda.com.ua>). – 2024. – 14.02; 22.05; 27.06; *Укрінформ* (<https://www.ukrinform.ua>). – 2024. – 11.07; *УНІАН* (<https://www.unian.ua>). – 2024. – 11.07; *Цензор.net* (<https://censor.net.ua>). – 2024. – 12.02; 8, 19.04; 31.05; 4, 22.06; 4, 10, 12–16, 19.07; *Bihus.Info* (<https://bihus.info/v-noyabre-zabereshdengy-v-telefoni-ideologa-velykogo-budivnyctva-znajshlasya-perepyska-z-pidryadnykom-yakuj-natenderyv-na-4-milyardy>); *Galka.if.ua. Агенція новин* (<https://galka.if.ua>). – 2024. – 6.07; *Kantar Україна. Моніторинг нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні, 2024* (<https://www.kantar.com/ua/inspiration/ait/monitoring-nelehalnoi-torgivli-tutunovih-vyrobiv-kviten-2024>); *NV* (<http://nv.ua>). – 2024. – 5.02; 12.03; 29.04; *Obozrevatel* (<https://www.obozrevatel.com>). – 14, 16.09; 27.10; *PMG.ua* (<https://pmg.ua>). – 2024. – 26.05; *Politico* (<https://www.politico.eu/article/why-ukraine-losing-russia-war>); *Varta1* (<https://varta1.com.ua>). – 2024. – 22.05).

Наука суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Науковиці академії створили та розвивають інтернет-ресурс про українських біженців і переселенців.

Науковиці двох підрозділів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського – Національної юридичної бібліотеки України й Інституту інформаційних технологій – розробили і регулярно наповнюють інформаційно-аналітичний ресурс «Біженці та вимушено переміщені особи (Refugees and internally displaced persons)».

Це структурована база даних про національні та міжнародні напрацювання у сфері захисту прав біженців і вимушених переселенців, їхню інтеграцію в нові громади, використання соціального потенціалу внутрішньо переміщених осіб, їхнє широке залучення до розвитку територіальних громад, адаптацію біженців до умов життя у країні перебування, вплив шукачів захисту на держави, що надали притулок.

Ресурс складається з чотирьох основних розділів:

– правового (міжнародне законодавство, стандарти Ради Європи, рішення Європейського суду з прав людини, програми міжнародних гуманітарних партнерів, національне законодавство з питань внутрішньо

переміщених осіб, нормативно-правові акти України, українська судова практика);

– інформаційного (розміщення й чисельність внутрішньо переміщених осіб, інформаційні матеріали та візуальні проекти, інформаційно-аналітичні статті, добірка інформаційних ресурсів);

– наукового (наукові статті, монографічна література, компаративістські дослідження, інші публікації);

– організаційно-методичного (матеріали для населення, установ і громадських організацій, матеріали для територіальних громад, організаційно-нормативні документи, інформація про громадські організації та установи).

Мета проекту – висвітлення проблем, пов'язаних із появою в Україні внутрішньо переміщених осіб як категорії українських громадян, змушених покинути місце постійного проживання через окупацію Російською Федерацією Криму й частини територій Донецької та Луганської областей у 2014 р., а також після початку повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р.

Сайт у системному вигляді представляє архів інформаційно-аналітичного бюлетеня «Вимушені переселенці: стан, проблеми, перспективи». Його готують фахівці Національної юридичної бібліотеки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, які постійно моніторять інформацію щодо проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Ресурс передбачає новинний блок для найактуальнішої та найважливішої інформації про життя внутрішньо переміщених осіб в Україні і українських біженців за кордоном.

Авторки проекту формують ресурс на засадах об'єктивного відображення інформації про біженців і внутрішньо переміщених осіб в Україні, щоб накопичити наявні ресурси та створити спеціалізовану базу даних різнопланових матеріалів, які стануть у пригоді й сучасним, і майбутнім дослідникам і користувачам.

Станом на липень 2024 р. ресурс містить понад 900 систематизованих і впорядкованих матеріалів і документів українською, англійською, німецькою, французькою, польською, іспанською, чеською й іншими європейськими мовами, призначених для різних категорій користувачів. Сайт відвідують користувачі й з України (88 % відвідувань), і з Польщі, Німеччини, США, Великої Британії, Франції, Іспанії, Чехії, Словаччини, Португалії (12 %).

Ресурс призначений для внутрішньо переміщених осіб, біженців і шукачів тимчасового захисту, фахівців державних і регіональних органів управління, місцевого самоврядування, представників територіальних громад, громадських організацій, бібліотечних установ, науковців, освітян, а також усіх зацікавлених у розв'язанні проблем різних категорій вимушено переміщених осіб (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 24.07).

Головній астрономічній обсерваторії НАН України – 80 років

Сімнадцятого липня виповнилося 80 років від часу заснування Головної астрономічної обсерваторії (ГАО) Національної академії наук України – провідної науково-дослідної установи в галузі астрономії, астрофізики та космічних досліджень в Україні.

Головна астрономічна обсерваторія НАН України (раніше відома як Головна астрономічна обсерваторія АН УРСР) була заснована 17 липня 1944 р. за ініціативою видатного вченого, астронома і геофізика, академіка Олександра Яковича Орлова (1880–1954). Обсерваторія розташована в Голосіївському лісі, за 12 км від центру Києва, що дало їй неофіційну назву – Голосіївська.

Після академіка О. Орлова ГАО очолювали інші видатні науковці: член-кореспондент АН УРСР В. Цесевич (1948–1951 рр.), член-кореспондент АН УРСР А. Яковкін (1952–1959 рр.), академік АН УРСР Є. Федоров (1959–1973 рр.) та доктор фізико-математичних наук І. Коваль (1973–1975 рр.). З 1975 р. Обсерваторію очолює академік НАН України Я. Яцків.

Ознайомимо читачів з окремими епізодами з історії Головної астрономічної обсерваторії НАН України. Проект будівлі обсерваторії було доручено розробити відомому архітектору того часу О. Щусеву. Його задум був грандіозним: величний головний корпус із вежами для вертикального сонячного телескопа та рефрактора. Проте цей проект не реалізували через нестачу коштів та зміну пріоритетів радянського уряду. Незважаючи на те, що проект О. Щусєва не був втілений, він залишається цікавим прикладом монументальної архітектури, яка могла б прикрасити українську науку.

З моменту свого заснування на обсерваторію було покладено завдання створення каталогу слабких зір у рамках загальносоюзного плану. Цей проект мав забезпечити точну координатну систему для різних завдань небесної механіки та астрометрії. Основними інструментами для цього стали вертикальний круг Ваншаффа та подвійний довгофокусний астрограф Тепфера-Штейнгеля. Перші наукові спостереження стартували у 1946 р.

У 1948 р. обсерваторію очолив член-кореспондент АН УРСР В. Цесевич, який зосередився на дослідженні змінних зір та структури Галактики. Під його керівництвом було створено Вчену раду ГАО та започатковано «Короткий астрономічний календар», який згодом став «Астрономічним календарем».

У 1952–1959 рр. під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР А. Яковкіна було започатковано вивчення Місяця та фізики Сонця. З'явилися нові телескопи, такі як рефлектор АЗТ-2 та горизонтальний сонячний телескоп АЦУ-5. Обсерваторія також долучилася до спостереження штучних супутників Землі та участі в міжнародних програмах.

У 1958 р. офіційно були затверджені наукові відділи, що спеціалізувалися на фундаментальній та фотографічній астрометрії, фізиці

Сонця та астрофізиці. Вийшов друком перший випуск «Известий Главной астрономической обсерватории АН УССР».

З 1959 до 1973 р. ГАО очолював академік АН УРСР Є. Федоров. У цей період проводилися важливі дослідження з фізики зір, теоретичної астрофізики, фізики комет та планет. В обсерваторії працювали з інформацією, отриманою від космічних апаратів типу «Зонд», «Марс» та космічних кораблів серії «Аполлон». ГАО також брала активну участь у програмі дослідження Місяця автоматичними апаратами серії «Луна».

У 1973–1975 рр. ГАО очолював доктор фізико-математичних наук І. Коваль. Під його керівництвом активізувалися дослідження планет, особливо атмосфери та поверхні Марса. Обсерваторія координувала дослідження обертання Землі та планет земного типу, а також нестабільних зір із пиловими оболонками.

З 1975 р. ГАО очолює академік НАН України Я. Яцків. Під його керівництвом обсерваторія розвивається в напрямках позиційної астрономії, космічної геодинаміки, фізики Сонця та тіл Сонячної системи, фізики зір та галактик. Було створено дослідне виробництво з відділеннями в Одесі й Миколаєві. У 1977 р. введено в експлуатацію лабораторний корпус, того ж року Відділення фізики АН УРСР перейменували у Відділення фізики і астрономії АН УРСР. Збудовано високогірну спостережну базу на піку Терскол (Приельбрусся).

Під керівництвом академіка Я. Яцківа обсерваторія стала активним учасником міжнародних програм. Зокрема, ГАО брала участь у програмі дослідження Місяця автоматичними апаратами серії «Луна», місії до комети Галлея «ВЕГА» та космічних експериментах «ДИФОС-КОРОНАС-І» та «ДИФОС-КОРОНАС-Ф». В Україні було проведено перші симпозиуми Міжнародного астрономічного союзу, такі як № 78 «Нутація і обертання Землі» у 1977 р. та № 138 «Сонячна фотосфера: структура, конвекція, магнітне поле» у 1989 р. Розпочалося значне технічне переоснащення обсерваторії та розширення міжнародних зв'язків. Стартували дослідження астроклімату в різних регіонах країни.

Сьогодні ГАО налічує 85 наукових співробітників, серед яких один академік (Я. Яцків) та чотири члени-кореспонденти (І. Вавилова, Н. Щукіна, Р. Костик, Л. Пілюгін).

До складу ГАО входять три відділення: науково-дослідне, науково-навчальне і науково-технічне та адміністративно-функціональне.

Обсерваторія займає провідне місце в Україні з багатьох напрямів астрономії та астрофізики, а саме: дослідження обертання Землі й побудова координатних систем у космічному просторі, фізика фотосфери Сонця й тіл Сонячної системи, формування й еволюція зір і галактик та ін.

Головна астрономічна обсерваторія НАН України ліцензує свою освітню діяльність на третьому освітньо-науковому рівні вищої освіти у галузі знань «Природничі науки» за спеціальністю 104 «Фізика та астрономія» за

освітньо-науковою програмою «Астрономія, астрофізика», а також при ГАО функціонує докторантура за спеціальністю 104 «Фізика та астрономія».

ГАО видає наукові журнали «Кінематика і фізика небесних тіл» та «Космічна наука і технологія», науково-популярний журнал «Світогляд» і щорічник «Астрономічний календар».

Колектив ГАО НАН України проводить активну науково-просвітницьку роботу. Обсерваторія організовує денні пізнавальні екскурсії (Музей історії ГАО) та вечірні аматорські астрономічні спостереження (павільйон демонстраційного телескопа АВР-2), а також заходи з нагоди Міжнародного дня астрономії, весняного і осіннього рівнодень та інші.

У 2004 р. в обсерваторії було відкрито Музей історії ГАО НАН України, де зібрано експонати й матеріали, що розповідають про її історію та сьогодення.

Визнання досягнень співробітників ГАО. Досягнення науковців обсерваторії відзначено низкою нагород – чотирма Державними преміями України у галузі науки і техніки, двома Державними преміями УРСР у галузі науки і техніки, Державною премією СРСР у галузі науки і техніки, Міжнародною премією ім. Рене Декарта Європейського Союзу, численними преміями НАН України ім. М. Барабашова, Є. Федорова та іншими академічними відзнаками. Молоді дослідники установи є лауреатами премій Президента України для молодих вчених, премій Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим у галузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок.

Імена науковців ГАО, які увіковічені в космосі. Імена О. Орлова, А. Яковкіна та І. Гаврилова присвоєно кратерам на поверхні Місяця.

Астероїди, названі іменами співробітників ГАО:

№ 2724 «Орлов» – на честь О. Орлова і С. Орлова.

№ 2728 «Яцків» – на честь Я. Яцківа.

№ 3965 «Конопльова» – на честь В. Конопльової.

№ 4187 «Шульназарія» – на честь Л. Шульмана та Г. Назарчук.

№ 4208 «Кисельов» – на честь М. Кисельова.

№ 7628 «Євгенфедоров» – на честь Є. Федорова.

№ 14346 «Жиляєв» – на честь Б. Жиляєва.

№ 18114 «Розенбуш» – на честь В. Розенбуш.

№ 157271 «Гуртовенко» – на честь Е. Гуртовенка.

№ 202778 «Дмитрія» – на честь Д. Яцківа.

№ 251449 «Олексакороль» – на честь О. Короля.

№ 300932 «Кислюк» – на честь В. Кислюка.

№ 332084 «Васякульбеда» – на честь В. Кульбіді.

№ 287875 «Павлокорсун» – на честь П. Корсуна.

Астероїд № 15675 названо «Голосеєво» на честь ГАО НАН України.

Основні наукові здобутки ГАО. Академік АН УРСР О. Я. Орлов вперше у світовій практиці (1944–1954 рр.) запропонував нові визначення термінів

«середня широта» та «середній полюс» Землі. Запропонована ним система координат полюса отримала назву «система Орлова».

Академік АН УРСР Є. Федоров вперше в світі (1956–1960 рр.) розробив теорію нутації для моделі абсолютно пружної Землі та визначив параметри нутації за даними астрономічних спостережень змін широти.

Академік НАН України Я. Яцків виконав піонерські дослідження вільної добової нутації Землі за даними широтних спостережень та брав участь у розробці теорії нутації для реальної моделі Землі.

Розроблення нових підходів до побудови та практичної реалізації небесної та загальноземної систем координат. Створені каталоги положень фундаментальних слабких зір (каталог ФКСЗ) і радіоджерел [каталоги серії RSC (GAOUA)]. Ці каталоги були використані при створенні нової реалізації Міжнародної небесної системи координат ICRF2, яка прийнята МАС як стандарт, починаючи з 1 січня 2010 р. (Я. Яцків, А. Кур'янова, С. Болотін, С. Литвин).

Створення мережі станцій лазерних і радіотехнічних спостережень супутників, а також радіоінтерферометричних спостережень квазарів для участі у міжнародних програмах та для координатно-часового забезпечення України (Я. Яцків, М. Медведський, О. Хода, О. Вольвач, Ю. Кокурін та співробітники інших установ).

Розрахунок ефемерид для спостережень з місячної поверхні. Виконано піонерські роботи зі створення селенодезичних опорних координатних систем, які використовувалися для здійснення посадок космічних апаратів на Місяць, вивчення його геометричних та динамічних характеристик (А. Яковкін, І. Деменко, Л. Мізь (Кізюн), І. Гаврилов, А. (Котович) Дума, В. Кислюк, А. Кур'янова).

Створення каталогу положень та абсолютних власних рухів близько 53 тис. зір, на основі якого проведено калібрування власних рухів 118 тис. зір, виміряних за допомогою КА HIPPARCOS Європейського космічного агентства (В. Кислюк, С. Рибка, Н. Харченко та А. Яценко).

Створення унікальної вибірки блакитних карликових галактик з екстремально низьким вмістом важких елементів. Відкриття галактики SBS 0335-052 з найменшим вмістом важких елементів у 1988 р. (Ю. Ізотов, Н. Гусева).

Модель термоядерного вибуху на поверхні білого карлика, запропонована Ю. Рідкобородим на початку 70-х років ХХ ст., стала загальноприйнятою для пояснення спалахів нових зір.

Визначення фізичних характеристик аерозолі в атмосферах Марса, Юпітера і Сатурна на основі багаторічних спостережень тіл Сонячної системи (В. Аврамчук, О. Бугаєнко, Л. Бугаєнко, А. Відьмаченко, Ж. Длугач, М. Міщенко, О. Мороженко, Е. Яновицький).

Теорія кометних ядер, теорія іонно-молекулярних кластерів як внутрішнього джерела енергії в ядрах комет, нейтральних кометних атмосфер

(Л. Шульман), тривимірна модель динаміки пилової речовини в кометній атмосфері (П. Корсун).

Створення структурно-неоднорідної моделі сонячного протуберанця, що пояснює світіння спектральних ліній водню, гелію та металів (Н. Мороженко).

Система сил осциляторів близько 2 тис. спектральних ліній Сонця 49 хімічних елементів, побудована за результатами спостережень на горизонтальному сонячному телескопі АЦУ-5 (Е. Гуртовенко, М. Карпов, Р. Костик, Т. Орлова, О. Переход).

Новий метод обчислення модулів відстаней для галактик близького Всесвіту на основі регресії за допомогою штучної нейронної мережі із використанням каталогу відстаней до 91 760 галактик, незалежних від червоного зміщення, з бази даних NASA/IPAC (А. Єлиїв, І. Вавилова, Д. Добричева, В. Караченцева).

Отримання точного аналітичного розв'язку нестационарного кінетичного рівняння переносу, що описує поширення сонячних космічних променів (КП) в сонячному вітрі з сильно розвиненою турбулентністю (Б. Шахов, Ю. Федоров).

Розроблення спектрополяриметричної апаратури з високочастотною модуляцією світлового потоку і його реєстрацією методом підрахунку окремих фотонів, що дозволило значно зменшити похибки визначення ступеня поляризації. На цій основі виготовлено спектральні, фотометричні і поляриметричні наукові прилади серії «Планетний патруль» для дослідження небесних об'єктів (О. Бугаєнко, Л. Бугаєнко).

Розроблення оптичної схеми інфрачервоного Ешеле-спектрометра для міжнародної космічної місії EхоMars (І. Синявський, Ю. Іванов).

Ці та багато інших досягнень підкреслюють вагомий внесок українських науковців у розвиток астрономії та космічної науки.

Сердечно вітаємо колег із ювілеєм та бажаємо їм нових професійних здобутків і втілення найсміливіших наукових задумів!

Історія створення та розвитку Головної астрономічної обсерваторії НАН України, її здобутки, відкриття, досягнення відображені в книзі за редакцією Я. С. Яцківа «Головна астрономічна обсерваторія Національної академії наук України: від ідеї створення до міжнародного визнання» (Київ: Наукова думка, 2024) (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 23.07).

Круглий стіл з пошуку шляхів притягнення російського агресора до відповідальності

Інститут економіко-правових досліджень ім. В. К. Мамутова НАН України, Донецький науковий центр НАН України та МОН України, Асоціація приватних виконавців України, Асоціація розвитку суддівського самоврядування (Україна), Національна асоціація арбітражних керуючих

України п'ятого липня продовжили серію заходів з вироблення правових механізмів стягнення збитків із Росії, провівши науково-практичний круглий стіл «Міжнародний арбітраж: правова зброя проти агресії РФ». Під час заходу висвітлювалися питання, від яких залежить стягнення збитків із країни-агресора задля відновлення України.

Директор Інституту економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України член-кореспондент НАН України В. Устименко у своєму вступному слові зосередився на досягненнях по справах у міжнародних арбітражах щодо стягнення з Російської Федерації збитків, заподіяних суб'єктам господарювання в анексованому Криму (Ощадбанку, Приватбанку, Нафтогазу України й іншим), роботі з подання й розгляду позовів постраждалих від військових дій упродовж повномасштабного вторгнення, проблемах виконання ухвалених проти агресора рішень, а також наголосив на важливості співпраці науковців, законодавців і широкого кола юристів задля встановлення справедливості.

Учасники обговорення запропонували напрями вдосконалення правової політики. Зокрема, про необхідність розроблення – на основі міжнародного досвіду й розробок українських учених – методики обрахунку та стягнення з агресора збитків, пов'язаних із відновленням, реабілітацією людського потенціалу України, йшлося у виступі народного депутата України Т. Тарасенка.

Суддя Верховного Суду, секретар Великої палати Верховного Суду член-кореспондент НАПрН України В. Уркевич торкнувся процесуальних умовностей, зокрема щодо суверенного імунітету держави-агресора, які Верховний Суд намагався вирішити у правовий спосіб, і відзначив практичну неможливість виконати ці рішення в іноземних юрисдикціях.

Вдосконалення законодавства України для поширення використання механізмів міжнародного арбітражу, зокрема для реалізації міжнародних судових процесів проти країни-агресора, стосувався виступ арбітра Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України члена-кореспондента НАПрН України О. Подцерковного.

Про реалізацію державної політики щодо стягнення збитків і російську «юридичну армію», яка намагається унеможливити юридичну відповідальність Росії в міжнародних судах, застосовуючи для цього прогалини міжнародного й українського законодавства, розповів юрист-міжнародник, адвокат О. Фролов.

Провадженням проти Росії в Україні та перспективам їх виконання присвятив свою доповідь приватний виконавець І. Жаботинський. Його висновки підтвердив заступник голови Асоціації приватних виконавців України кандидат юридичних наук А. Авторгов, який відзначив необхідність кроків для вдосконалення законодавства України.

Правові підстави притягнення Росії до відповідальності й недоліки українського законодавства, з якими стикаються судді в Україні, окреслила голова Асоціації розвитку суддівського самоврядування, суддя Ю. Бездоля.

Директор департаменту з питань банкрутства Міністерства юстиції України В. Філатов повідомив, що в практиці процедури банкрутства в Україні вже напрацьовано механізми фіксації та оцінювання збитків, а також питання їхнього стягнення.

За підсумками обговорення учасники погодилися щодо необхідності регулярних науково-практичних заходів і подальших кроків, зокрема з розроблення дієвих механізмів судового захисту та критеріїв держави, вдосконалення механізмів примусового стягнення з Росії збитків, внесення необхідних змін до законодавства для протидії ухиленню Росії та її суб'єктів господарювання від компенсації збитків, завданих незаконною агресією і порушенням норм міжнародного права (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2024. – 22.07).*

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Гідробіологи НАНУ розробляють підходи до відновлення доброго екологічного стану річок після впливу бойових дій.

У межах проекту «Розробка технологій та заходів з ревіталізації річкових систем, що постраждали внаслідок російської агресії, як складова розділу 8 Планів управління річковими басейнами» за грантом Національного фонду досліджень України вчені Інституту гідробіології НАН України здійснили черговий етап комплексних натурних гідроекологічних досліджень у басейні річки Ірпінь, спрямованих на відновлення доброго екологічного стану масивів поверхневих вод, що постраждали внаслідок російської агресії. Важливою частиною роботи стало вивчення найбільш постраждалих приток – Рокача, Бучанки, Мощунки, Горенки тощо, які через війну зазнали руйнувань різного ступеню: на деяких було знищено мости і дамби, подекуди затоплено великі території, в інших місцях – заміновано угіддя поруч.

Весняно-літні науково-експедиційні дослідження присвячувались оцінюванню гідроморфологічного стану масивів поверхневих вод і особливостей структури гідробіоти за допомогою сучасного обладнання. Під час польових робіт науковці вивчали розподіл риб і вищих водяних рослин, фітопланктон, фітобентос, макробезхребетних дна, брали проби води й донних відкладів.

Польові дослідження – перший крок у тривалому процесі відновлення водних екосистем, постраждалих унаслідок військових дій. Результати проекту стануть основою для розроблення ефективних стратегій ревіталізації водних екосистем. Це сприятиме відновленню природного балансу та поліпшенню якості життя людей у постраждалих регіонах (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2024. – 25.07).*

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

Мікробіологічні дослідження та застосування їх в імунології, промисловій і медичній біотехнології – науковці академії долучилися до великої міжнародної конференції.

На базі Центру інновацій та трансферу технічних і природничих знань Жешувського університету (Польща) 27–29 червня тривала IX Міжнародна вайглівська конференція (9th International Weigl Conference), названа на честь Р. Вайгля – видатного польського біолога, що розробив першу ефективну вакцину проти епідемічного висипного тифу, яка врятувала тисячі життів. Захід організували Інститут біотехнології Жешувського університету й Інститут клітинної біології НАН України та їхні партнери. Ця унікальна подія зібрала найкращих фахівців з усього світу і стала майданчиком для обміну знаннями й досвідом, а також підкреслила важливість мікробіологічних досліджень і їхнього застосування в імунології, промисловій та медичній біотехнології.

Збори розпочалися зі вступних слів голови організаційного комітету конференції, директора Інституту біології клітини НАН України академіка НАН України А. Сибірського та співголови оргкомітету, професора Гданського університету Г. Венгжина (Grzegorz Węgrzyn).

Пленарну доповідь «Убіквітин-опосередкований внутрішньоклітинний протеоліз – від базових механізмів через людські хвороби і до таргетування лікарських засобів» виголосив професор Університету «Техніон» (Хайфа, Ізраїль) іноземний член НАН України А. Чехановер. 2004 року цей учений отримав Нобелівську премію в галузі хімії – за відкриття ролі білка убіквітину в протеасомальній деградації білків.

Далі в межах конференції працювало сім сесійних засідань за такими напрямками:

- «Молекулярна генетика мікроорганізмів»;
- «Мікробіологія довкілля і таксономія»;
- «Медична мікробіологія»;
- «Імунологія і розробка вакцин»;
- «Біотехнологія»;
- «Клітинна і молекулярна біологія»;
- «Різне».

Інститут мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України на цьому великому науковому форумі представили радник дирекції Інституту академік НАН України В. Підгорський, наукова співробітниця відділу загальної та ґрунтової мікробіології докторка філософії М. Лобода, наукова співробітниця відділу біології екстремофільних мікроорганізмів докторка філософії О. Гаврилук і старша наукова співробітниця лабораторії інновацій та трансферу технологій кандидатка біологічних наук І. Скороход.

Докторки філософії М. Лобода й О. Гаврилук виступили з усними доповідями в межах грантової програми для молодих науковців «FEMS Grant

for Early Career Scientists». Перша науковиця розповіла про «Індукцію системної резистентності рослин метаболітами стрептоміцетів в умовах біотичного стресу» («Induction of plants' systemic resistance by streptomycetes' metabolites under biotic stress conditions»), друга – про «Метаболічну відповідь *Pseudomonas lactis* ukr1 під дією катіону купруму(ii): біотехнологічний потенціал і менеджмент штаму» («Metabolic response of *Pseudomonas lactis* ukr1 under the action of copper(ii) cation: biotechnological potential and management of the strain»).

На завершення конференції відбулися церемонія нагородження авторів найкращих постерів і урочисте закриття (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 23.07).

Українські науковці приєдналися до міжнародного проекту з підготовки країн Східного партнерства до Європейського зеленого курсу.

Десятого липня в Національному університеті біоресурсів і природокористування України відбувся перший круглий стіл координаційної групи локальних партнерів проекту PROGRESS, співorganizаторами й активними учасниками якого стали науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України. Захід об'єднав представників консорціуму цього проекту, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, а також національних і міжнародних організацій, аграрних асоціацій, університетів, науково-дослідницьких і фахових інституцій.

Регіональний проект «Підготовка країн Східного партнерства до Європейського зеленого курсу» (Promoting Green Deal Readiness in the Eastern Partnership Countries, PROGRESS) належить до нових ініціатив Енергетичного та кліматичного кластеру Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ), які мають на меті пом'якшити наслідки зміни клімату в країнах Східного партнерства (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова й Україна), адаптувати їх і забезпечити їхній сталий розвиток. Проект фінансується Федеральним міністерством довкілля, охорони природи, атомної безпеки та захисту прав споживачів Німеччини (BMUV) і виконуватиметься у 2024–2028 рр. В Україні його реалізує консорціум організацій у складі Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ), Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) та Інституту економіки та прогнозування НАН України.

Програмна директорка проекту PROGRESS Мартіна Кольб зазначила, що, з огляду на перемовини щодо вступу України до ЄС, проект має підтримати виконання всіх необхідних вимог у сільськогосподарському секторі. Сторонами співпраці є різні групи стейкхолдерів, метою – посилення сталості та стійкості українського сільськогосподарського сектору до кліматичних ризиків.

Про історичні умови, особливості й плани в реалізації проєкту PROGRESS доповіли представники Київського офісу GIZ – менеджер проєкту Д. Березовський та радник проєкту А. Садомов.

Представники OECD К. Міхалак, І. Нойвег, О. Ольсон і Н. Петкова надали оцінку стану аграрної політики України у світлі кліматичних ризиків.

Від Інституту економіки та прогнозування НАН України до виконання проєкту PROGRESS залучено чимало науковців – співробітників сектору галузевих ринків і сектору прогнозування розвитку паливно-енергетичного комплексу відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків, відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі, відділу грошово-кредитних відносин.

Представники робочої групи інституту доповіли про свої основні напрями діяльності в межах реалізації проєкту, про перспективні кліматично стійкі практики в агропродовольчому секторі, про стандарти належних сільськогосподарських і екологічних умов, а також про актуальні види політики та практики у сфері зеленого фінансування сільського господарства. Як зазначив керівник робочої групи від інституту, провідний науковий співробітник сектору прогнозування розвитку паливно-енергетичного комплексу відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків кандидат технічних наук О. Дячук, хоч сьогодні найбільшим викликом і загрозою для нашої країни є повномасштабна війна, та на друге місце слід поставити зміну клімату, що становить відчутні короткострокові й довгострокові загрози, негативні наслідки яких не вдасться нівелювати швидко. Тому, попри війну, проєкт PROGRESS надзвичайно актуальний для України, її аграріїв, бізнесу й кожного громадянина. «Завдяки урядам Німеччини й України, а також нашим партнерам різного рівня ми можемо поширити на всю країну найкращі практики та методи адаптації сільського господарства до наслідків зміни клімату», – підкреслив О. Дячук.

Завідувач відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі Інституту економіки та прогнозування НАН України доктор економічних наук, професор О. Шубравська зазначила, що адаптація сільського господарства до негативного впливу зміни клімату передбачає насамперед підтримання родючості ґрунтів, ощадливе споживання водних ресурсів, збереження біорізноманіття. Європейський Союз приділяє велику увагу впровадженню кліматично стійких практик, їхнє застосування передбачає обов'язкові умови, дотримання яких є підставою для фінансування європейських фермерів. Вочевидь такий підхід має стати орієнтиром і для України. Переорієнтація на екологічно дружнє та кліматично стійке агропродовольче виробництво є одним із ключових чинників запевнення його довгострокової сталості, а також вагомою ознакою відповідності українського аграрного сектору вимогам Європейського Союзу під час інтеграції.

Головний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України член-кореспондент НААН України Т. Осташко повідомила про

кліматичні стійкі практики тепличного плодоягідництва у Європейському Союзі, наголосивши на доцільності їхнього впровадження в Україні. Науковиця зазначила, що інноваційні практики тепличного плодоягідництва на кшталт інтелектуальних систем поливу, аеропоніки, використання відновлювальних джерел енергії для опалення тощо зменшують вуглецевий слід тепличної продукції, вплив зовнішніх кліматичних умов і зменшення використання пестицидів, підвищують ефективність використання води, добрив та інших ресурсів.

Використання «зелених фінансів» (тобто фінансових інструментів, за допомогою яких реалізують інвестиційні проекти, спрямовані на підвищення екологічної та кліматичної стійкості) водночас відкриває додаткові можливості не лише для участі у збереженні довкілля, а й для посилення конкурентоспроможності всієї економіки й окремих бізнесів, зазначив завідувач відділу грошово-кредитних відносин Інституту економіки та прогнозування НАН України доктор економічних наук Є. Бублик. Учений підкреслив, що в межах сприяння виконанню цілей сталого розвитку (ЦСР), адаптації до кліматичних викликів і вимог євроінтеграції, а також з огляду на перспективи доступу до величезних обсягів відповідних фондів, поширення зелених фінансів поєднує інтереси основних учасників агросфери – від органів влади і фінансових посередників до фермерів і садівників.

До дискусії з теми круглого столу долучилися представники центральних і місцевих органів влади, державних установ, науково-дослідних інститутів і освітніх закладів, агробізнесу та фінансової сфери. Зокрема, виступили ректор Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор економічних наук професор В. Ткачук, проректор цього університету академік НААН України С. Кваша, голова правління Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві О. Приходько.

У круглому столі взяли участь й інші науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України: завідувач відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків доктор економічних наук В. Венгер, завідувач сектору прогнозування розвитку паливно-енергетичного комплексу цього відділу кандидат економічних наук Р. Подолець, головний науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі доктор економічних наук О. Попова, провідний науковий співробітник відділу грошово-кредитних відносин кандидат економічних наук С. Брус, провідний науковий співробітник сектору галузевих ринків відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків кандидат економічних наук В. Олефір, провідний науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропромисловому комплексі кандидат економічних наук К. Прокопенко, провідний науковий співробітник відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків кандидат економічних наук Г. Трипольська, старший науковий співробітник відділу грошово-кредитних відносин кандидат економічних наук Ю. Шаповал, молодші наукові співробітники сектору

прогнозування розвитку паливно-енергетичного комплексу відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків Т. Саприкіна й А. Семенюк, провідний інженер з науково-технічної інформації В. Денисенко.

Учасники засідання також обговорили:

- політику національного рівня та ЄС щодо адаптації сільського господарства до кліматичних змін;
- зелене фінансування для аграрного сектору;
- найкращі практики ЄС зі стійкості до зміни клімату в агропромисловому секторі;
- виклики в аграрному секторі в умовах кліматичних змін.

Заступник директора Департаменту – начальник Управління землеробства та рослинництва Департаменту аграрного розвитку Міністерства аграрної політики та продовольства України А. Кравченко наголосив на важливості допомоги іноземних партнерів у цей непростий для нашої держави і, зокрема, для аграрного сектору час. За словами урядовця, питання зеленого напрямку доволі складне, для міністерства він новий, а отже, є й нові виклики. І наразі важливо не лише нарощувати і підтримувати виробництво, а й забезпечити виробництво якісної продукції з урахуванням усіх «зелених» вимог ЄС та інших розвинених країн.

Головний спеціаліст Відділу кліматичної політики Департаменту запобігання промислового забруднення та кліматичної політики Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, національний уповноважений Рамкової конвенції ООН з питань зміни клімату М. Чиженко від імені Міністерства подякував за системну підтримку, яку Німеччина надає Україні у сфері формування та реалізації кліматичної політики, особливо ж в адаптації до змін клімату, де така політика почала формуватися відносно нещодавно, й висловив сподівання, що завдяки проєкту PROGRESS вдасться досягти прогресу у виконанні затвердженої урядом України 30 травня цього року Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року, що передбачає заходи з адаптації до зміни клімату, а саме – оцінювання ризиків і вразливості сільського господарства до них та розроблення рекомендацій щодо кліматичної політики в аграрному секторі.

Круглий стіл продемонстрував критичну важливість міжнародної співпраці й обміну досвідом для успішного впровадження Європейського зеленого курсу в Україні й інших країнах Східного партнерства (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 24.07*).

Наука і влада

Західні науковці підтримують членство України в НАТО

Видання «The Guardian» 27 липня опублікувало відкритого листа «Should Ukraine join NATO?» – на підтримку членства України в Організації

Північноатлантичного договору (НАТО) та проти терористичних імперських зазіхань Російської Федерації. Підписантами цього звернення є 159 науковців, які представляють здебільшого західні дослідницькі установи й освітні заклади. Це відповідь на інший відкритий лист – «НАТО не має запрошувати Україну до членства», – оприлюдненого в цьому ж виданні 8 липня 2024 року, коли Росія здійснила чергову масовану ракетну атаку на Україну. Нагадаємо, що Національна академія наук України рішуче відкинула висловлене в ньому переконання, нібито майбутнє членство України в НАТО не просто не зупинить російської збройної агресії, а й ще більше спонукатиме до неї.

Позиція авторів відкритого листа «Should Ukraine join NATO?» цілком суголосна з позицією нашої академії. Зокрема, вони так само привертають увагу до незаперечного факту, що Росія ніяк не відреагувала на нещодавній вступ Швеції та Фінляндії до НАТО, і наголошують: «Настав час визнати, що росія виступає проти членства України в НАТО лише тому, що це перешкоджатиме агресії росії проти цієї країни».

Науковці застерігають проти політики вмиротворення агресора і попереджають, що «відроджений російський імперіалістичний мілітаризм можна стримати лише існуванням значно сильнішого військового альянсу». «[Під час атаки 8 липня]... росія... ще раз продемонструвала, що немає жодних правових, політичних чи моральних меж, яких вона не перетне у своїй рішучості завоювати Україну. <...> Зосередження уваги на нібито “занепокоєнні росії розширенням НАТО” і спробах заспокоїти її нехтує російською пропагандою геноциду і систематичними військовими злочинами на окупованих територіях України, зокрема масовими вбивствами, масовими згвалтуваннями і катуваннями. Дії росії демонструють явний намір знищити Україну як державу, а не зменшити стурбованість власною безпекою. Думка про те, що розширення гарантій безпеки для України ще більше спонукатиме росію брутально продовжувати цю війну, є необґрунтованою, адже росія сповнена рішучості знищити Україну і не потребує додаткової мотивації для цього. <...> Наївно вважати, що задоволення вимог росії припинить війну чи посприє деескалації».

Автори відкритого листа нагадують, що повномасштабна війна проти України є не єдиним виявом агресивної експансіоністської політики Росії, котра підважує безпеку інших країн, підтримує терористичні організації в усьому світі й активно створює антизахідний, антидемократичний альянс з іншими диктатурами. Тому, на думку авторів, неприпустимо залишати російські злочини безкарними: «У найпотужнішого військового альянсу світу ще є час ухвалити історично та політично виправдане рішення щодо нейтралізації екзистенційної загрози для України з боку росії. <...> Запрошення України до НАТО означало б остаточний відхід від політики вмиротворення й повернення до верховенства міжнародного права та захисту прав людини. Рішення про розширення гарантій безпеки для України не лише захистить українську державу за допомогою єдиного засобу, який наразі довів свою ефективність, а й знову підтвердить, що НАТО і західні демократії є

ефективними політичними дієвцями на світовій арені» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 29.07).

«Відповідає інтересам України», – учені академії щодо законопроекту «Про обчислення часу в Україні».

Верховна Рада України 16 липня 2024 р. ухвалила законопроект «Про обчислення часу в Україні», метою якого є «визначення правових засад встановлення одиниць часу, обчислення часу в Україні та забезпечення потреб громадян, суспільства і держави у достовірній інформації про точний час і календарну дату». На думку авторів цього законопроекту, його ухвалення «забезпечить визначення на законодавчому рівні порядку обчислення часу в Україні, сприятиме покращенню стану здоров'я громадян, підвищенню працездатності населення, сприятиме протидії агресії з боку Російської Федерації та сприятиме євроінтеграційним прагненням України».

У п. 2 ст. 5 цього документа зазначено: «Сезонний перехід часу на території України не здійснюється». Це означає, що останньої неділі жовтня українці ще переведуть годинники на зимовий час, але вже з 2025 р. на літній час наша країна не переходитиме.

З огляду на суспільну дискусію, спричинену ухваленням проекту «Про обчислення часу в Україні», пропонуємо ознайомитися з думками науковців Національної академії наук України щодо цього питання.

Академік НАН України В. Радченко, академік-секретар Відділення загальної біології НАН України: «У зв'язку із закликами деяких представників громадськості до Президента України Володимира Зеленського накласти вето на Закон України “Про обчислення часу в Україні”, хочу наголосити, що вважаю цей Закон таким, який відповідає інтересам України.

Слід зазначити, що критики Закону поділяються на три категорії: тих, хто вважає за необхідне зберегти переведення часу в Україні на літній та зимовий час; тих, хто пропонує – в разі скасування переведення годинників – встановити на території України двочасові пояси; а також тих, хто наголошує на тому, що країна має залишитися на літньому часі, тобто фактично опинитись у так званому третьому часовому поясі, за яким живе вся європейська частина росії. Навіть сам факт таких закликів явно суперечить національним інтересам України.

Маємо наголосити, що майже вся територія України повністю розташована у так званому другому часовому поясі нашої планети, за винятком частини Закарпатської області, розташованої в першому поясі, й окремих східних районів Донецької та Луганської областей, які належать до третього часового поясу.

Тому не виникає жодних сумнівів щодо того, що наша країна має належати до другого часового поясу. З огляду на це, пропозиції розділити територію України на два часові пояси або залишитися на літньому часі (що

фактично означає перехід до третього часового поясу), які лунають у медіа, позбавлені вагомих обґрунтувань.

Насправді питання сезонного регулювання початку робочого часу для максимально ощадливого витрачання енергоресурсів за рахунок використання змін у тривалості світового дня не потребує загальнодержавного переходу на літній та зимовий час.

Скажімо, п. 1 ст. 5 Закону України “Про обчислення часу в Україні” встановлює, що “Органи місцевого самоврядування у разі необхідності можуть рекомендувати час початку робочого дня для підприємств, установ та організацій усіх форм власності на відповідній території”.

При цьому відповідно до ст. 57 “Кодексу законів про працю України” час початку і закінчення щоденної роботи (зміни) передбачається правилами внутрішнього трудового розпорядку і графіками змінності відповідно до законодавства. А правила внутрішнього трудового розпорядку ухвалюються за погодженням із профспілковим комітетом, що дає змогу враховувати інтереси переважної більшості працівників.

Отже, законодавство дозволяє встановлювати час початку робочого дня не лише локально (об’єктові), а й регіонально, зокрема з урахуванням часових і сезонних відмінностей початку та тривалості світлового дня. При цьому не має потреби в загальнодержавному переведенні годинників, коли одразу утворюється тимчасовий хаос у розкладах руху громадського транспорту, що замість економічних переваг може, навпаки, призводити до збитків. Крім того, науковими дослідженнями не вдалося довести бодай якихось значних позитивних економічних переваг від переходу на літній та зимовий час, але вже показано існування негативних наслідків для здоров’я людини, особливо дітей, та для сільського господарства, транспорту й низки інших галузей унаслідок такого масштабного експерименту над людьми.

Серед основних негативних наслідків сезонного переведення часу зі збереженням звичайного початку робочого дня слід передусім відзначити різке порушення біологічних ритмів людини, наслідком чого стають депресивні стани, головний біль, уповільнення обміну речовин, яке призводить до збільшення ваги тощо. Крім того, у перші дні після переведення годинників різко зростає кількість нещасних випадків і дорожньо-транспортних пригод. Варто також додати, що час початку роботи у сільському господарстві, особливо у тваринництві, орієнтується на біологічний годинник та його ритми у свійських тварин і добові обмеження у часі під час виконання різних видів робіт на полях сільськогосподарських культур, які не можуть орієнтуватися на урядові рішення.

Що стосується вирішення питання сезонного переведення часу в інших європейських країнах, на що посилаються критики Закону, які вважають, що скасування сезонного переведення часу суперечить загальноєвропейським нормам, то слід зазначити, що Європейський Парламент, навпаки, вже ухвалив попереднє рішення про скасування сезонного переведення годинників. Таке рішення базується на результатах проведених Європейською Комісією

публічних консультацій щодо переведення годинників у Європі, які тривали від 4 липня до 16 серпня 2018 року: надійшло 4,6 млн відповідей від усіх 28 держав-членів, що є найвищою кількістю відповідей під час публічних консультацій Комісії. Згідно з результатами, 84 % респондентів підтримують скасування переведення годинника двічі на рік. Європейський Парламент ухвалив свою позицію щодо цієї пропозиції в березні 2019 року. Він проголосував за скасування літнього часу в 2021 році.

Але цей процес загальмувався через пандемію COVID-19, що призвело до масштабних зупинок у роботі підприємств, установ і організацій майже на всій планеті. Тільки у ЄС за час пандемії загинуло понад пів мільйона людей. Після пандемії перед світовою спільнотою зараз постав новий виклик, який відсунув на задній план реалізацію багатьох завдань, – повномасштабна війна, розв’язана росією проти України, наслідки якої відчутно вдарили й по всіх європейських країнах, які пішли на значні економічні втрати заради однострійної підтримки України в її боротьбі з агресором.

Отже, закликаю припинити реально нічим не обґрунтовану критику Закону України “Про обчислення часу в Україні”».

Академік НАН України О. Кириленко, академік-секретар Відділення енергетики і енергетичних технологій НАН України, директор Інституту електродинаміки НАН України: «Вирішуючи питання про доцільність переведення стрілок годинника на “зимовий” / “літній” час, слід зважати на кілька чинників.

1. Кількість часових поясів, у яких розташована територія країни.

Більша частина території України (близько 85 %) розташована у другому часовому поясі (UTC+2). Тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей, а також східні частини Харківської та Запорізької областей розташовані у третьому часовому поясі. У першому часовому поясі розташовується частина Закарпатської області, інша її частина – на межі часових поясів GMT+1 та GMT+2.

2. Розташування об’єктів споживання електроенергії за часовими поясами (тут під “об’єктами споживання електроенергії” розуміємо як промислових споживачів, міст і населених пунктів) та їхня “питома вага” у сумарному споживанні електроенергії в країні.

На тимчасово окупованих ворогом частинах території України всі об’єкти споживання електроенергії розташовані у другому та третьому поясах.

3. Структура і стан генерувальних потужностей країни.

Об’єкти ОЕС України (як генерування, так і електричні підстанції магістральних електромереж) зазнали значних руйнувань. Вимушено запроваджено добові графіки обмежень для споживачів електроенергії. Значний дефіцит генерувальних потужностей, який через технічні причини неможливо повністю “компенсувати” шляхом обмеженого постачання електроенергії на підставі міждержавних зв’язків з енергооб’єднанням країн Європи (ENTSO-e), робить вплив цього чинника домінантним.

4. Питання біологічного дискомфорту і логістичних “незручностей”, пов’язаних із “перехідним періодом” переведення стрілок годинника на літній / зимовий час.

Україна обрала курс на вступ до Європейського Союзу. З огляду на це, в аспекті логістики доцільно було б використовувати середньоєвропейський час.

Зважаючи на викладене, доцільно, щоб Україна постійно перебувала в одному часовому поясі без переходу на літній час у подальшому».

Академік НАН України та НАМН України В. Цимбалюк президент Національної академії медичних наук України: «При обговоренні впливу сезонного переведення годинника на стан здоров’я людини важливо взяти до уваги інформацію, надану профільним інститутом з цього питання, а саме – Інститутом громадського здоров’я ім. О. М. Марзєєва НАМН.

Будь-який організм живе за притаманними йому біологічними ритмами, що є самопідтримувальними автономними періодичними коливаннями інтенсивності фізіологічних реакцій. Оптимальна життєдіяльність можлива лише за умов врахування цих природних біологічних ритмів.

Переведення стрілок годинників впливає на природні біологічні ритми організму, напружуючи майже всі його функціональні системи – передусім ендокринну, нервову, травну, сон та інші, які забезпечують гомеостаз і адаптивні реакції щодо чинників навколишнього середовища. Між тим, вони впорядковані у такий спосіб, що їхнє регулювання спрямоване на збереження й підтримку цілісності, сталості та врівноваженості організму.

За умов зміни ритмів навколишнього середовища (геліографічних або соціально нав’язаних ритмів) відбувається розлад системи циркадіанних ритмів організму, що склалися раніше. В організмі створюється стан десинхрозу. Десинхроз – це вид хронопатології, він є передвісником і супутником найрізноманітніших проявів неблагополуччя організму, зокрема й багатьох захворювань. Найпоширенішою причиною десинхрозу є зміни часових поясів унаслідок тривалих перельотів і переїздів; неузгодженість за фазою з поясним часом, тобто з місцевим сонячним часом, ритму “сон – пильнування”.

Ба більше, суперечливі ритми соціального часу разом з екологічними чинниками можуть викликати антропоекологічне напруження навіть цілих популяцій.

Від розладу соціального та сонячного ритмів особливо страждають діти.

За даними фахівців профілактичного напрямку медицини дитинства, діти можуть нормально рости й розвиватися, лише дотримуючись раціонального режиму дня. В основі режиму дня лежить фізіологічне уявлення про ритми: коли різноманітні види діяльності чергуються впродовж доби завжди в один і той же час і в однаковій послідовності, це сприяє виробленню динамічного стереотипу. Дотримання режиму дня, коли всі його елементи (види діяльності) починаються й закінчуються завжди в один і той же час, сприяє виникненню у дітей доволі стійких умовних рефлексів на час.

Перехід на “літній” час позбавляє дітей вранішніх фаз “швидкого” сну, призводить до хронічного недосипання. Зміна співвідношення тривалості “сон – пильнування” несприятливо впливає на вищу нервову діяльність. Дефіцит сну спричинює різке коливання вегетативної реактивності, значно знижує фізичну та розумову працездатність.

Отже, можна вважати, що переведення часу (стрілок годинників), особливо на “літній час”, яке відбувається двічі на рік, несприятливо позначається на стані здоров’я громадян України» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 19.07).

Учені дослідили інструменти легітимації влади в Україні під час воєнного стану.

Відділ політичних інститутів та процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України й Асоціація політичних наук України виконали дослідження «Інструменти легітимації влади в період дії режиму воєнного стану».

Фахівці мали на меті виокремити і проаналізувати інструменти, які можна застосовувати (відповідно до чинного законодавства) для підтримання довіри до українських політичних інститутів за умов «простроченої» (під час дії режиму воєнного стану) електоральної легітимації з метою збереження демократії в Україні. Адже інструменти неелекторальної легітимації влади – це практики, здатні локалізувати прояви суспільної поляризації під час повномасштабної війни, в умовах політичного форс-мажору в Україні, а саме – за неможливості організувати електоральний процес протягом дії правового режиму воєнного стану. За умов мирного розвитку неелекторальні легітимаційні практики сприяють консолідації демократій протягом усього міжвиборчого періоду.

Автори дослідження:

– розробили матрицю чинників, які формують загальну легітимність інститутів публічної влади;

– виокремили базові інструменти легітимації таких інститутів, як президент, парламент, уряд, органи місцевого самоврядування, застосування яких (інструментів) не обмежує правовий режим воєнного стану в Україні;

– визначили рівень розуміння експертами важливості й застосування виокремлених інструментів легітимації кожного з досліджуваних інститутів, імплементація яких (інструментів) здатна підтримувати розвиток української політичної системи у напрямі демократії навіть в умовах повномасштабної агресії РФ проти України (для цього від 12 травня до 15 червня 2024 р. було опитано 261 експерта, з яких 76 % є науковцями – політологами, правниками, соціологами, економістами, фахівцями з державного управління);

– відповідно до бачення експертів зафіксували розриви між важливістю інструментів і рівнем їхньої імплементації;

– для кожного інституту з'ясували усереднені рівні важливості й застосування інструментів легітимації (згідно з експертними оцінками), кластеризовані в такі тематичні групи: «нормативно-правові», «практично-інструментальні» та «комунікативні»;

– запропонували широкий вибір інструментів, комплексне запровадження яких здатне вдосконалити систему управління та практики міжінституційних взаємин в Україні під час війни, а також після поновлення електоральних процедур.

За підсумками роботи науковці дійшли таких головних висновків:

1. Надважливими ознаками легітимного сучасного владного інституту в Україні є довіра громадян до нього, його здатність гарантувати безпеку та реальна ефективність, здійснювана в межах Конституції України (згідно з оцінками експертів).

2. Надважливими інструментами легітимації інституту президента під час дії воєнного стану є розроблення політики національної безпеки, зовнішньополітична діяльність і гарантування дотримання Конституції України.

Максимально важливими практиками для легітимації парламенту експерти вважають чітке та прозоре дотримання ним законотворчих процедур, формування уряду і парламентський контроль щодо нього, а також демонстрація депутатської добросовісності.

Топінструментами легітимації уряду (з позиції важливості) є довіра міжнародних партнерів до нього, його зрозуміла публічна комунікація й реалізація відповідальності перед парламентом.

Для легітимації органів місцевого самоврядування, на думку експертів, дуже важливі такі інструменти, як справедливе використання місцевих бюджетів, комунікація з територіальними громадами й ефективне розв'язання місцевих питань / проблем.

3. Більшість виокремлених інструментів легітимації для всіх інститутів експерти класифікували як «радіше важливі» та «дуже важливі». Водночас експерти визнали застосування цих інструментів парламентом, урядом і органами місцевого самоврядування в умовах повномасштабної війни переважно нерегулярним. Найменший (а однак доволі великий) розрив в оцінках експертами важливості інструментів легітимації та їхнім практичним застосуванням характерний для інституту президента.

4. З-поміж кластеризованих інструментів легітимації Верховна Рада України, як вважають експерти, застосовує передусім інструменти практичної групи. Водночас, найважливішими для утримання легітимності парламентом сьогодні є, за оцінками експертів, інструменти нормативно-правової групи. Максимально важливими для підтримання високого рівня легітимації інститутів уряду і президента експерти вважають інструменти практичної групи. Саме їх найчастіше й застосовують Кабінет Міністрів України та Президент України.

5. Навіть перехід до ретельної імплементації інструментів легітимації чинних інститутів не має нівелювати необхідність удосконалення законодавства, яке регламентує інституційний дизайн політичної системи України і потребує змін. Під час дії правового режиму воєнного стану до редизайну політичної системи країни слід активно готуватися на рівні наукової та експертної дискусії.

Автори певні, що їхнє дослідження щодо інструментів неелекторальної легітимації влади стане у пригоді й під час повномасштабної війни, і після припинення дії воєнного стану, в процесі повноцінного відновлення демократичних процесів в Україні.

Дослідження виконали:

– завідувачка відділу політичних інститутів і процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України член-кореспондент НАН України Г. Зеленько;

– провідний науковий співробітник цього відділу кандидат політичних наук Н. Кононенко;

– провідний науковий співробітник відділу кандидат політичних наук І. Овчар;

– старший науковий співробітник відділу кандидат політичних наук, доцент С. Ситник;

– учений секретар інституту кандидат історичних наук, доцент В. Перевезій (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 24.07).

До уваги держслужбовця

А. Шумілова, мол. наук. співроб. НБУВ

П. Штих, наук. співроб. НБУВ

Гендерний аспект у контексті державної політики.

Джерела до бібліографії (1992–2023 рр.)

«Ми не знаємо, ким ми можемо бути,
ми лише знаємо, хто ми є».

В. Шекспір

Сучасна свідомість перебуває під сильним тиском інтернету. Її не порівняти зі свідомістю людини, яка відкриває для себе світ і збагачує широту своїх поглядів, читаючи художню літературу, опрацьовуючи науково-популярні праці. Трансформаційні потрясіння зумовили потребу осмислити роль і місце людини в суспільстві, її права на свободу та рівність. У цьому контексті в наше життя увійшло поняття «гендер», тобто рід, стать у його соціальному та культурному вимірі. Соціальна стать (гендер) та культура

конкретного суспільства на певний історичний проміжок часу формує те середовище, у якому живе людина.

Традиційно-патріархатні гендерні стереотипи, які іноді злегка завуальовані поверхневим егалітаризмом, а іноді відверті, повсякчасно тиснуть на людей, змушуючи приймати не ту модель поведінки, яка відповідає їхнім внутрішнім нахилам, а ту, що панує в повсякденній свідомості, яка «не відповідає статі».

Гендерні дослідження зафіксували наявність конфлікту між статями у всіх сферах буття: у науці, культурі, політиці, економіці. Завдання гендерних досліджень – знайти оптимальну модель взаємовідносин статей у суспільстві. Відмінності не повинні негативно впливати на умови життя як жінок, так і чоловіків, а також бути причиною їхньої дискримінації. Пошук такої моделі продовжується до теперішнього часу. Основне завдання полягає в характеристиці стану гендерного паритету в системі державного управління.

Гендерний напрям виник у царині фемінізму, але відрізняється предметом, цілями, тактикою. Об'єктом критики стають не чоловіки взагалі, а реальні державні структури влади й управління, патріархатно орієнтовані культурні норми та порядки. Домінування на високих управлінських посадах чоловіків у ХХ ст. на початку ХХІ ст. призвело до того, що тепер забезпечення гендерної рівності є питанням багатьох наукових праць.

Дослідження в цьому напрямі мають міждисциплінарний характер і ведуться з урахуванням філософії, історії, соціології, психології, етнології, лінгвістики тощо. З'ясовано, що частка жінок серед докторів наук значно менша, ніж серед дослідників і кандидатів наук, що негативно впливає на досягнення гендерного паритету в керівництві науковими колективами та прийнятті управлінських рішень у науці. Збільшення частки дослідників-жінок є наслідком погіршення фінансового забезпечення науки, зниження престижності наукової праці, впливу з науки дослідників-чоловіків.

Спроби знайти пояснення нерівноправного стану жінок призвели до розрізнення біологічної статі (англ. – sex) та соціальної ролі, яка з ним пов'язана (англ. – gender). У гносеологічному плані поняття «гендер» походить від грецького слова «генос» – походження, матеріальний носій спадковості, що народжується. Воно підкреслює, що чоловічі та жіночі ролі, їхнє призначення у суспільстві конструюються та визначаються соціально. Гендер, як набір поведінкових та особистісних якостей, проявляється ситуативно, незалежно від статі.

Вибір європейського шляху розвитку та прагнення України вступити в НАТО передбачають обов'язковою умовою проведення серйозних гендерних перетворень в українському соціумі, спрямованих на вирівнювання соціальних, кар'єрних, статусних можливостей для жінок і чоловіків. Відзначається, що цей процес найефективніше відбувався та продовжує відбуватися в українській армії.

Видання, представлені до вашої уваги, дають змогу ознайомитися з різноманітними підходами до вивчення вузлових проблем питань з гендерної

історії, показують не тільки інформативний потенціал, але й обмеження різного типу історичних джерел, відкривають досі незнані сторінки минулого. Автори також пропонують інноваційні підходи до проблеми розвитку гендерної компетентності учнівської молоді. Навчальні посібники допоможуть відповісти на питання, чому гендерні стереотипи стають на заваді освітньому, професійному, громадянському розвитку особистості.

Бібліографічний опис видань здійснено мовою оригіналу. Матеріал згруповано за розділами, у межах розділу – за хронологією та алфавітом. Подано шифри зберігання у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (Шифр НБУВ) та відділу науково-бібліографічної інформації (Шифр ВНБІ).

Законодавчі, нормативно-правові акти

1. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. и со вступ. ст. Л. А. Окунькова ; редкол.: Л. А. Окуньков (рук.), Б. С. Крылов, М. Я. Булошников ; Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 816 с.

Збірка є першим російським виданням, що включає конституції всіх 15 держав Європейського Союзу. Цією книгою відкривається серія, присвячена конституціям країн світу. Тексти конституцій, конституційних актів наводяться в уточненнях і поновлених перекладах, більшість з яких виконано спеціально для цієї книги. Кожній конституції передують вступна стаття. Російський переклад не може розглядатися як офіційний текст конституцій держав, що входять до Європейського Союзу.

Шифр НБУВ: Ва599085

Шифр ВНБІ: Х801(4)я2 К65

2. Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики стосовно сім'ї та жінок : Постанова Верховної Ради України від 05.03.1999 р., № 475 // Відом. Верховної Ради України. – 1999. – № 17. – Ст. 129.

Шифр НБУВ: Ж22443/1999/17

3. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. Л. А. Окунькова ; Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М. : Норма, 2001.

Т. 1. – 824 с.

У першому томі за алфавітом розташовано конституції Австрії – Ірландії.

Т. 2. – 838 с.

У другому томі за алфавітом розташовано конституції Ісландії – Португалії.

Т. 3. – 790 с.

У третьому томі за алфавітом розташовано конституції Росії – Югославії.

Подібні видання, на жаль, не часті. Востаннє збірку чинних європейських конституцій було випущено Видавництвом іноземної літератури в 1957 р., але через прийняті тоді ідеологічні обмеження вона охопила не всі держави Європи, а лише ті, які перебували за межами «світової соціалістичної системи». Треба зазначити, що це видання започаткувало серію збірок конституцій країн «несоціалістичного» світу, які були видано в російському перекладі наприкінці 1950–1960-х років. Збірка, яку ми представляємо до вашої уваги, є першим виданням російською мовою, що включає конституції 49 держав Європи. Тексти конституцій і конституційних актів наводяться в уточненнях та поновлених перекладах, більшість з яких виконано спеціально для цієї книги. Кожній конституції передує вступна стаття, що містить поряд з історико-правовими коментарями короткі відомості про країну. Книжка випущена за підтримки Міжнародної благодійної організації «Інститут “Відкрите суспільство”» (Фонд Сороса).

Шифр НБУВ: В346350/1–3

Шифр ВНБІ: Х801(4/8)я2 К65

4. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України № 2789-111 від 15 листоп. 2001 р. // Офіц. вісн. України : зб. нормат.-прав. актів : офіц. вид. – 2001. – № 51. – С. 41–49.

Шифр НБУВ: Ж15327/2001/51

5. Сімейний кодекс України // Відом. Верховної Ради України. – 2002. – № 21/22. – Ст. 135. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Шифр НБУВ: Ж22443/2002/21–22

6. Демографія. Семья. Гендерная политика : сб. актов законодательства / сост.: В. Г. Гавриленко, П. Г. Никитенко, Н. И. Ядевич ; ред. В. Г. Гавриленко ; Гос. науч. учреждение «Ин-т экономики НАН Беларуси». – Минск : ИООО «Право и экономика», 2003. – 157 с.

До збірника включено основні акти законодавства, що регулюють питання демографії, сім'ї та гендерної політики Республіки Білорусь, у тому числі Закон Республіки Білорусь «Про демографічну безпеку Республіки Білорусь», Кодекс Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю, Закон Республіки Білорусь «Про права дитини» та ін.

Книгу призначено для працівників органів влади й управління, соціальних працівників, які володіють знаннями в галузі демографії, сім'ї та гендерної політики. Видання також буде корисним викладачам і студентам навчальних закладів.

Шифр НБУВ: Ва670691

7. Про Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» : Постанова Верховної Ради України № 1904 від 29.06.2004 р. // Відом. Верховної Ради України. – Київ, 2004. – № 50. – Ст. 542.

Шифр НБУВ: Ж22443/2004/50

8. Кресін О. В. Конституція об'єднаної Європи / за ред. Ю. С. Шемшученка ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; Нац. акад. наук України. – Київ : Юр. думка, 2005. – 116 с.

У книзі висвітлено етапи розроблення й обставини прийняття Конституції Європейського Союзу («Договору, що запроваджує Конституцію для Європи») – унікального наднаціонального конституційного акта, підписаного главами держав та урядів усіх країн-членів ЄС у 2004 р. Аналізуються основні положення документа щодо функціонування органів Європейського Союзу – Європейської ради, Ради міністрів, Європейського парламенту, Європейської комісії, система нормативно-правових актів ЄС, засади внутрішньої та зовнішньої політики. Розглянуто питання про прийняття до ЄС нових країн. Висвітлено сучасний стан і перспективи ратифікації Конституції Європейського Союзу.

Шифр НБУВ: Ва672479

Шифр ВНБІ: Х91я2 К80

9. Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків : Закон України № 2866 від 08.09.2005 // Відом. Верховної Ради України. – Київ, 2005. – № 52. – Ст. 561.

Шифр НБУВ: Ж22443/2005/52

10. Конституція України = Конституция Украины : офіц. текст : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. із змінами, внесеними Законом України у ред. від 30.09.2010 р.] / [уклад. В. Кузнєцов]. – Харків : Фактор, 2010. – 144 с. – (Бібліотека законодавства).

Шифр НБУВ: Ва734115

11. Стрижак А. А. Конституція України в актах Конституційного Суду України : аналіт. огляд та комент. / Андрій Андрійович Стрижак ; ред. О. А. Парадна ; обкл. худож. В. С. Жиборовського. – Київ : Ін Юре, 2010. – 631 с.

Видання містить результати аналітичного дослідження практики конституційного судочинства (рішення, висновки та процесуальні ухвали за 1997–2009 рр.) щодо реалізації Конституційним Судом України його головного завдання – гарантування верховенства Конституції як Основного Закону держави. Виокремлено правові позиції Конституційного Суду України, а також авторські коментарі з питань конституційності законів та інших правових актів, тлумачення Конституції й законів України, інших питань,

вирішення яких належить до конституційних повноважень суду. Мета праці – популяризація діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, поширення наукових знань у галузі конституційного права, що сприятиме формуванню правосвідомості громадян і розвитку юридичної освіти.

Шифр НБУВ: Ва724150

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї : зб. законодав. і нормат. актів : офіц. текст / упоряд. Ю. В. Паливода. – Київ : Паливода А. В., 2011. – 120 с. – (Закони України).

Збірник містить текст Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і протоколи до неї, загальну декларацію прав людини, а також Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» (в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України» № 3436-IV від 9 лютого 2006 року). У виданні використано публікації газети «Голос України».

Шифр НБУВ: Ва750445

Шифр ВНБІ: Х91я2 К64

13. Конституція України : наук.-практ. комент. / Нац. акад. прав. наук. України ; редкол.: В. Я. Тацій (голова), О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш [та ін.] ; ред.: К. К. Гулий, А. В. Єфименко, С. А. Пашинська. – 2-е вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2011. – 1128 с.

Видання підготовлено на основі сучасних досягнень юриспруденції, новітніх державно-правових доктрин з урахуванням практики Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та 15-річного досвіду застосування Конституції України.

Шифр НБУВ: Ва748376

Шифр ВНБІ: Х801(4УКР)я2 К65

14. Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту : Наказ МОН № 839 від 10.09.2009 р. // Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. сайт. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0839290-09#Text>

Книжкові видання

Монографії

15. Менталитет. Концепт. Гендер = Mentalitdt. Konzept. Gender : [монографія] / отв. ред.: Е. А. Пименов, М. В. Пименова ; М-во образования РФ, Кемеров. гос. ун-т. – Ландау : Verlag Empirische Padagogic, 2000. – 348 с. – (Этногерменевтика и этнориторика ; вып. 7).

Випуск присвячено актуальним проблемам опису етноспецифіки менталітету та гендерним дослідженням, містить опис ряду концептів (насамперед внутрішнього світу людини).

У цій колективній монографії відображено матеріали II Міжнародної конференції «Типологія в етногерменевтиці та етнориториці: менталітет та ментальність (Кемерово, 20–21 вересня 2000 р.). Монографія складається із шести частин: «Мова та менталітет», «Концептуальні дослідження», «Гендерні дослідження», «Граматичні дослідження та типологія», «Етногерменевтика та літературознавство», «Проблеми етнориторики».

Шифр НБУВ: Ва614347

16. Журженко Т. Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине : [монография] / Татьяна Юрьевна Журженко ; худож.-оформ. А. С. Юхтман. – Харків : Фолио, 2001. – 240 с.

У монографії з феміністських позицій досліджуються трансформації сфери соціального відтворення в пострадянській Україні, процеси реорганізації відносин і перерозподілу соціальних витрат між сім'єю, ринком та державою в умовах економічних реформ і національного будівництва. Робота містить аналіз сучасної ідеології сім'ї та формування гендерної політики в сучасному українському суспільстві.

Роботу виконано та опубліковано за підтримки фонду Д. Д. та К. Т. МакАртуров.

Шифр НБУВ: Ва623722

17. Хрисанова С. Ф. Драма прекрасной дамы: парадоксы современного равенства мужчин и женщин: гендерный подход к известной проблеме : [монография] / Светлана Федоровна Хрисанова. – Харьков, 2001.

Кн. 1: ООН и истоки рождения гендерных принципов. – 111 с.

Книга видана за сприяння Міжнародної громадської організації «Міжнародний фонд “Панна”» та редакції Всеукраїнського журналу «Панна».

Монографія є однією з перших робіт з гендерної проблематики. Працю присвячено одному з найактуальніших питань сучасної соціології – виявлення умов гармонізації взаємодії чоловіків і жінок з метою повнішого розкриття їхнього потенціалу в ім'я прогресу світової спільноти.

У книзі виявлено позитивну роль ООН у процесі формування гендерної ідеології, у створенні умов зародження нового гендерного світогляду, що стосується фундаментальної зміни характеру взаємин між чоловіками та жінками як двома соціальними групами в кожній країні.

Робиться спроба з позиції гендеризму обговорити деякі основні терміни, визначення та категорії сучасної соціології. Пояснюється, що таке «гендерна ідея» та «гендерна ідеологія», окреслюються основи понять «статус» та «становище жінок у суспільстві», умови соціально-політичної активності жінок та її складові. Пропонується модель формування становища жінок у суспільстві. Виділяються ознаки зародження нового соціального руху –

гендерного руху, основою якого є гендерна ідеологія. Обґрунтовується необхідність нового наукового спрямування в рамках сучасної соціології – гендерної соціології.

Уперше надано соціологічний аналіз ряду документів ООН, що стосуються цієї актуальної проблематики. Багато джерел уперше аналізуються у вітчизняній соціологічній літературі.

Кн. 2: IV Пекинская конференция (1995 г.) и гендерная идеология. – 207 с. – Библиогр.: с. 141–144.

Монографія є однією з перших робіт з виявлення соціальної значущості IV Пекінської конференції (1995). На думку автора, вона присвячена одному з найактуальніших питань сучасної соціології – пошуку метапарадигми конструктивного управління та розвитку сучасного суспільства. У книзі показано, що конструктивний характер гендерних відносин між чоловіками та жінками набув міжнародного статусу, став використовуватися як основа побудови взаємодії країн. Таким чином, стверджується, що гендерні принципи, висунуті конференцією як інструмент ліквідації дискримінації жінок, можуть стати метапарадигмою сучасної світової спільноти. Гендерні принципи на IV Пекінській конференції було конкретизовано у вигляді 12 проблемних сфер, які обговорюються в монографії. Як символ конструктивного підходу до побудови відносин між країнами світової спільноти з використанням гендерного принципу розглядається доповідь Генерального секретаря ООН Кофі А. Анна «Партнерство в ім'я всесвітньої спільноти» (1998). Виявлено позитивну роль ООН у процесі формування гендерної ідеології, у створенні умов зародження нового гендерного світогляду – фундаментальної основи зміни характеру взаємин між чоловіками та жінками як двома соціальними спільнотами у кожній країні. Уперше надано соціологічний аналіз ряду гендерних документів ООН, що стосуються цієї актуальної проблематики. Дуже коротко йдеться про визначну роль Ради Європи в проведенні активної конструктивної політики щодо створення рівних можливостей для чоловіків і жінок з метою більш повного розкриття особистісного потенціалу обох половин людства.

Шифр НБУВ: В344147/Кн. 1, 2

18. Гендерні аспекти державної служби : монографія / М. І. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька ; за заг. ред. Б. Кравченка ; ред. В. Затуливітер ; відп. за вип. Т. Соломаха ; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України, Центр дослідж. адмін. реформи, Центр-студія гендер. освіти. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 336 с.: рис. – Бібліогр. в кінці розділів.

У монографії розкрито структуру та функції управління персоналом державної служби в контексті адміністративної реформи, досліджено вплив гендерної політики у процесі управління персоналом. Автори висвітлюють суть гендерних відмінностей, докладно аналізують гендерну політику в Україні та гендерні проблеми державної служби.

Шифр НБУВ: Ва634060

19. Лабур О. В. Історіографічний абрис гендерних відносин в Україні : монографія / Ольга Володимирівна Лабур ; Нац. техн. ун-т України «КПІ», Ф-т соціології, Каф. історії. – Київ : КНУБА, 2007. – 107 с. : табл. – Бібліогр.: с. 91–107.

У монографії на основі широкого кола джерел пропонується загальна характеристика історіографії гендерних відносин в Україні. Особливу увагу зосереджено на розгляді теоретико-методологічної складової та деяким напрямкам гендерних досліджень.

Шифр НБУВ: Ва731874

20. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття) : монографія / Оксана Борисівна Петренко ; М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне : Олег Зень, 2010. – 530 с. : іл., табл.

У монографії гендерний вимір шкільної освіти в Україні здійснено в хронологічному полі XX ст. в контексті історичних, соціокультурних змін суспільства. Зміст освіти, виховання загальноосвітньої школи проаналізовано на основі великого комплексу архівних та опублікованих історико-педагогічних джерел, навчальних програм і планів.

Шифр НБУВ: Ва726452

21. Шконда В. В. Гендерні відносини на сучасному етапі: стан і проблеми : монографія / В. В. Шконда, А. В. Кальянов ; під наук. ред. В. В. Шконди. – Донецьк : Норд-Прес, 2010. – 286 с. : рис., табл. – Бібліогр.: с. 209–225. – Присвяч. 12-й річниці створення Донец. ін-ту МАУП, студ. і виклад.

У монографії з системних позицій розглядаються теоретико-методичні засади гендерних відносин у сучасному суспільстві в розумінні сутності гендеру, історичного огляду гендерних відносин, їх аналізу в психолого-педагогічному та культурологічному вимірі, здійснюється багаторівнева оцінка пріоритетних гендерних проблем і сім'ї в соціально-економічній, психолого-педагогічній, політичній сферах. Особлива увага приділяється гендерній соціалізації особистості в умовах глобалізації суспільства. Стрижнем монографії є пріоритетні напрями розв'язання гендерних проблем у сучасному соціумі.

Шифр НБУВ: Ва733165

22. Власова Т. И. Гендер и феминистская теория в философии постмодерна : монографія / Т. И. Власова, Э. К. Скиба. – Днепропетровск : Маковецкий Ю. В., 2011. – 124 с. – Бібліогр.: с. 113–122.

Монографія представляє дослідження гендерного дискурсу в контексті філософії постмодернізму. Розглядаються філософські основи становлення

гендерної теорії, головні підходи до світоглядного конфлікту фемінізму та гендерних досліджень.

Шифр НБУВ: Ва747590

23. Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді : монографія / Тетяна Олексіївна Дороніна ; НАПН України, Ін-т вищ. освіти, КДПУ, МОНМС України. – Кривий Ріг : Вид. дім, 2011. – 330, [1] с. : рис., табл. – Бібліогр.: с. 277–330.

У монографії з'ясовано головні тенденції становлення та розвитку гендерної теорії в освіті, здійснено аналіз теоретичного й практичного досвіду впровадження гендерного знання в освітньо-виховний процес. Розроблено концепцію гендерної освіти та виховання учнівської молоді відповідно до завдань і перспектив розвитку національної системи освіти в Україні. Видання адресоване науковцям, які розробляють питання гендерної освіти та виховання.

Шифр НБУВ: Ва764563

24. Заїкін А. В. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до формування здоров'язберігаючої діяльності школярів на засадах гендерного підходу : монографія / Андрій Володимирович Заїкін ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 196 с. : рис., табл. – Бібліогр.: с. 177–194.

Монографію присвячено проблемі підготовки майбутніх учителів фізичної культури до виховання здорового способу життя молодших школярів на засадах гендерного підходу. Докладно розглянуто модель професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури, експериментально доведено її ефективність. Розроблено критерії та показники рівнів підготовленості майбутніх учителів фізичної культури до відповідної діяльності.

Шифр НБУВ: Ва745422

25. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія / Оксана Михайлівна Кікінежді. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2011. – 400 с. : рис., табл. – (Гендерна психологія). – Бібліогр.: с. 304–332.

У монографії представлено результати багаторічного дослідження теоретико-методологічних і прикладних аспектів гендерної ідентифікації в онтогенезі особистості як соціально-психологічного феномену. Розв'язання актуальної наукової проблеми знайшло своє втілення в розробленні інноваційних гендерно-освітніх технологій.

Шифр НБУВ: Ва761099

26. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / В. П. Кравець [та ін.] ; за наук. ред., проф. Володимира Петровича Кравця ; Нац. акад. пед. наук України, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Н.-д. центр

з проблем гендер. освіти і виховання учнів. та студент. молоді НАПН України ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2013. – 447 с. : рис., табл. – (Гендерна психологія). – Бібліогр. в кінці ст.

У монографії розкрито прикладні аспекти багаторічних досліджень з гендерної проблематики, реалізованих у науковій школі дійсного члена НАПН України В. Кравця. Окреслено проблемне поле гендерних досліджень у контексті Національної доктрини розвитку освіти та інтеграції з європейським освітнім простором. Гендерна парадигма втілена на засадах системогенези розв'язання актуальної наукової проблеми: упровадження гендерно чутливого підходу в практику школи і ВНЗ та розроблення інноваційних освітніх технологій, релевантних демократичній системі загальнолюдських цінностей для оптимізації особистісного, професійного розвитку майбутніх фахівців, формування егалітарної культури молоді. Визначено перспективи подальшого розвитку гендеру як наукового знання та навчальної дисципліни на основі консолідації зусиль учених різних напрямів української науки.

Шифр НБУВ: Ва784123

27. Гришак С. М. Розвиток гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн : монографія / Світлана Миколаївна Гришак ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2018. – 512 с. : табл. – Бібліогр.: с. 411–471.

У монографії узагальнено досвід розвитку теорії, практики гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн. На основі порівняльного аналізу виявлено особливості та тенденції розвитку гендерної освіти, визначено перспективи інтеграції гендерних ідей до вітчизняної системи вищої освіти.

Шифр НБУВ: Ва822498

28. Воровка М. І. Розвиток гендерної культури студентства у фокусі історико-педагогічного дослідження : монографія / Маргарита Іванівна Воровка ; Мелітопол. держ. пед. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Мелітополь, 2019. – 409 с. : рис., табл. – Бібліогр. в кінці розд.

У монографії на основі широкої джерельної бази розкрито передумови, чинники, тенденції генези й еволюції теорії, практики розвитку гендерної культури студентства вищої школи України в 60-ті роки ХХ – на початку ХХІ ст. Матеріали дослідження можуть бути корисними фахівцям у галузі педагогіки вищої школи, соціальної педагогіки, історії педагогіки тощо.

Шифр НБУВ: Ва834837

29. Гербут В. С. Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність : монографія / Вікторія Гербут ; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». – Ужгород : Ліра, 2019. – 266 с. – Бібліогр.: с. 236–263.

Досліджено зміст права на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність, передумови його формування. Проаналізовано співвідношення останнього з гідністю людини, правом на особисте та сімейне життя,

принципом рівності, недискримінації. Вивчено прецедентне право ЄСПЛ у цій сфері, до якого прирівняна існуюча українська судова практика.

Шифр НБУВ: Ва857382

30. Шаф О. В. Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття : монографія / Ольга Вольтівна Шаф ; Дніпров. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Київ : Просвіта, 2019. – 608 с. – Бібліогр.: с. 578–607.

У монографії розглянуто вітчизняну лірику ХХ ст. крізь гендерно-психологічну призму, окреслено основні параметри маскулітного / фемінінного художнього мислення та поетикальної техніки. Спираючись на здобутки гендерних студій соціологічного, психологічного спрямування в окресленні специфіки маскулітного та фемінінного життєвих профілів, автор студії диференціює ідентифікаційну, референційну, сенсожиттєву політики маскулітної / фемінітної ліричної свідомості в тематичних сферах тілесності, дочірнього / синівського ставлення до материнської та батьківської фігур, сенсожиттєвих стимулів і перспективи смерті. У монографії також систематизовано теоретичні засади гендерного літературознавства, запропоновано методологію гендерно-психологічного вивчення лірики, висвітлено панораму вітчизняної гендерної культури ХХ ст.

Шифр НБУВ: Ва846630

31. Боброва Ю. Ю. Гендерне обличчя сучасного українського правосуддя : монографія / Юлія Юріївна Боброва ; Приват. ВНЗ «Ун-т Короля Данила». – Харків : Право, 2020. – 447 с. : рис., табл. – Бібліогр.: с. 296–[447].

Монографію присвячено комплексному теоретико-правовому аналізу суддівської діяльності через призму гендерного її виміру (рівність у доступі до професії судді, суддівської винагороди, кар'єрного зростання, участі в суддівському врядуванні та самоврядуванні, а також забезпеченні охорони материнства, у справедливому як для чоловіків, так і для жінок балансі між роботою та сім'єю). Здійснено науковий аналіз вітчизняних і міжнародних правових гендерних питань, особливостей їх впливу на практику правозастосування та доведено необхідність урахування гендерного критерію в суддівській діяльності.

Шифр НБУВ: Ва861031

32. Святненко І. О. Гендерна культура України: культурологічний та соціо-культурологічний аспекти : монографія / Іван Олександрович Святненко. – Запоріжжя ; Київ : Меркьюрі-Поділля, 2020. – 387 с. : табл. – Бібліогр. в кінці розд.

Метою дослідження є побудова аналітико-теоретичної й емпірично-технологічної моделі гендерної культури України як смислоутворюючої тотальності, яка регулює відносини домінатності / субмісивності міціалізації. Об'єктом дослідження, як впливає із вищезазначеного, є гендерна культура як ієрархізована підсистема культурної системи, що містить центруючі,

вертикалізуючі, ординалізуючі рівні та елементи. Предметом дослідження є особливості гендерної культури України в контексті культуро- та соціосистемологічної рефлексії. Приймаючи до уваги мультипарадигмальність визначень самої культури, автор монографії бере за основу її аксіоформуючу функцію щодо суспільства. Українське суспільство має свою гендерну культуру, побудовану на особливих відносинах мікрочини та мікроузалежності.

Шифр НБУВ: Ва843578

33. Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації : [монографія] / М. Байдак [та ін.] ; під наук. ред. Оксани Кісь ; Центр міськ. історії Центр.-Схід. Європи, Укр. асоц. дослідниць жін. історії, Ін-т народознавства НАН України. – Львів : Центр міської іст. Центр.-Схід. Європи, 2023. – 438 с. : мал. – Бібліогр. в кінці ст.

Монографію присвячено висвітленню маловідомих аспектів історичного досвіду українського жіноцтва в контексті панівних суспільних уявлень, правових норм, соціальних інститутів та узвичаєних практик відповідної доби (від кінця XVII до початку XX ст.). Крізь призму літератури, епістолярію, фольклору, кіномистецтва та візуальної творчості простежено культурні (само)презентації жінок. Розглядаються успіхи, труднощі входження та самореалізації жінок у професійних середовищах і міському просторі на початку XX ст. Складні процеси згуртування, самоорганізації жіноцтва у взаємодії з владою, у діаспорі та в дисидентському русі показують неоднозначність жіночого активізму. Історичні виміри гендерно-обумовленого насильства висвітлено через аналіз судових справ, архівних документів усної історії.

Шифр НБУВ: Вc71327

34. Наливайко Л. Р. Гендерно-правова експертиза: проблеми теорії та практики : монографія / Лариса Романівна Наливайко, Людмила Петрівна Сірко ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпро : ДДУВС, 2023. – 200 с. – Бібліогр.: с. 163–195.

У монографії наведено сучасне розуміння сутності гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів як методу забезпечення гендерної рівності, розкрито особливості її правового забезпечення та реалізації. Дослідження актуалізується тим, що в Україні практично не створено науково обґрунтованого фундаменту для якісної реалізації гендерно-правової експертизи. Тому вивчення цієї проблематики в межах загальнотеоретичної науки створить підґрунтя для належної реалізації гендерно-правової експертизи. Запропоновано подальші шляхи удосконалення проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях, враховуючи міжнародний досвід.

Шифр НБУВ: Ва864337

Збірники наукових праць, матеріалів конференцій

35. Гендер как интрига познания : сб. ст. / сост. А. В. Кирилина ; Москов. гос. лингвист. ун-т, Лаб. гендер. исслед. – Москва : Рудомино, 2000. – 191 с. – Библиогр.: с. 189–191.

У збірнику представлено статті з різних аспектів нової для вітчизняної гуманітарної науки проблематики – гендерних досліджень. Видання адресоване фахівцям у галузі гендерних досліджень, загального мовознавства, лінгвофілософії, русистики, аспірантам, студентам, а також широкому колу читачів, які цікавляться гендерною проблематикою.

Шифр НБУВ: Ва636434

36. Гендер і культура : зб. ст. / упоряд., ред.: В. Агеєва, С. Оксамитна. – Київ : Факт, 2001. – 222 с. – Бібліогр. в кінці ст.

Видання становлять переважно статті, написані викладачами та слухачами Міжнародної літньої школи «Гендер у перехідному суспільстві», що працювала під егідою Київського центру гендерних студій та Національного університету «Києво-Могилянська Академія» влітку 2000 р. Це була одна з небагатьох спроб упровадити гендерні стратегії в освіту.

При оформленні обкладинки використано малюнок В. Ван Гога «Травинка».

Шифр НБУВ: Ва619555

37. Общество. Гендер. Культура : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Омск, 20–21 сент. 2001 г.). Ч. 2 / отв. ред. И. А. Овсянникова ; Ин-т «Открытое общество» (Фонд Сороса) ; Адм. Омской обл. (Россия), Законодат. Собр. Омской обл., Регион. центр по связям с общественностью, Омский гос. ун-т. – Омск : Изд. ОмГУ, 2001. – 168 с. : ил.

Шифр НБУВ: В346529/Ч. 2

38. Гендерные проблемы и развитие : стимулирование развития через гендерное равенство в правах, в доступности ресурсов и возможности выражать свои интересы : науч. докл. о политике Всемирного банка / пер. с англ. Л. Н. Волков [и др.]. – Москва : Весь Мир, 2002. – XX, 386 с. : рис., табл. – Библиогр.: с. 345–382.

Дослідження Світового банку присвячено аналізу різних аспектів гендерної нерівності та їх впливу на розвиток країн. Докладно розуміється поняття «гендерної рівності», порівнюються особливості та причини нерівності статей у різних країнах і регіонах, розглядаються витрати дискримінації жінок та дівчаток в основних правах, у доступі до освіти, кредитів, участі в суспільному житті. За результатами досліджень розроблено стратегію, що визначає, як у процесі економічного розвитку, завдяки

інвестиціям, зменшенню дискримінації та створенню рівних можливостей для людини забезпечити рівноправність статей.

Шифр НБУВ: Ва649204

39. Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 5–7 груд. 2002 р. / упоряд. А. Толстокорова ; Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, Укр. ін-т соц. дослідж., Канад.-укр. гендер. фонд. – Київ, 2002. – 222 с. – Текст укр., рос., англ. мовами.

Однією з найбільш гострих соціально-психологічних проблем для України є існування в сучасному суспільстві гендерних стереотипів. У першу чергу вони стосуються установок в оцінці поведінки чоловіків і жінок.

У доповідях науковців міжнародної науково-практичної конференції, яка відбулася у 2002 р. в Києві, представлено дослідження з питань: гендерний аналіз ціннісних орієнтацій в українському суспільстві; гендерний паритет у сім'ї: соціально-психологічні засади; проблеми формування гендерного паритету в органах державної виконавчої влади; гендерні особливості вживання наркотичних речовин у молодіжному середовищі; стратегії подолання стереотипності мислення учительства; формування гендерних ідентичностей у сучасному соціумі; гендер й освіта: упровадження міжнародного досвіду гендерних студій в університети України тощо.

Шифр НБУВ: Ва645859

40. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–13 груд. 2003 р.) / упоряд. С. П. Юдіна ; відп. ред. К. М. Левківський ; Наук.-метод. центр вищ. освіти, Держ. комітет України у справах сім'ї та молоді, Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т», Канад.-укр. гендер. фонд, Міжнар. фонд «Відродження». – Київ : Поліграф. центр «Фоліант», 2003. – 300 с. – Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику представлено матеріали конференції широкого спектра гендерної проблематики в соціально-економічній сфері, освіті та науці, гендерній політиці. Тези доповідачів видано мовою оригіналу.

Шифр НБУВ: Ва646120

41. Гендерні проблеми в умовах глобалізації: українські реалії та перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів і молодих вчених, м. Тернопіль, 19 берез. 2010 р. / за наук. ред. В. П. Кравця ; Голов. упр. з питань туризму, сім'ї, молоді та спорту Терноп. облдерж. адмін. [та ін.]. – Тернопіль : [ТНПУ], 2010. – 152 с. : рис., табл. – Бібліогр. в кінці ст.

Визначено гендерні пріоритети освітніх технологій у вищій школі, гендерний паритет як проблему професійної реалізації жінок в освіті. Розглянуто питання адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері гендерної рівності. Наведено класифікацію прав жінок, передбачене вітчизняним законодавством. Вивчено вплив феміністичних концепцій на

зміну гендерних ролей у сучасному суспільстві. Проаналізовано закордонний та український досвід становлення гендерних досліджень у системі вищої освіти. Викладено гендерний підхід у професійній підготовці майбутніх педагогів. Висвітлено роль гендерного фактора у формуванні ціннісної самосвідомості студентів.

Шифр НБУВ: Ва733750

42. Реалізація державної політики стосовно дітей, молоді, сімей та затвердження гендерної рівності в суспільстві на території Донецької області : матеріали регіон. круглого столу, м. Донецьк, 18 лют. 2009 р. / Донец. юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Донецьк, 2010. – 216 с.

Публікується за матеріалами регіонального круглого столу «Реалізація державної політики стосовно дітей, молоді, сімей та затвердження гендерної рівності в суспільстві на території Донецької області».

Шифр НБУВ: Ва726101

43. Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 27–29 квіт. 2011 р., Тернопіль / ред.: В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, Терноп. облдержадмін., Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2011. – 796 с. – (Гендер. освіта). – *Примітки*: ст. подано укр., рус., пол. мовами.

Наведено результати досліджень з актуальних проблем гендерної освіти у контексті розвитку громадянського суспільства в Україні. Розглянуто феномен гендеру в світовій історії та культурі. Проаналізовано зарубіжний досвід гендерної освіти та виховання. Розкрито можливості формування гендерної компетентності майбутніх соціальних педагогів засобами програми дистанційної форми навчання. Досліджено особливості ціннісно-мотиваційної структури чоловіків і жінок у сфері праці та зайнятості. Розглянуто жіноче підприємництво як засіб подолання гендерної сегрегації. Визначено гендерні особливості поведінкових характеристик жінки-керівника. Проведено порівняльний аналіз розвитку гендерної освіти в країнах пострадянського простору. Охарактеризовано кіберфеміністський дискурс в інформаційному суспільстві. Показано особливості реалізації гендерного підходу в системі професійної освіти Німеччини. Визначено соціальні функції гендерних стереотипів. Розкрито особливості гендерного виховання молодших школярів за умов полікультурного регіону. Запропоновано методика дослідження гендерних проявів емоційних переживань професійних труднощів керівниками освітніх організацій. Проаналізовано особливості гендерної соціалізації дітей у неповних сім'ях.

Шифр НБУВ: Ва749773

44. Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., 26–27 трав. 2011 р. / Нац. ун-т «Остроз. акад.» ; редкол.: І. Д. Пасічник (відп. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. М. Петрушкевич. – Острог, 2011. – 136 с. – Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику містяться наукові статті та тези доповідей, у яких розглядаються різноманітні гендерні проблеми в антропологічному зрізі. Зокрема, акцентується увага на методології гендерних досліджень і жіночих рухах, гендерних дослідженнях у психології та педагогіці, гендерних стереотипах освіти, гендерному аспекті дослідження української культури, гендерній проблематиці в літературній творчості та мас-медіа.

Шифр НБУВ: Ва746703

45. Іудаїзм: гендерні та регіональні дослідження : матеріали Другої міжнар. молодіж. релігієзнав. шк. конф. з іудаїки / Центр дослідж. іудаїзму, МГО «Молодіж. асоц. Релігієзнавців» ; наук. ред. А. М. Басаурі Зюзіна. – Київ, 2013. – 234 с. – Дод. тит. арк. англ. – З дарчим написом НБУВ.

До збірника входять статті викладачів, переклади та наукові праці учасників Другої міжнародної молодіжної релігієзнавчої школи з іудаїки, яка відбулася 23–30 червня 2011 р. у м. Чернівці.

Шифр НБУВ: Ва778924

46. Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 5–7 жовт. 2016 р. / за заг. ред. проф. В. П. Кравця ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Н.-д. центр з проблем гендер. освіти і виховання учнів. та студент. молоді НАПН України, ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 199 с. : рис., табл. – Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику представлено матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс». Мета конференції – окреслити проблемне поле наукових досліджень крізь призму гендеру в умовах соціально-політичної трансформації українського суспільства, проаналізувати кращі практики діяльності Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти вищих навчальних закладів щодо імплементації гендерного підходу як системотвірної складової гуманізації освітньо-виховного простору в контексті європейської моделі паритетної демократії. Проблема гендеру розглядалася в контексті гуманітарної складової безпеки суспільного життя, керівних принципів мирного співіснування у вільному суспільстві людей різної статі, раси, релігії та культури, дотримання верховенства права, поваги до прав і свобод людини, міжкультурного діалогу та недискримінаційної освіти.

Шифр НБУВ: Ва809822

47. Гендерні студії: навчання, дослідження та практика = Gender Studies: learning, research, and practice : зб. матеріалів II Міжнар. конф. «Гендерні студії:

навчання, дослідження та практика» та семінару для молодих дослідників «Гендерні студії: освіта, гендерна рівність, демократія, мир» (16–20 квіт. 2018 р.) / Co-funded by the Erasmus+Programme of the European Union, Gender Studies (GeSt) ; ред.: О. В. Авраменко, Т. В. Лісова. – Кропивницький : КОД, 2018. – 270 с. : рис., табл.– Текст укр., англ. – Дод. тит. арк. англ. – Бібліогр. в кінці ст.

Видання відображає гендер як міждисциплінарну систему знань і систему практик. Наукові розвідки охоплюють аналіз гендерної проблематики в різноманітних соціально-гуманітарних і політико-правових сферах.

Шифр НБУВ: Со35942

48. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Гендерна конструкція соціуму: історія і сучасність», 15–16 трав. 2019 р., м. Одеса / редкол.: Л. М. Дунаєва [та ін.] ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Ф-т психології та соц. роботи [та ін.]. – Одеса : ОНУ, 2019. – 203 с. – Текст укр., рос., англ. – Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику опубліковано доповіді з актуальних питань гендерної політики в Україні. Розглянуто гендерні чинники в життєдіяльності українського суспільства, громадянську освіту в гендерному аспекті, забезпечення основ рівних політичних прав жінок і чоловіків в українському суспільстві, вивчено законодавчу та правову ініціативу щодо гендерних питань, визначено гендерні стереотипи й шляхи їх подолання, освітлено проблеми становлення паритетної демократії в Україні, проаналізовано шляхи політичних, державних, суспільних діячів-жінок і чоловіків, надано гендерну історію та наголошено на передумовах зміни гендерного клімату на політичній арені України.

Матеріали публікуються в авторській редакції.

Шифр НБУВ: Ва837643

49. Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 верес. 2020 р. / редкол.: І. Гевко [та ін.] ; заг. ред.: В. П. Кравець, О. М. Кікінеджи ; Нац. акад. пед. наук України, громад. орг. «ЕдКемп Україна», благод. т-во, благод. орг. «Київ. ін-т гендер. дослідж.», Jindal Institute of Behavioural Sciences of O. P. Jindal Global University, Терноп. обл. держ. адмін., Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. – 288 с. – Текст укр., англ. – Бібліогр. в кінці ст. – URL:

https://tnpu.edu.ua/vyhovna%20robota/2020_final_Zbirnyk%20tez_Gender.pdf

Обговорено зміст сучасних гендерно-освітніх стратегій, шляхи формування гендерних компетенцій як ключових життєвих компетенцій майбутніх педагогів і вчителів-практиків в умовах Нової української школи, методи активізації самовизначення молоді в питаннях гендерної культури, способи протидії гендерно зумовленому насильству; напрями впровадження дискримінаційного підходу та політики академічної доброчесності в заклади освіти. Окреслено перспективи створення егалітарного середовища для дітей і

молоді як системотвірної складової гуманізації освітнього простору національної школи задля прогностики вирівнювання можливостей самореалізації нової української генерації, її демократичного світобачення, щоб «жити разом у рівності та гідності» в об'єднаній Європі. Ідеї, положення, висновки та рекомендації, викладені у матеріалах конференції, є реальним підґрунтям для розроблення дорожньої мапи політики гендерної рівності у сфері освіти, становлять основу для консолідації та об'єднання зусиль щодо трансформації та прийняття європейських цінностей як керівних, принципів мирного співіснування у вільному суспільстві людей різних рас і культур на шляху побудови відкритого суспільства паритетної демократії в Україні.

Шифр НБУВ: Ва848038

50. Гендерный фактор в развитии современной Беларуси : сб. науч. ст. / О. И. Давыдик [и др.] ; редкол.: Т. Е. Новицкая, Н. С. Ильюшенко, О. И. Давыдик ; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т философии. – Минск : Беларуская навука, 2021. – 197, [1] с. : рис., табл. – Бібліогр. в кінці ст.

Видання містить роботи філософів, соціологів, юристів, економістів, філологів, присвячені питанням застосування гендерного підходу в сучасних соціально-гуманітарних науках, проблемам впливу гендерних стереотипів на сприйняття можливостей професійної реалізації жінок-науковців, трансформаціям у сфері сім'ї та шлюбу, трудових відносин, репрезентації образу жінок в інформаційному просторі, соціально-економічним аспектам гендерної рівності, а також осмисленню становища чоловіків у патріархатному суспільстві, феміністському зрізу сучасного білоруського мистецтва.

Шифр НБУВ: Ва847647

Окремі видання

51. Женщины и социальная политика : гендерный аспект / РАН, Ин-т соц.-эконом. проблем народонаселения ; отв. ред. З. А. Хоткина ; ред.: Л. И. Гаврюшина, Т. А. Кобзева. – Москва, 1992. – 205 с. – (Демография и социология).

Шифр НБУВ: Ва580479

52. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе : гендерный аспект / Наталья Васильевна Лавриненко ; ред. В. Гломозда ; НАН Украины, Ин-т социологии. – Київ : ВИПОЛ, 1999. – 172 с. : табл. – Библиогр.: с. 167–170.

У книзі узагальнено результати багаторічних досліджень автора з проблеми гендерної (соціостатевої) нерівності в українському суспільстві. На матеріалах соціологічних опитувань і даних статистики розглядається ступінь рівноправності жінок у таких сферах людського життя, як сім'я, праця, політика, управління суспільством.

Книгу написано на основі матеріалів лекцій, що читаються автором на соціологічному факультеті Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Шифр НБУВ: Ва593361

53. Пол, гендер, культура: немецкие и русские исследования / пер. с нем. Н. Носова ; ред.: Э. Шорэ, К. Хайдер ; Рос. гос. гуманитар. ун-т, Фрайбург. ун-т, Ин-т славистики. – Москва, 1999. – 215 с. – Библиогр.: с. 215.

Книга є першою публікацією робіт німецьких і російських дослідників, виконаних під час спільного проекту з гендерної проблематики. Мета авторів і укладачів книги – уявити панораму розвитку західноєвропейської думки в галузі гендерних досліджень і феміністської критики науки, проаналізувати сучасні теорії та показати можливості їхнього застосування в гуманітарному знанні.

Шифр НБУВ: Ва599134

54. Водянніков О. Гендерна рівність. Теорія і практика в порівняльному конституційному праві / Олександр Водянніков ; [Орг. з безпеки та співробітництва в Європі, Координатор проектів в Україні]. – [Київ], [202-?]. – 245 с. – Бібліогр. в знесках.

Книгу видано в рамках проекту «Підтримка захисту прав людини через покращення доступу до конституційної юстиції», що реалізується Координатором проектів ОБСЄ в Україні за фінансової підтримки Уряду Федеративної Республіки Німеччини.

У роботі аналізуються підходи органів конституційної юрисдикції різних держав щодо визначення та забезпечення принципу гендерної рівності. Питання гендерної рівності подається у більш широкому контексті значення принципів рівності, недискримінації в демократичному суспільстві. Основна увага цієї роботи зосереджена на представленні практичних підходів, закладених у текстах основних рішень конституційних судів різних держав. У роботі досліджується поняття рівності в його історичному та соціальному контекстах, сформульовано основні підходи до теорії рівності в сучасному конституціоналізмі, обґрунтовуються концепції рівності в конституційному праві як парадигми, принципу, окремого права та складової інших конституційних прав і свобод. Ці сенси рівності складають єдину конституційну структуру, в основі якої лежить ціннісний порядок, за яким людська гідність, рівність і свобода визнаються найвищою цінністю. Поряд з цим робиться спроба проаналізувати співвідношення рівності та недискримінації в їхній теоретичній і практичній площині. Окрему увагу приділено практичному застосуванню принципу рівності та права на недискримінацію в гендерному вимірі. Гендерна рівність є невід’ємною складовою конституційної парадигми, тому багато конституційних питань, що на перший погляд є гендерно нейтральними, мають суттєвий гендерний вимір. У роботі розкриваються поняття гендеру як аналітичної категорії, як

конституційної категорії й аналізуються питання гендеру та демократії, зокрема в частині гендерних квот.

Шифр НБУВ: Ва855434

55. Антология гендерной теории / Европ. гуманитар. ун-т, Центр гендер. исслед. ; пер. И. Караичева ; сост., коммент., общ. ред.: Е. И. Гапова, А. Р. Усманова ; худож. Р. Вашкевич ; ред.: Е. Н. Руденко, А. А. Цапцын. – Минск : Пропилей, 2000. – 384 с. – (Альтернативное название: «Антология гендерных исследований : сб. пер.»).

До антології включено раніше не опубліковані російською мовою роботи класиків феміністської теорії та гендерних досліджень – Анджели Девіс, Ненсі Чодороу, Джудіт Батлер, Терези де Лауретіс, Гейл Рубін та ін. Запропонована увазі читача добірка текстів дає змогу отримати досить повне уявлення про еволюцію соціальних джерел, основних напрямів гендерних досліджень у країнах. Спектр тем охоплює найрізноманітніші галузі гуманітарного та соціального пізнання – від філософії та соціології до кінотеорії та культурної антропології.

Видання адресоване фахівцям у сфері соціології, політології, філософії, культурології, а також усім, хто цікавиться проблематикою гендерних досліджень.

Шифр НБУВ: Ва603065

56. Власенко Н. С. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків: Україна / Н. С. Власенко, Л. Д. Виноградова, І. В. Калачова ; Держ. ком. стат. України, Проект «Сприяння гендерній рівності» ПРООН. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 54 с. – Автори зазнач. на звороті тит. арк.

Брошуру підготовлено за результатами дослідження реалізації в Україні заключних документів IV Всесвітньої конференції зі становища жінок в Пекіні та Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток і мир у XXI столітті».

Шифр НБУВ: Ва612590

57. Маслюк Н. В. Гендер и социальная структура / Наталия Викторовна Маслюк, Елена Ростиславовна Ярская-Смирнова ; ред. О. А. Панина ; Саратов. гос. техн. ун-т. – Саратов, 2000. – 51 с.

У роботі розкриваються соціологічні підходи до аналізу гендерної стратифікації сучасного російського суспільства на умовах перехідного періоду, розглядаються основні теорії гендерної нерівності, обговорюються проблеми жінок у сфері праці та зайнятості, сім'ї та політики.

Шифр НБУВ: Ва631878

58. Оцінка участі жінок у суспільно-політичному житті Тернопілля : проект «Голос громадськості» / Міжнар. центр перспектив. дослідж., Терноп.

агентство міськ. розвитку, Терноп. міська рада. – Тернопіль, 2000. – 48 с. – (Дослідження у сфері гендерної політики). – Альтернативна назва : Evaluation of women's participation in public and political life of Ternopil region. – Книга-перевертень.

Матеріали розкривають дослідження, проведені з березня по листопад 2000 р. у Тернополі в рамках реалізації проєкту «Голос Громадськості» за сприяння Світового банку та Канадського агентства з міжнародного розвитку. Персонал Агентства ставив за мету лише надати інформацію читачеві, отриману в процесі дослідження. Вона ґрунтується на результатах аналізу рівня представництва жінок у місцевих органах влади, вивчення передового досвіду та соціологічного опитування.

Шифр НБУВ: Р93896

59. Буроменський М. В. Міжнародне право. Гендерна експертиза / Михайло Всеволодович Буроменський ; відп. ред. Т. М. Мельник ; Міжнар. фонд «Відродження», Ліга жінок-виборців України «50/50». – Київ : Логос, 2001. – 40 с. – (Проєкт «Гендерна експертиза українського законодавства», Програма ПРООН «Сприяння гендерній рівності»).

У виданні розкриваються об'єктивні процеси формування міжнародно-правового співробітництва щодо захисту прав жінок, утвердження гендерної рівності як специфічного напрямку міжнародного співробітництва з прав людини, висвітлюються міжнародно-правові принципи рівності жінок і чоловіків, правові засоби боротьби з дискримінацією щодо соціальних статей. Аналізуються міжнародно-правові зобов'язання України та показується їхнє значення для гендерного реформування національного законодавства. Акцентується увага на міжнародній правозахисній системі від гендерної дискримінації.

Шифр НБУВ: Р92885

60. Гендерна експертиза нормативних курсів та навчальних програм соціально-гуманітарного циклу / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; уклад. Н. Чухим ; відп. ред. Н. Чухим. – Київ, 2001. – 46 с. – («Програма сприяння гендерній рівності» ПРООН).

Гендерну експертизу навчальних програм гуманітарних дисциплін Київського національного університету ім. Тараса Шевченка здійснено в межах проєкту «Гендерна освіта в Україні» Програми «Сприяння гендерній рівності» ПРООН за участю Київського Інституту Гендерних Досліджень. Викладачами університету проаналізовано курс із дисциплін: соціологія, психологія, журналістика, релігієзнавство, історія. Результати аналізу викладено в експертно-рецензійних текстах, що містять оцінку існуючих програм з позицій гендерної рівності, рекомендації та пропозиції.

Шифр НБУВ: Р90890

61. Гендерна експертиза українського законодавства : концептуальні засади / відп. ред. і керівник авт. кол. Т. М. Мельник. – Київ : Логос, 2001. – 120 с. – (Проект «Гендерна експертиза українського законодавства» ; Програма ПРООН «Сприяння гендерній рівності»).

У цьому виданні представлено концептуальні засади гендерної експертизи українського законодавства. Водночас у ньому зосереджено увага на гендерному аналізі низки галузей законодавства України: конституційного, соціального, трудового, медичного, освітянського, сімейного, житлового та міжнародного. Автори висловили ставлення до гендерної та правової ситуації в Україні, визначили основні напрями щодо гендерного вдосконалення чинного законодавства та новотворення з проблем гендерного права.

Шифр НБУВ: Ва609500

62. Мельник Т. М. Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи / Тамара Михайлівна Мельник ; ред. О. Кузьміна ; Міжнар. фонд «Відродження», Ліга жінок-виборців України «50/50». – Київ : Логос, 2001. – 46 с. – (Проект «Гендерна експертиза українського законодавства»; Програма ПРООН «Сприяння гендерній рівності»: проект).

Вперше зроблено спробу обґрунтувати сутність, важливість і необхідність проведення гендерної експертизи українського законодавства, розкрити її методологічні підходи та методичні засади, окреслити науковий інструментарій. Дається загальний аналіз спрямування гендерної експертизи, визначається комплекс відповідних дій можливого гендерного перетворення і новотворення в законодавстві. При цьому враховується європейський і міжнародний досвід.

Шифр НБУВ: Р90576

63. Статистичні дані. Окремі аспекти гендерного аналізу / Київ. міськдержадмін. ; Упр. в справах жінок, інвалідів, ветеранів війни та праці. – Київ : Просвіта, 2001. – 28 с.

В Україні рівність прав і свобод людини визначається Конституцією, іншими законодавчими актами. Саме конституційне закріплення рівних прав чоловіка та жінки є об'єктивною умовою розвитку людського потенціалу, подолання гендерної нерівності. Політику київської влади спрямовано на подальше підвищення статусу сім'ї та жінки, реалізацію принципу рівних прав, можливостей жінок і чоловіків.

Шифр НБУВ: Р95195

64. Статистичні дані. Окремі аспекти гендерного аналізу / Київ. міськдержадмін. ; Упр. в справах жінок, інвалідів, ветеранів війни та праці. – Київ : Просвіта, 2002. – 28 с. : табл.

У гендерному аспекті представлено дані про Україну та включено гендерну статистику столичного регіону. Запропоновані статистичні дані

дають змогу дійти висновків щодо ефективності державної політики стосовно жінок, допомагають забезпечити розробку соціально-економічної політики і реалізацію принципу рівних можливостей для жінок і чоловіків.

Шифр НБУВ: Р94936

65. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / Г. Алексєєва [та ін.] ; ред. Т. Тележенко ; Канад. агентство міжнар. розвитку, Посольство Канади в Україні, Канад.-укр. гендер. фонд, Укр. ін-т соц. дослідж. – 2-ге вид., допов., уточ. – Київ : Укр. ін-т соц. дослідж., 2003. – 130 с. : рис., табл.

Видання здійснено в межах проєкту «Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень». У науковій доповіді висвітлюються актуальні проблеми сучасних українських реалій з позицій гендерного підходу. Зроблено аналіз правових, політичних, економічних аспектів забезпечення гендерної рівності в суспільстві, проаналізовано гендерні особливості демографічної ситуації в Україні та ціннісних орієнтацій населення, охарактеризовано гендерні відносини у сфері сімейного життя.

Шифр НБУВ: Вc38721

66. Гендерний розвиток в Україні. Реалії і перспективи / Швед. агентство з міжнар. розвитку (Sida) ; пер. М. Корчинська ; підгот. Т. Мельник [та ін.] ; фот. С. Пятерников ; обкл. та дизайн С. Піонтковський. – Київ : ЛОГОС, 2003. – 104 с. : фотоіл., табл.

Книгу присвячено розвитку гендерних відносин і формуванню політики рівних прав, можливостей жінок і чоловіків в Україні. Це вже друге видання, здійснене Програмою розвитку ООН за участю провідних вітчизняних дослідників, що містить системний аналіз становища жінок і чоловіків, а також утвердження гендерних відносин в українському суспільстві. Видання переконливо доводить, що впровадження гендерного підходу є не лише питанням дотримання прав людини та соціальної справедливості, воно є необхідним для забезпечення рівноправного і стійкого людського розвитку, більшої ефективності державного управління, створення умов для самореалізації особистості.

Шифр НБУВ: Вc38926

67. Кімел М. С. Гендероване суспільство / Майкл С. Кімел ; пер. з англ. Сусанна Альошкіна ; наук. ред. Світлана Оксамитова ; відп. за вип. О. Хлопова ; літ. ред. В. Карпенко. – Київ : Сфера, 2003. – 480 с. – (Переклад вид.: *The Gendered Society* / Michael S. Kimmel. State University of New York at Stony Brook. – New York : Oxford, 2000).

У роботі досліджено сучасні уявлення про гендер, що побутують як у стінах академії, так і в нашому повсякденному житті. Видання здійснено за підтримки Міжнародного Благодійного фонду «Відродження».

Шифр НБУВ: Ва652281

68. Левченко К. Б. Національний механізм формування та впровадження гендерної політики в Україні : історико-правовий огляд / Катерина Борисівна Левченко. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 44 с.

У роботі надано характеристику ролі та місцю гендерної проблематики в умовах проведення комплексного реформування політичного, економічного, соціокультурного життя в Україні з залученням досвіду розвинутих країн, подано аналіз структури діючих сьогодні державних інституцій, покликаних вирішувати гендерні питання, обґрунтовано шляхи підвищення ефективності державного управління у цій сфері, поліпшення діяльності органів державного управління, взаємодії з неурядовими організаціями.

Шифр НБУВ: Р100136

69. Люди и роли: гендерный формат : материалы программы «Гендерная политика и СМИ на постсоветском пространстве» / ред. И. С. Кузьмичев. – СПб. : Изд-во журн. «Звезда», 2003. – 408 с.

Це видання – результат унікального проєкту «Гендерна політика та ЗМІ», який був ініційований і протягом трьох років реалізовувався міжнародною спільнотою та координатором Жіночих програм Фондів Сороса у 12 країнах під загальним керівництвом російського та казахського офісів. Спричинив дослідження брак у засобах масової інформації обґрунтованого аналізу соціально-економічних і політичних факторів, що формують особливості гендеру у пострадянський час.

Шифр НБУВ: Ва646966

70. Молодежи о гендере / Е. И. Бородин [и др.] ; Днепропетр. центр молодёж. сотрудничества. – Днепропетровск : Проспект, 2003. – 52 с.

Книгу присвячено проблемі гендерного паритету, відображенню актуальних питань із встановлення політичної, соціальної, економічної рівності жінок і чоловіків. Автори висвітлюють теорію проблеми, основні гендерні поняття, історію та практику здійснення гендерної політики, вітчизняний і зарубіжний досвід. Проєкт реалізується в рамках обласної програми «Молодь Дніпропетровщини 2001–2003» спільно з управлінням у справах сім'ї та молоді Дніпропетровської обласної державної адміністрації.

Шифр НБУВ: Ва638215

71. Котюк І. І. Кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України : гендерна експертиза / Іван Ілліч Котюк, О. М. Костенко ; ред. О. Кузьміна ; Ліга жінок-виборців України «50/50». – Київ : Логос, 2004. – 128 с. – (Проєкт «Гендерна експертиза українського законодавства : громадські ініціативи»).

У дослідженні здійснено гендерну експертизу кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства

України на предмет його відповідності міжнародним стандартам у цій сфері. Внесено пропозиції щодо вдосконалення Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України для врахування гендерної адекватності у сфері регулювання цих відносин.

Шифр НБУВ: Ва648011

72. Гендер і сексуальність : хрестоматія / пер. з англ. В. Гайденко ; вступ. ст., ред. В. Гайденко. – Суми : Університет. кн., 2009. – 140 с. – Бібліогр. в кінці ст.

У хрестоматії подано найсучасніший матеріал із гендерних і феміністських досліджень зарубіжних авторів, праці яких уперше перекладено українською мовою. Донедавна поширеною була думка, що гомосексуальність є девіантною поведінкою, якщо й не гріхом проти природи. З метою спростування такої позиції в столиці Норвегії Осло в жовтні 2006 р. в Музеї природничої історії була проведена виставка, присвячена гомосексуалізму серед тварин із цікавою назвою «Проти природи?». Як з'ясували вчені, прояви гомосексуалізму спостерігаються в 1500 видів тварин, причому в 500 видів такі випадки є достовірно задокументованими. Учені стверджують, що це явище не є рідкісним для тваринного світу, хоча й спостерігається меншою мірою, ніж у людей.

Зміна статі шляхом медичного втручання також вже не є чимось дивним. Проте певним досягненням слід вважати можливість запліднення та вагітності у чоловіків-транссексуалів. Зокрема, йдеться про першого вагітного американця (2008 р.), який після зміни статі вирішив залишити жіночі репродуктивні органи і був штучно запліднений донором. Звичайно, такий досвід вимагатиме переосмислення значення «матір» і «батько», отже, гендерних ролей.

Невирішеним залишається питання, наскільки прийнятними для нас є одностатеві шлюби, зміни гендерних ролей, множинність статей, «схвалені» і приховані сексуальні фантазії. Деякі ідеї вже окреслено в цій хрестоматії, але чимало їх залишається ще й освітянам, активістам ліберальних рухів і взагалі тим, для яких небайдужою є перспектива «райдужного» майбутнього homo sapiens.

Шифр НБУВ: Ва719526

73. Довідник з питань гендерної рівності та соціальної справедливості / Ю. М. Галустян [и др.] ; уклад. Л. Б. Магдюк ; Київ. обл. громад. орг. «Жінки Батьківщини» ; відп. за вип. Т. П. Боброва ; худож. обкл. Т. В. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. – 112 с. – Бібліогр.: с. 84–87.

До видання включено матеріали з нормативно-правового забезпечення упровадження концепції рівних прав, можливостей і соціальної справедливості, обґрунтування концепції гендерної рівності, ситуаційний аналіз ринку праці, соціально-гендерну карту області, механізми упровадження соціально-гендерної політики в регіонах, матеріалів для

довідок, а саме витяги з Законів України, термінологічний словник, перелік жіночих, громадських, благодійних організацій області, інші інформаційно-аналітичні матеріали.

Шифр НБУВ: Ва715563

74. Брайсон В. Гендер и политика времени. Феминистская теория и современные дискуссии / Валери Брайсон ; пер. с англ. Алексея Якубина ; заг. ред. Л. Й. Зубрицкая ; науч. консультант В. Якубина. – Киев : Центр учеб. лит., 2011. – 248 с. – Библиогр.: с. 223–247. – (Время в зеркале науки).

Одна з найвідоміших робіт сучасного представника британської політології та політичної соціології В. Брайсон, у якій автор розглядає проблему феміністської теорії та політики часу. Оригінальний підхід, який використовує британська дослідниця, полягає у розгляді з погляду феміністичної теорії взаємозв'язку темпоральних пропозицій політичної теорії, темпоральних культур, а також засобів використання часу в капіталістичних суспільствах і сучасних соціальних державах.

Шифр НБУВ: Ва737541

75. Процессы украинской трудовой миграции в России : социальный и гендерный аспекты = Ukrainian labour migration processes in Russia: social and gender aspects : материалы комплекс. социол. исслед. / Фонд «АВО Хайматгартен» ; ред. сб.: Фолькер Тегелер, Ольга Черкез ; исслед. группа: И. Марков, О. Иванкова-Стецюк, Г. Селещук, С. Одинец, М. Бондаренко. – Одесса : Елтон, 2011. – 81 с. : табл. – Текст рос., англ.

Метою проекту було вивчення масштабів, напрямів, закономірностей, тенденцій сучасної трудової міграції громадян України до РФ. Дослідницька група наголошувала на вивченні гендерних особливостей трудової міграції українців до Росії. Реалізація проекту спиралася на об'єднання різних методів або, у ширшому значенні, всіх доступних інформаційних потоків і включала опитування українських трудових мігрантів за допомогою якісних методів (глибинні напівструктуровані інтерв'ю); опитування експертів, які займаються проблемами трудової міграції; обробка статистичних матеріалів і досліджень трудової міграції; аналіз правових тенденцій і змін у законодавстві в галузі міграції в Російській Федерації; проведення моніторингу російського медіапростору.

Шифр НБУВ: Ва747207

76. Бастик М. Интеграция гендерных аспектов в контроль над сектором безопасности со стороны институтов омбудсмана и национальных правозащитных институтов / Меган Бастик. – Женева : ДКВС : ОБСЕ : БДИПЧ ОБСЕ, 2014. – 62, [1] с. : фот. – (Серия материалов «Гендер и реформирование сектора безопасности»). – Авт. зазначено на звороті тит. арк.

Шифр НБУВ: Ib227347

77. Гендерні дослідження : проект «Донбаські студії» / Donbas studies ; упоряд. Катерина Яковленко ; ред. Катерина Міщенко. – Київ : фамільна друк. huss, 2015. – 231 с. : фот.

Збірка містить авторські та перекладені наукові, публіцистичні статті, інтерв'ю та публікації, що описують життя жінок і чоловіків під час військових конфліктів, а також переламні періоди розвитку Донбасу. Видання мало на меті дослідити контекст Донбасу крізь гендерний аспект, висвітлити умови життя чоловіків і жінок, їхні гендерні та соціальні ролі у східному регіоні України, а також – світові приклади стратегій виживання в окупаційному та постокупаційному суспільствах. Повну версію збірки можна знайти на сайті izolyatsia.org. Проект здійснено за підтримки Фонду ім. Гайнріха Бюлля в Україні. Гендерні дослідження охоплюють період лютий-вересень 2015.

Шифр НБУВ: Вс60512

78. Гендерна політика в системі публічного управління України / М. Канавець (керівник) [та ін.] ; за заг. ред. К. Ващенко ; Нац. агентство України з питань держ. служби, Центр адапт. держ. служби до стандартів Європ. Союзу, Темат. платформа № 1 «Зміцнення ін-тів та забезпечення належ. врядування» ініціативи ЄС «Східне партнерство». – Київ : Юстон, 2018. – 125 с. – Бібліогр. в підрядк. прим.

У книзі охоплено основні напрями формування та реалізації державної гендерної політики в системі публічного управління. Зокрема, висвітлюються основні питання, сутність, сучасні тенденції, кращі європейські практики та механізми розвитку гендерної політики, а також законодавство України, міжнародні акти, законодавство і директиви ЄС у цій сфері.

Шифр НБУВ: Вс65480

79. Герасименко Г. В. Гендерна рівність та відповідь на домашнє насильство в приватному секторі в Україні: заклик до дій : дослідження / Ганна В'ячеславівна Герасименко. – Київ : СТ-ДРУК, 2019. – 66 с. : рис., табл. – Бібліогр.: с. 63–65.

У дослідженні розглядаються питання рівного ставлення до жінок і чоловіків, які працюють у компаніях в Україні, у тому числі стосовно можливостей поєднання професійних і батьківських обов'язків, а також наслідки домашнього насильства.

Шифр НБУВ: Ва844084

80. Риппон Д. Гендерный мозг: современная нейробиология развенчивает миф о женском мозге / Джина Риппон ; пер. с англ. Е. И. Фатеевой. – Киев : Бомбора : Форс Украина, 2019. – 398 с. : ил. – Библиогр. в прим.: с. 335–387. – (Просто о мозге).

Упродовж віків жіночий мозок зважували, вимірювали знаходили непотрібним. «Жінки ближчі до дітей та дикунів, ніж до дорослого

цивілізованого чоловіка», – написав французький психолог Гюстав Лебон на рубежі ХІХ – ХХ століть. «Жіночий» мозок, частина недосконалої та тендітної біології, довго вважали достатньою підставою, щоб не допускати «слабку стать» до освіти, політики та науки. Нейробіолог Джина Ріппон руйнує міфи про різницю «чоловічого» та «жіночого» і пояснює, чому цей поділ отруює життя не тільки жінок, а й чоловіків.

Шифр НБУВ: Вс66462

81. Гендерний портрет Дніпропетровської області / уклад.: Л. А. Гиренко [та ін.] ; за ред. Л. Р. Наливайко ; Дніпропетр. облрада, Упр. з питань гуманітар., соц.-культур. сфери та освіти, Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, Громад. орг. «Жінки плюс». – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. – 92 с. : іл. – Бібліогр.: с. 89–90.

Це аналітична збірка, що містить актуальну соціально-демографічну статистику та особливості таких груп, як жінки та чоловіки. Зібрана інформація відтворює демографічні характеристики регіону та включає достовірні показники у таких сферах: політика та публічне управління, громадсько-політичне (суспільне) життя, зайнятість населення та рівень безробіття, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист населення, статистика представництва жінок і чоловіків у правоохоронних органах. У збірці наведено результати унікальних міжнародних досліджень. Її перевагою є розроблені гендерними експертами узагальнення, висновки та рекомендації, що суттєво спрощують використання статистичних даних у нормотворчості, правозастосуванні, стратегічному плануванні й управлінні, освітній і науковій діяльності тощо.

Шифр НБУВ: Со37314

82. Дутчак О. Хто (по)турбується? Дитсадки в контексті гендерної нерівності / Оксана Дутчак, Олена Стрельник, Олена Ткаліч. – Київ : АДЕФ-Україна, 2020. – 94, [1] с. : іл. – Бібліогр. в прим.: с. 90–94.

Яке значення мають дитсадки для суспільства? Як вони впливають на економічну активність молодих матерів? Які умови праці та зарплати працівниць дитсадків? Як потрібно розвивати мережу дошкільних закладів, щоб покращити становище жінок та подолати гендерну нерівність? У публікації представлено результати дослідження проблем українських дитсадків з перспективи матерів і працівниць закладів. Авторки пропонують бачення реформи дошкільної освіти та рекомендації, які б позитивно вплинули на розвиток дітей, покращили становище працівниць і матерів, а також сімей із дітьми.

Шифр НБУВ: Вс67849

83. Сальникова А. С. Світовий досвід вимірювання гендерної нерівності : інформ.-аналіт. огляд / Анастасія Сергіївна Сальникова, Марфа Скорик, Катерина Краснікова ; Київ. ін-т гендер. дослідж., Federal Department of Foreign

Affairs, Swiss Cooperation Office in Ukraine. – Київ : Київ. ін-т гендер. дослідж., 2020. – 120 с. : іл., табл. – Текст укр., англ. – Бібліогр. в кінці розд. – («Жіноча правозахис. Моніторинг. Ініціатива» (2019–2021 рр.) : проєкт). – Фактично надруковано в 2021 р.

Інформаційно-аналітичний огляд підготований як джерело глобальних даних для вивчення та аналізу поточної гендерної ситуації в Україні. Це єдине об'єднане видання, що містить всі основні міжнародні інструменти гендерного вимірювання, котрі вимірюють ситуацію в Україні. Огляд містить повний перелік глобальних і регіональних інструментів вимірювання нерівності за статтю, чільне місце з яких займають глобальні індекси, а також висвітлює міжнародні системи оцінки гендерної рівності та портали даних, наявні на глобальному, регіональному, галузевому рівнях.

Шифр НБУВ: Со38252

84. Фукуяма Ф. Идентичность: Стремление к признанию и политика неприятия / Фрэнсис Фукуяма ; пер. с англ. А. Соловьев ; науч. ред. Ф. Лукьянов ; ред. О. Кобзева. – Київ : Альпіна Паблішер, 2020. – 254, [1] с. – Бібліогр.: с. 249–[255]. – Пер. изд. : Identity. The demand for dignity and the politics of resentment / Francis Fukuyama. – New York, 2018.

Останніми роками у всьому світі люди дедалі більше уваги починають приділяти своїй ідентичності – національній, расовій, гендерній, релігійній. Цей глобальний тренд, на думку Френсіса Фукуяма, автора бестселера «Кінець історії та остання людина», є вирішальним чинником для ефективної роботи громадського механізму, чи то у країнах Сходу, Південно-Східної Азії, Сполучених Штатах чи Скандинавії. У своїй новій книзі Фукуяма досліджує витоки нашого прагнення визнання гідності та розбирає наслідки впливу політики ідентичності на ліберальний світопорядок за доби популізму. Завдання, яке ставить перед собою Ф. Фукуяма, – довести, що права особистості, що лежать в основі ліберальної ідеї, не тільки можуть вести до індивідуалістичного дроблення суспільств, а й створити основу соціальної консолідації.

Шифр НБУВ: Ва840338

85. Марценюк Т. Гендерна рівність та недискримінація на практиці / Тамара Марценюк ; наук. ред. О. Стрельник ; вип. ред. О. Плаксії. – Київ : Вид. дім «Комора», 2021. – 174 с. : іл. – Бібліогр. в кінці розд.

Простою мовою надано роз'яснення про гендерну нерівність у нашому суспільстві та протидію їй, про міжнародні зобов'язання України в царині й українське законодавство, а також про впровадження гендерної й недискримінаційної політики в організаціях – з прикладами документів. Нова книжка Т. Марценюк буде цікава для всіх, хто стикається з окресленими питаннями в роботі, досліджує цю тематику чи просто хоче знати більше, щоб захистити за потреби власні права та гідність.

Шифр НБУВ: Ва868269

86. Перес К. К. Невидимі жінки. Як вижити у світі, де навіть цифри брешуть на користь чоловіків / Керолайн Кріадо Перес ; пер. з англ. Ірини Гнатковської. – Харків : Віват, 2021. – 415, [1] с. – (Бізнес). – Дод. тит. арк. англ. – *Примітки*: пер. за вид.: Invisible Women: Exposing Data Bias in a World Designed For Men / Criado Caroline Perez. – New York, 2019.

Офіцерка Ордена Британської імперії, борчиня за права людини, у «Невидимих жінках» авторка викриває гендерну нерівність там, де її, здавалося б, годі й шукати: на клавішах фортепіано, в програмах розпізнавання голосу, в клінічних випробуваннях лікарських засобів. Коли розробники продуктів і технологій замість аналізу цільової аудиторії збирають дані про типового чоловіка, навіть сухі цифри можуть підгуляти! Жінки в цій системі залишаються непоміченими. Сфери життя, підлаштовані під чоловічі потреби, некомфортні, та більше – небезпечні для жінок. Але так буде не завжди.

Шифр НБУВ: Ва850674

87. Скорик М. М. Огляд національного досвіду вимірювання гендерної нерівності в Україні 2009–2021 рр. / Марфа Михайлівна Скорик ; Київ. ін-т гендер. дослідж., Federal Department of Foreign Affairs, Swiss Cooperation Office in Ukraine. – Київ : Київ. ін-т гендер. дослідж., 2021. – 57 с. : іл., табл. – Текст укр., англ. – Бібліогр.: с. 47–51. – («Жіноча правозахис. моніторинг. Ініціатива» (2019–2021 рр.) : проєкт).

У виданні вміщено огляд національних гендерних вимірювань, здійснених урядовими установами та неурядовими донорськими та місцевими жіночими організаціями в період з 2009 по 2021 р., виконано їхній аналіз, встановлено періодизацію. Визначено та описано топові інструменти, методи та індикатори, що застосовувались для вимірювання гендерної нерівності в Україні за цей період: практики гендерного портретування, профілювання, меппінгу, індексування, складання переліків показників. Систематизовано напрацювання та вказано на прогалини в застосованих інструментах і методах вимірювання за цей період.

Шифр НБУВ: Со38253

88. Плакроуз Г. Цинічні теорії про гендер, расу та ідентичність. І чому вони згубні для нас усіх / Гелен Плакроуз, Джеймс Ліндсей ; пер. з англ. Олексій Панич ; літ ред. М. Ткачук ; наук. ред.: Ф. Левчук, Р. Складаров. – Київ : Наш Формат, 2022. – 364, [4] с. – Назва на корінці : Цинічні теорії. – Бібліогр.: с. 307–317. – *Примітки*: пер. изд. : Cynical Theories: How Activist Scholarship Made Everything about Race, Gender, and Identity – and Why This Harms Everybody / Helen Pluckrose, James Lindsay. – Durham, 2020.

Це праця про дражливі питання сучасності. Але водночас це глибокий та авторитетний погляд науковців. Гелен Плакроуз і Джеймс Ліндсей простежили еволюцію цих ідей від французького постмодернізму до

сьогодення. Вони доводять: постмодернізм не помер. Навпаки – він переріс у «священну війну» проти Заходу, науки, свободи слова й лібералізму.

Коли купка лівих інтелектуалів розробляла ідеї постмодернізму, а потім викладала студентам західних вишів, це не надто цікавило широку аудиторію. Однак з кінця 1980-х постмодернізм почав виходити за межі університетів разом з випускниками, а до 2010-х переріс в агресивний політичний активізм, на стязі якого майорить слово «ідентичність». Тепер постмодернізм – це квазірелігія ідентичності, яка має свою догматику та войовничих adeptів, сповнених рішучості повернути інакодумців, а інакше – змусити їх мовчати. Нова релігія ідентичності проникла у ЗМІ, культуру, політику, ринок праці. Її adeptи хочуть зруйнувати систему «гноблення», яку Захід нібито підтримує через науку, капіталізм і лібералізм.

Проте автори книги певні: мовчати ми не маємо права. Вони закликають визнати загрозу та дати їй відсіч.

Шифр НБУВ: Ва861861

89. Внутрішньо переміщені особи Дніпропетровської області: гендерний портрет = Internally Displaced Persons of the Dnipropetrovsk Region: Gender Portrait : [аналіт. зб.] / редкол.: Л. Р. Наливайко [та ін.] ; уклад.: Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпро, 2023. – 116 с. : іл. – Бібліогр.: с. 111–113. – *Примітки:* за ініціативи та підтримки Фонду Конрада Аденауера. On the initiative and support of The Konrad Adenauer Foundation.

Це аналітична збірка, що включає актуальну соціально-демократичну статистику й особливості таких груп, як жінки та чоловіки. Зібрана інформація відтворює демографічні характеристики регіону, включає достовірні показники у таких сферах як політика, публічне управління, громадсько-політичне (суспільне) життя, зайнятість населення та рівень безробіття, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист населення, статистика представництва жінок і чоловіків у правоохоронних органах. У збірці наведено результати унікальних міжнародних досліджень. Її перевагою є розроблені гендерними експертами узагальнення, висновки та рекомендації, що суттєво спрощують використання статистичних даних у нормотворчості, правозастосуванні, стратегічному плануванні та управлінні, освітній і науковій діяльності тощо.

Шифр НБУВ: Со39161

90. Со Д. Кінець гендеру. Розвінчання міфів про стать та ідентичність / Дебра Со ; пер. з англ., керівник проекту Федір Левчук ; наук. ред. Р. Лехнюк ; літ. ред. М. Ткачук. – Київ : Наш Формат, 2023. – 254, [2] с. – Дод. тит. арк. англ. – Бібліогр.: с. 242–[253]. – *Примітки:* пер. изд. : The End of Gender. Debunking the Myths about Sex and Identity in Our Society. – New York, 2020.

Що таке гендер? Ми з ним народжуємося чи він зумовлений культурним і суспільним впливом? Зрештою, скільки існує гендерів? Останніми роками

дискусії навколо цих питань не вщухають. Видання не лише розвінчує поширені міфи, що стосуються питань статі, гендеру та сексуальної поведінки, а й розкриває методи, якими сучасні ЗМІ, навчальні заклади й академічні установи поширюють їх.

Шифр НБУВ: Ва867186